

2

Demografie

rok 2019

ročník 61

revue pro výzkum
populačního vývoje

Anna Šťastná – Jitka Slabá – Jiřina Kocourková

Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození

Hana Hašková – Radka Dudová – Kristýna Pospíšilová

Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednoduchostí v ČR

Ondřej Nývlt

Diferenční plodnost v Česku z dat Proměny české společnosti

ČLÁNKY | ARTICLES

**77 Anna Šťastná – Jitka Slabá
– Jiřina Kocourková**

Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu
a časování jeho narození

Reasons for the Unplanned Postponement
and Timing of the Birth of a Second Child

**93 Hana Hašková – Radka Dudová
– Kristýna Pospíšilová**

Kde se berou jedináčci? Faktory související
s jednodětností v ČR

Why an Only Child? Factors Connected with
Having a Single Child in the CR

111 Ondřej Nývtl

Diferenční plodnost v Česku z dat Proměny
české společnosti

Differential Fertility in Czechia Based on Data
from the Czech Household Panel Study

RECENZE | BOOK REVIEWS

129 Jan Hladík

Teorie etnicity: Čítanka textů
Ethnicity Theories: A Reader

132 Boris Vaňo

100 rokov obyvateľstva Slovenska
The Population of Slovakia after a Century

ZPRÁVY | REPORTS

134 Dvě významné čáry života v české demografii
Two Important Life Lines in Czech Demography**136** Z České demografické společnosti
From the Czech Demographic Society

PŘEHLEDY | DIGEST

137 Oldřich Čepelka

Výzkumné studie a indexy pro hodnocení
kvality života seniorů a aktivního stárnutí

Research Studies and Indexes for Evaluating
the Quality of Life of Seniors and Active Ageing

BIBLIOGRAFIE | BIBLIOGRAPHY

*Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky
redakční rady.*

*The opinions of the authors do not necessarily reflect those
of the editorial board.*

**Demografie je recenzovaný odborný časopis, který
je zařazen v Seznamu českých recenzovaných
neimpaktovaných periodik a v citační databázi Scopus
a byl zařazen do citační databáze Emerging Sources
Citation Index, která je součástí Web of Science Core
Collection.**

**Demografie is a peer-reviewed journal. The Journal is
registered in the List of Czech non-impact peer-reviewed
periodicals, in the citation database of peer-reviewed
literature Scopus, and it has been accepted for inclusion
in the Emerging Sources Citation Index, which is part of
the Web of Science Core Collection.**

DRUHÉ DÍTĚ – DŮVODY NEPLÁNOVANÉHO ODKLADU A ČASOVÁNÍ JEHO NAROZENÍ¹⁾

Anna Štátná²⁾ – Jitka Slabá³⁾ – Jiřina Kocourková⁴⁾

REASONS FOR THE UNPLANNED POSTPONEMENT AND TIMING OF THE BIRTH
OF A SECOND CHILD

Abstract

The two-child family continues to constitute the most common family model in the Czech Republic. However, the postponement of family formation and childbearing means that second births are being shifted to an older age. Employing data from the 'Women 2016' survey, we analyse both the reasons behind women postponing second childbirth to a later age than originally planned and the effect of fertility postponement on the length of the birth interval between the first and second child.

Keywords: Second birth, fertility postponement, fertility timing, birth interval,
the Czech Republic

Demografie, 2019, 61: 77–92

1. ÚVOD

Jedním z výrazných rysů vývoje plodnosti v České republice v průběhu 20. století je rostoucí orientace na dvoudětnou rodinu. Nejvýrazněji je přítomen u žen narozených v 50. a 60. letech 20. století, z nichž více než polovina (okolo 55 % v závislosti na konkrétní kohortě narozených) měla dvě děti (Sobotka *et al.*, 2008; Šprocha *et al.*, 2016). Takto silné zastoupení žen se dvěma dětmi bylo v rámci Evropy poměrně výjimečné (Sobotka – Beaujouan, 2014). Příčinou byl na jedné straně pokles podílu žen se třemi a více dětmi, na druhé pak velmi nízká bezdětnost (až na úrovni okolo 5 %) a také pokles podílu žen s jedním dítětem (podrobněji např. Šprocha *et al.*, 2016; Rychtaříková, 2010).

Společenská transformace po roce 1989 s sebou přinesla výrazné změny reprodukčního chování a podoby rodin (Polesná – Kocourková, 2016; Šprocha *et al.*, 2018). Dvoudětný ideál rodiny sice zůstává ve výzkumech stabilně silně artikulován, a to i mezi mladými lidmi (např. Fialová *et al.*, 2000; Hamplová, 2000; Štátná, 2007; Rabušic – Chromková Manea, 2013), statistická data o narozených však ukazují na proměny v časování reprodukce i ve velikosti rodiny a struktuře žen podle počtu narozených dětí. Jednu z klíčových změn režimu reprodukce představuje odklad plodnosti do vyššího věku žen (Kocourková, 2018; Šídlo – Šprocha, 2018), a to nejen v případě prvního dítěte, neboť v kohortách českých žen z přelomu 60. a 70. let je odklad porodů druhých

1) Článek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 18-08013S „Posun rodičovství do vyššího věku: individuální perspektivy versus společenské náklady“ a v rámci programu Univerzitní výzkumná centra UK UNCE/HUM/018.

2) Katedra demografie a geodemografie PpF UK, anna.stastna@natur.cuni.cz

3) Katedra demografie a geodemografie PpF UK, jitka.slaba@natur.cuni.cz

4) Katedra demografie a geodemografie PpF UK, jirina.kocourkova@natur.cuni.cz

dětí výraznější než odklad prvních porodů (např. Šprocha, 2014). Jak ukáže následující analýza, u značného podílu žen se setkáváme s neplánovaným odkladem druhého dítěte. Do hry tak vstupuje nejen celková změna časování a posun rození dětí do vyššího věku jakožto integrální součást reprodukčních plánů mladých žen, ale také další důvody, které realizaci původních reprodukčních plánů ještě více odsunou, případně (prozatím) zmaří. To může mít ve svém důsledku zásadní vliv na úroveň plodnosti i naplňování převažujícího modelu dvoudětné rodiny, neboť v současné době právě narozené děti druhého pořadí nejvíce ovlivňují rozdíly v celkové úrovni plodnosti mezi evropskými zeměmi (d'Albis et al., 2017).

Většina faktorů působících na odklad plodnosti, jež jsou podrobně popsány v kapitole věnující se teoretickým východiskům, je odvozena z analýz založených na sledování životních drah a klíčových životních událostí a týká se časování a odkladu plodnosti obecně. Tento článek ukazuje, že jednou z nepřehlédnutelných součástí procesu odkladu plodnosti je také neplánovaný odklad reprodukčních plánů. Analýza vychází z dat výběrového šetření „Ženy 2016“ a volně tak navazuje na podrobnou analýzu neplánovaného odkladu narození prvního dítěte publikovanou v tomto časopise v roce 2017 (viz Štátná et al., 2017). Primárním zájmem je identifikovat důvody, které stojí za tím, že se ženám nedaří realizovat reprodukční plány na dvoudětnou rodinu podle jejich představ. Zaměřujeme se na individuální interpretace neplánovaného odkladu tak, jak je v dotazníkovém šetření uvedly samy respondentky. První část článku analyzuje faktory neplánovaného odkladu u různých skupin žen definovaných vybranými socio-demografickými charakteristikami. Druhá část článku se zaměřuje na to, jakou roli v časování druhého potomka sehrává neplánovaný odklad narození prvního dítěte, který se podle analýz týká nezanedbatelného množství žen (viz Štátná et al., 2017). Ukazuje také, jaký vliv mají jednotlivé důvody neplánovaného odkladu druhého dítěte na délku meziporodního intervalu. Vzhledem k relativně vysokému věku současných prvorodiček mohou mít totiž některé z faktorů, které výrazně přispívají k prodloužení délky meziporodního intervalu, podstatný vliv na konečnou úroveň plodnosti druhého pořadí.

2. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Odklad plodnosti do vyššího věku představuje jednu z klíčových změn režimu reprodukce v posledních desetiletích. Odklad plodnosti je přitom primárně spojován s odkladem založení rodiny, tedy narozením prvního dítěte. Analýzy odkladu v České republice však poukazují na to, že v řadě kohort je odklad rození druhých dětí výraznější než odklad rození prvních dětí (např. Šprocha, 2014). Týká se to žen narozených v 2. polovině 60. let a v 1. polovině 70. let, tedy těch kohort, které v naší společnosti nastartovaly proces odkladu plodnosti a které zakládaly rodiny v období společenské transformace. Ukazuje se také, že následné nahrazení odložené reprodukce se odlišuje v závislosti na pořadí. Zatímco velká část prvních dětí, jejichž narození bylo odloženo na pozdější dobu, se ve vyšším věku matek skutečně narodila, u generací žen narozených v první polovině 70. let z více než 80 % (viz Šprocha, 2014; Štátná et al., 2017), odložené rození druhých dětí je ve vyšším věku žen realizováno zhruba ze 70 % (viz Šprocha, 2014). Řada studií tedy u kohort žen narozených v 70. letech očekávala postupné oslabení dvoudětného modelu rodiny a naopak nárůst podílu bezdětných žen a žen s jedním dítětem (např. Rychtaříková, 2004; Sobotka et al., 2011; Šprocha, 2014). Analýzy z některých zemí, které již transformaci reprodukce prošly, ukazují, že zatímco výrazný odklad narození dětí prvního pořadí je do značné míry vykompenzován ve vyšším věku žen, nezanedbatelná část druhých a především třetích dětí, jejichž narození bylo odloženo do vyššího věku, se však již později nenarodí (Sobotka et al., 2011). Je proto nezbytné hlouběji analyzovat nejen faktory ovlivňující odklad založení rodiny, ale také faktory stojící za odkladem narození druhého dítěte.

Studie ukazují, že mezi klíčové faktory, které ovlivňují časování a pravděpodobnost narození druhého dítěte, patří jak demografické charakteristiky, tak především vzdělání a ekonomická aktivita žen (např. Kurkin et al., 2018; Van Bavel – Nitsche, 2013; Adsera, 2011). Hlavní vliv na plodnost druhého pořadí ve vyšším věku má odklad důležitých životních startů, potažmo samotný odklad rodičovství. Muggeo et al. (2009) ukázali, že věk při začátku společného soužití ovlivňuje primárně časování narození dítěte prvního pořadí a jeho vliv na časování druhých dětí je pouze zprostředkovaný, neboť se zdá, že v případě druhého

dítěte je rozhodující, zda samotná realizace rodičovství již započala, a nikoliv v jakém věku.

Výrazný vzestup věku při narození prvního dítěte sám o sobě vyvolává otázku, jak bude časována reprodukce vyššího pořadí. Vzhledem k biologickým limitům se totiž zkracuje čas, ve kterém mohou partneři své reprodukční plány realizovat. Pokles plodivosti se vzrůstajícím věkem je patrný především u žen, u kterých plodivost začíná prudce klesat okolo 35. roku věku (Van Balen et al., 1997; Collins – Crosignani, 2005), nicméně schopnost reprodukce klesá s narůstajícím věkem také u jejich mužských partnerů (Dunson et al., 2004; De La Rochebrochard et al., 2003).

Např. Bratti a Tatsiramos (2012) sledovali vliv odkladu mateřství na přechod k druhému dítěti ve vybraných evropských zemích. Identifikovali jak pozitivní vliv rostoucího věku při prvním porodu na narození druhých dětí v důsledku zkracování meziporodního intervalu (tzv. „catch-up effect“), tak negativní vliv, kdy v důsledku klesající fekundity, ale také např. normativních očekávání vzhledem k časování rodičovství, ženy již plánované druhé dítě nezrealizují (tzv. „postponement effect“). Vliv rostoucího věku prvorodiček na narození druhého dítěte se odlišuje jak mezi jednotlivými zeměmi, tak v rámci zemí mezi jednotlivými skupinami žen, neboť zde silně intervenuje vliv ekonomické aktivity žen. Analýza ukazuje, že ženy s nízkou účastí na trhu práce mají při zvyšujícím se věku prvního porodu nižší šanci porodit druhé dítě, a to především v důsledku biologických a socio-kulturních faktorů. Naopak u žen, které jsou silně spojeny s trhem práce, je možné najít pozitivní vliv odkladu prvního porodu na přechod k druhému dítěti, a to především vlivem větších pracovních zkušeností a vyšších pracovních příjmů, kterých díky odkladu mateřství dosáhly a které zajišťují lepší ekonomickou situaci rodiny při narození 2. dítěte. Tento pozitivní vliv odkladu mateřství na porodu druhého pořadí však nastane pouze tehdy, pokud je pozitivní vliv pracovních zkušeností a příjmů dostatečně velký na to, aby vyrovnal negativně působící vlivy biologické a sociokulturní, což je často podmíněno institucionálními podmínkami daných zemí v oblasti rodinné politiky a možností sladění práce a péče. Autoři jej identifikují například v Dánsku, Francii či Německu, kde lze snadněji

skloubit péči o rodinu a pracovní aktivity. Negativní vliv odkladu mateřství na rození druhých dětí naopak nacházejí v zemích jižní Evropy a v Irsku především vlivem penalizujících sociálních norem spojených s rodičovstvím v pozdním věku a tradičnějším vnímáním genderových rolí (Bratti – Tatsiramos, 2012).

Významným faktorem ovlivňujícím časování a realizaci plodnosti druhého pořadí je tedy zaměstnanost žen. Odklad či nižší šance přechodu k druhému dítěti je spojena jak s nezaměstnaností, přičemž případná krátkodobá nezaměstnanost ovlivňuje plodnost druhého pořadí napříč všemi vzdělanostními skupinami (Adsera, 2011), tak s různou úrovní pracovních příjmů. Muggeo et al. (2009) ukazují, že u žen s nízkým příjmem může být nedostatek financí limitujícím faktorem realizace plodnosti, zatímco ženy s vysokým příjmem mohou mít tendenci narození druhého dítěte odkládat.

Vliv vzdělání ženy na plodnost a její časování se mezi prvním a druhým pořadím proměňuje (Kreyenfeld, 2002; Nitsche et al., 2015). Zatímco ve většině evropských zemí můžeme sledovat negativní vztah mezi vzděláním rodičů a intenzitou plodnosti prvního pořadí, u druhého pořadí již nebývá vztah tak jednoznačný a různí se také interpretace tohoto vztahu. Například ve Švédsku a Rakousku bylo prokázáno, že pozitivní vliv rostoucího vzdělání na plodnost druhého pořadí lze vysvětlit primárně vyšším věkem při narození prvního dítěte, který vede vzdělanější ženy ke zkracování meziporodního intervalu (Hoem, 1996; Hoem et al., 2001). Zkracování doby trvání mezi narozením prvního a druhého dítěte u vzdělanějších žen z důvodu vyššího věku při narození prvního dítěte v porovnání s méně vzdělanými ženami identifikují také další analýzy (Barthus et al., 2013; Brehm – Buchholz, 2014; Falaris, 1987). Naopak hlavním vysvětlením pro vymizení negativního vztahu mezi vzděláním a plodností druhého pořadí v případě německých žen je vliv selekce (Kreyenfeld, 2002). Kreyenfeld (2002) ukázala, že v okamžiku, kdy se vysokoškolačka stane matkou, neliší se u ní již pravděpodobnost narození druhého dítěte oproti méně vzdělaným ženám tak, jako v případě prvních dětí. Vstupem do rodičovství se totiž vyselektuje skupina pravděpodobně více pro-rodinně orientovaných žen, které následně pokračují v realizaci plodnosti vyššího pořadí.

3. DATA A METODY

Analytická část vychází z šetření Ženy 2016 realizovaného Katedrou demografie a geodemografie PřF UK na vzorku 1257 žen narozených v letech 1966–1990. Toto šetření volně navázalo na šetření Generations and Gender Survey (GGS) realizované v ČR v letech 2005 a 2008, neboť opětovně dotazovalo ženy příslušných generací z databáze respondentek účastnících se 2. vlny GGS v roce 2008⁵⁾. Celkový soubor je vážen dle věku, nejvyššího dosaženého vzdělání a regionu tak, aby byla zajištěna jeho reprezentativnost. Článek vychází z podsouboru 728 respondentek⁶⁾, neboť vzhledem k zaměření na otázku časování a odkladu narození dětí druhého pořadí zahrnuje pouze respondentky, které v době dotazování měly nejméně dvě děti, případně ženy s jedním dítětem, které však plánovaly mít alespoň dvě děti. Z nich jsou dále podrobně sledovány respondentky, u kterých došlo či aktuálně dochází k posouvání časového plánu narození druhého dítěte (295 vážených pozorování).

Vedle hodnocení, jak se ženám daří naplňovat jejich mateřské plány, je pozornost zaměřena na zdůvodnění neplánovaného odkladu narození dítěte druhého pořadí. Respondentky vybíraly z baterie důvodů maximálně 3 hlavní důvody, které stály za neplánovaným odkladem narození druhého dítěte⁷⁾. Vedle toho byly všechny důvody v baterii hodnoceny na základě důležitosti⁸⁾, kterou při neplánovaném odkladu narození 2. dítěte sehrály. Tato hodnocení byla využita pro účely faktorové analýzy, na jejímž základě byly odvozeny faktory odkladu. Následně byl na základě faktorových skór u každé respondentky identifikován nejsilnější faktor odkladu (jako faktor s nejvyšší hodnotovou faktorového skóru z pěti výsledných faktorových skór) a přítomnost daného faktoru

odkladu (za předpokladu, že příslušný faktor nabýval u respondentky kladných hodnot, tj. byl vyšší než 0).

Analýza zaměřená na časování narození druhého dítěte využívá metod tzv. „event history“ analýzy, konkrétně analýzy přežívání metodou Kaplan–Meier. S její pomocí je sledován vliv věku matky při narození prvního potomka, ale také vliv neplánovaného odkladu narození potomka prvního a druhého pořadí na délku meziporodního intervalu. Podrobněji je pozornost zaměřena také na to, zda se výrazně odlišuje délka meziporodního intervalu v závislosti na důvodech vedoucích k neplánovanému odkladu narození druhého dítěte. Rozestup mezi prvním a druhým dítětem je sledován v měsících. Výhodou těchto metod je, že umožňují zahrnout do analýzy také cenzorovaná pozorování, tedy ženy, které druhé dítě sice plánovaly, do okamžiku výzkumného šetření se jim však nenarodilo (a nevíme, zda se jim v budoucnu narodí nebo své reprodukční plány nezrealizují či přehodnotí). Časový údaj u cenzorovaných pozorování udává počet měsíců mezi narozením prvního dítěte a datem šetření. Kaplan–Meierova analýza je jako jediná v této studii aplikována na nevážený soubor dat ($N = 714$ žen vystavených riziku narození 2. dítěte, bez matek dvojčat).

Posledním analytickým nástrojem použitým v tomto článku je analýza kontingenčních tabulek za pomoci testu nezávislost chí-kvadrát. Všechny analýzy byly provedeny v programu SPSS.

4. VÝSLEDKY

4.1. Neplánovaný odklad reprodukčních plánů

Obdobně jako při zakládání rodiny (viz Štastná *et al.*, 2017) odkládá nemalá část žen narození druhého

5) Z respondentek, které v roce 2008 souhlasily s dalším výzkumem a na které existoval v databázi platný kontakt, odpovědělo 42 %.

6) Těchto 728 respondentek odpovídá při aplikaci výše uvedené váhy 866 váženým pozorováním. Tento výrazný nárůst ve velikosti souboru je zapříčiněn skutečností, že do výběru se nedostaly respondentky, kterým vzhledem k jejich charakteristikám byly přiděleny velmi nízké váhy a naopak v souboru zůstaly respondentky s velmi vysokými vahami. V celém souboru 1257 pozorování je průměrná hodnota váhy 1 a medián 0,73. Ve výběru 728 pozorování je průměrná váha 1,19 a medián 1,10. Minimální hodnota váhy v obou souborech je 0,32 a maximální je 3,17. Aplikace vah je především s ohledem na možnost porovnání vlivu vybraných charakteristik respondentek na odklad narození dítěte druhého a prvního pořadí.

7) Tuto situaci je v datech možné identifikovat jak porovnáním plánovaného a reálného věku narození druhého dítěte, tak přímo na základě deklarace respondentky v konkrétní otázce. V analýze je použit druhý způsob na základě přímé deklarace respondentek.

8) Každý důvod, proč se 2. dítě narodilo (narodí) později, než žena plánovala, byl hodnocen na stupnici podle toho, jakou hrál v odkladu roli: 1 (zcela nedůležitou) – 4 (zcela důležitou).

Tab. 1: Struktura žen dle neplánovaného odkladu prvního a druhého dítěte do vyššího věku, abs. a v % (N = 866) / Structure of women by unplanned postponement of the first and second child, abs. and % (N = 866)

Neplánovaný odklad narození druhého dítěte / Unplanned postponement of second birth	Neplánovaný odklad narození prvního dítěte Unplanned postponement of first birth				Celkem / Total	
	Ne / No		Ano / Yes			
	N	%	N	%	N	%
Ne / No	475	54,8	96	11,1	571	65,9
Ano / Yes	178	20,6	117	13,5	295	34,1
Celkem / Total	653	75,4	213	24,6	866	100

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 866 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají.

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 866 women who already have or plan to have at least two children and already have at least one child.

dítěte do vyššího věku, než původně plánovaly. V případě zakládání rodiny se téměř třetina žen dočkala (či pravděpodobně dočká) svého prvorozeného potomka později, než plánovala (Štátná et al., 2017), 34 % žen deklaruje neplánovaný odklad u druhého dítěte⁹⁾ (Tab. 1).

Obě děti podle plánu stihly (pravděpodobně stihne) mít pouze 54,8 % žen (Tab. 1). Naopak téměř u poloviny žen nalézáme v některé fázi reprodukce neplánovaný odklad, nejčastěji je to neplánovaný odklad druhého dítěte (20,6 %), první i druhé dítě neplánovaně odsunulo do vyššího věku 13,5 % žen a neplánovaný odklad prvního dítěte ale následně naplnění časového plánu u druhého dítěte deklaruje desetina dotázaných (11,1 %).

Mezi nejčastěji uváděné hlavní důvody neplánovaného odkladu narození druhého dítěte (Tab. 2) patří pozdější narození prvního dítěte (29 %), delší doba potřebná k dalšímu otěhotnění (24 %) a zdravotní stav jednoho z partnerů (21 %). Nemalá část dotázaných uvedla jako hlavní překážku důvody vztahující se k partnerovi nebo partnerskému vztahu (19 % rozchod s tehdejším partnerem a 17 % nepřítomnost vhodného partnera) a touhu věnovat více času prvnímu dítěti (10 %).

7 % žen pak k odkladu vedla náročnost péče o prvorozeného potomka. V deklaracích se vyskytují také materiální důvody odkladu – nevyhovující bytová situace (9 %), nedostatek peněz (8 %) a obava z nezaměstnanosti či zhoršení pracovní pozice (5 %).

Důvody¹⁰⁾ neplánovaného odkladu narození druhého potomka byly za pomoci faktorové analýzy zredukovány do pěti faktorů (Tab. 3): 1) práce a studium, který sytí vedle profesních a studijní aktivit také obava z nezaměstnanosti a zájmy respondentky, překvapivě však také přání partnera posunout narození druhého dítěte na později; 2) nepřítomnost vhodného partnera, který sytí rozpad partnerství a absence partnera; 3) materiální podmínky, který sytí především špatná bytová a finanční situace, částečně také obava ze ztráty zaměstnání; 4) role prvního dítěte, který sytí náročnost péče o první dítě a přání věnovat mu více času a také samotný neplánovaný odklad jeho narození a 5) zdravotní problémy, a to jak s otěhotněním, tak problémy jednoho z partnerů. Následně byly z jednotlivých faktorových skóru určeny zástupné proměnné pro nejsilnější faktor odkladu (dle nejvyšší hodnoty faktorového skóru) a pro přítomnost daného faktoru (dle kladné hodnoty faktorového skóru) (Tab. 4).

9) Znění otázky (v závorce modifikace znění pro jednoduché respondentky): Když porovnáte věk, ve kterém jste si plánovala mít 2. dítě, a věk, kdy se vám 2. dítě skutečně narodilo, je možné říci, že (Když porovnáte věk, ve kterém jste si plánovala mít 2. dítě, a váš současný věk, je možné říci že): (1) Druhé dítě se mi narodilo později, než jsme chtěla/plánovala. (Druhé dítě se mi zřejmě narodí později, než jsem chtěla/plánovala.) (2) Druhé dítě se mi narodilo ve věku, kdy jsme jej chtěla/plánovala. (Druhé dítě se mi zřejmě narodí ve věku, kdy jej chci/plánuji.) (3) Druhé dítě se mi narodilo dřív, než jsem původně chtěla/plánovala. (Druhé dítě se mi zřejmě narodí dřív, než jsem původně chtěla/plánovala.)

10) Vedle volby 3 hlavních důvodů byl každý z důvodů v baterii hodnocen na škále 1–4 dle důležitosti, kterou při neplánovaném odkladu narození 2. dítěte sehrál.

Tab. 2: Hlavní důvody narození druhého dítěte později, než bylo/je plánováno (%)

The main reasons for having a second child later than planned

Důvod / Reason	Celkem Total	Má dvě děti a více Already have two or more children	
		Ne / No	Ano / Yes
N	295	74	221
(1) Již první dítě se mi narodilo později, než jsem plánovala / My first child was born later than I planned	28,7	25,5	29,8
(2) Druhé otěhotnění nám trvalo déle, než jsem předpokládala / It took longer to get pregnant for a second child than I expected	24,1	23,7	24,2
(3) Můj nebo partnerův zdravotní stav / My or my partner's health	20,9	27,8	18,6
(4) Rozchod/rozvod s tehdejšími partnerem / Broke up with/divorced my partner	18,7	21,4	17,8
(5) Neměla jsem (nemám) vhodného partnera / I didn't have a suitable partner	16,9	26,4	13,8
(6) Chtěla jsem mít víc času věnovat se prvnímu dítěti / I wanted to spend more time with my first child	10,0	15,9	8,0
(7) Nevyhovující bytová situace / Unsuitable housing situation	9,1	11,2	8,3
(8) Nedostatek peněz / Lack of money	7,8	14,6	5,6
(9) Náročnost péče o první dítě / Demanding care for the first child	6,9	4,9	7,6
(10) Obava z nezaměstnanosti/ztráty zaměstnání/zhoršení pracovní pozice Concerns about unemployment/losing one's job/ending up in a worse job	5,2	9,1	3,9
(11) Moje studium/zvyšování kvalifikace neumožňovalo mít druhé dítě dříve Because I was a student/was improving my qualifications I could not have a second child earlier	3,8	5,3	3,3
(12) Moje práce a profesní aktivity neumožňovaly mít druhé dítě dříve / My work and professional activities prevented me from having a second child earlier	3,7	5,6	3,1
(13) Moje zájmy neumožňovaly mít druhé dítě dříve / My interests prevented me from having a second child earlier	3,4	9,5	1,4
(14) Můj partner si přál mít druhé dítě později / My partner wished to have a second child later	2,9	5,6	2,0

Pozn.: Řazeno sestupně podle kategorie celkem. Ženy mohly uvést až 3 hlavní důvody, proto je celkový součet odpovědí vyšší než počet respondentek odpovídajících na danou otázku a také sloupcová procenta přesahují 100 %.

Note: Sorted downward by the % of Total. Women could indicate up to 3 main reasons, which is why the total sum of responses is higher than the number of respondents answering the question, and why the percentage column is greater than 100%.

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 295 žen deklarujících narození 2. dítěte později, než plánovaly/plánují.

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 295 women who stated that they had/will have their first child later than planned.

Tab. 3: Faktory neplánovaného odkladu narození druhého dítěte, faktorová analýza na základě baterie otázek dotazující důležitost jednotlivých důvodů odkladu (N = 295) / Factors the birth of the 2nd child later than planned, factor analysis base on the battery of question asking the importance of specific postponement reasons (N = 295)

Důvod (jeho průměrná důležitost) Reason (average importance)	Práce a studium Work and study	Nepřítomnost vhodného partnera / No suitable partner	Materiální podmínky Material conditions	Role prvního dítěte / Role of the first child	Zdravotní problémy Health problems
Můj nebo partnerův zdravotní stav (1,91) My or my partner's health (1.91)					0,805
Již první dítě se mi narodilo později, než jsem plánovala (2,02) / My first child was born later than I planned (2.02)				0,600	0,294
Druhé otěhotnění nám trvalo déle, než jsem předpokládala (2,14) / It took longer to get pregnant for a second child than I expected (2.14)					0,760
Můj partner si přál mít druhé dítě později (1,45) My partner wished to have a second child later (1.45)	0,609				

Důvod (jeho průměrná důležitost) Reason (average importance)	Práce a studium Work and study	Nepřítomnost vhodného partnera / No suitable partner	Materiální podmínky Material conditions	Role prvního dítěte / Role of the first child	Zdravotní problémy Health problems
Moje studium/zvyšování kvalifikace neumožňovalo mít druhé dítě dříve (1,24) / Because I was a student/was improving my qualifications I could not have a second child earlier (1.24)	0,795				
Moje práce a profesní aktivity neumožňovaly mít druhé dítě dříve (1,38) / My work and professional activities prevented me from having a second child earlier (1.38)	0,843				
Obava z nezaměstnanosti/ztráty zaměstnání/zhoršení pracovní pozice (1,54) / Concerns about unemployment/ losing one's job/ending up in a worse job (1.54)	0,637		0,456		
Moje zájmy neumožňovaly mít druhé dítě dříve (1,18) / My interests prevented me from having a second child earlier (1.18)	0,660			0,271	
Nevyhovující bytová situace (1,49) Unsuitable housing situation (1.49)			0,824		
Nedostatek peněz (1,74) / Lack of money (1.74)			0,883		
Neměla jsem (nemám) vhodného partnera (1,77) I didn't have a suitable partner (1.77)		0,913			
Rozchod/rozvod s tehdejšími partnerem (1,72) Broke up with/divorced my partner (1.72)		0,910			
Náročnost péče o první dítě (1,50) Demanding care for my first child (1.50)				0,669	
Chtěla jsem mít víc času věnovat se prvnímu dítěti (1,67) I wanted to spend more time with the first child (1.67)				0,806	

Pozn.: Faktorové zátěže s absolutní hodnotou menší než 0,25 nejsou z důvodu přehlednosti zobrazeny. Použitá metoda: analýza hlavních komponent, rotace Varimax, počet latentních proměnných stanoven na základě hodnoty vlastního čísla většího jak 1, p-hodnota Bartlettova testu je 0,000 a hodnota míry Keiser–Meier–Olkin (KMO) je 0,694. Stupnice, jak důležitou roli sehrál daný důvod v tom, že se 1. dítě narodilo (narodí) později, než žena plánovala: 1 (zcela nedůležitou) – 4 (zcela důležitou). Vypočtené proměnné vysvětlují 68 % variability původních proměnných.

Note: Factor loadings with an absolute value less than 0.25 are not shown. The method used: principal component analysis, Varimax rotation, the number of latent variables based on eigenvalues greater than 1. The Bartlett p-value is 0.000, and the Keiser–Meier–Olkin (KMO) values is 0.694. The scale indicates the importance of the given reason for a second birth occurring later than planned: 1 (completely unimportant) – 4 (very important). Factors explain 68% of the variation.

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 295 žen deklarujících narození 2. dítěte později, než plánovaly/plánují.

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 295 women who stated that they had/will have their first child later than planned.

Tab. 4: Nejsilnější faktory neplánovaného odkladu narození druhého dítěte a výskyt daného faktoru u respondentek, % / The strongest factors of the unplanned postponement of the second child and the existence of a given factor for the respondents, %

	Nejsilnější faktor The strongest factor		Přítomnost faktoru / The existence of a factor		
	%	N	Ano / Yes (%)	Ne / No (%)	Celkem / Total
Práce a studium / Work and study	22,6	67	31,9	68,1	295
Materiální podmínky / Material conditions	13,7	41	33,1	66,9	295
Nepřítomnost vhodného partnera / No suitable partner	15,6	46	33,1	66,9	295
Role prvního dítěte / Role of the first child	22,7	67	45,8	54,2	295
Zdravotní problémy / Health problems	25,4	75	45,8	54,2	295
Celkem / Total	100	295	x	x	x

Pozn.: Celkový počet pozorování u nejsilnějšího faktoru se rovná 296 místo 295 v důsledku zaokrouhlování vážených hodnot.

Note: The total number of observations for the strongest factor is 296 instead of 295 due to rounding of the weighted values.

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 295 žen deklarujících narození 2. dítěte později, než plánovaly/plánují.

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 295 women who stated that they had/will have their first child later than planned.

Tab. 5: Faktory vysvětlující narození druhého dítěte později, než bylo plánováno, a přítomnost daného faktoru v rámci vybraných socio-demografických kategorií, % / Factors explaining a second birth occurring later than planned and the presence of the given factor within selected socio-demographic categories, %

		Faktory / Factors							N			
		Práce a studium Work and study	Materiální podmínky Material condition	Nepřítomnost vhodného partnera / No suitable partner	Role prvního dítěte / Role of the first child	Zdravotní problémy Health problems						
Celkem / Total		31,9		33,1		33,1		45,8		45,8		295
Plánovaný věk při narození druhého dítěte / Planned age at second birth	24 let a méně / 24 and under	26,5		27,1		49,0	++	33,3		38,8		48
	25–29 let / year	24,0	-	33,1		33,1		44,6		46,3		121
	30 let a více / 30 and over	42,1	++	34,9		26,8	-	51,6		48,0		126
Generace / Cohort	1966–1970	19,0		24,4		31,7		29,3	-	43,9		41
	1971–1982	32,7		31,4		32,4		47,1		47,5		204
	1983–1990	40,0		46,0	+	36,0		56,0		40,0		50
Vzdělání / Education	Základní a střední bez maturity Basic and vocational	25,0		29,9		37,0		31,8	---	44,9		107
	Střední s maturitou / Secondary with the school leaving exam	34,1		35,0		35,8		52,0		43,9		123
	Vysokoškolské / Tertiary	38,5		35,4		21,5	-	56,9	+	50,8		65
Aktuální počet dětí / Current number of children	1 dítě / 1 child	37,8		48,6	++	44,0	+	56,8	+	52,7		74
	2 děti a více / 2 or more children	29,9		27,9	--	29,4	-	42,1	-	43,4		221
Neplánovaný odklad narození prvního dítěte / Unplanned postponement of the first birth	Ne / No	37,4	++	38,2	+	36,5		31,3	---	46,4		179
	Ano / Yes	23,1	--	24,8	-	27,4		68,4	+++	44,4		117
Skutečný věk při narození prvního dítěte / Real age at the first birth	24 let a méně / 24 and under	29,8		34,6		38,2		31,5	---	43,5		130
	25–29 let / year	36,0		35,1		24,3	-	45,9		44,1		111
	30 let a více / 30 and over	29,6		24,1		38,9		79,6	+++	55,6		54

Pozn.: symboly + a – jsou indikátory znaménkového schématu určující statisticky významnou odchylku pozorované četnosti od očekávané četnosti při předpokladu nezávislosti porovnávaných znaků. +++ / --- indikuje tuto odchylku na hladině významnosti 0,001; ++ / -- hladina významnosti 0,01; +/- hladina významnosti 0,05. Procenta v každém sloupci ukazují podíl respondentek, které faktor hodnotí jako důležitý, doplněk do 100 % tvoří ty, které jej označily jako nedůležité. Poslední sloupec obsahuje počty pozorování v jednotlivých řádcích.

Note: + and - indicate statistically significant differences between the observed and the expected frequency, $p < 0.001$: +++/---; $p < 0.01$: ++/--; $p < 0.05$: +/- . Percentage in each column shows the percentage of respondents who consider the factor important; the difference between this percentage and 100% indicates those who consider it unimportant.

Pozn.: Celkový počet pozorování u Neplánovaného odkladu narození prvního dítěte se rovná 296 místo 295 v důsledku zaokrouhlování vážených hodnot.

Note: The total number of observations for the Unplanned postponement of the first birth is 296 instead of 295 due to rounding of the weighted values.

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 295 žen deklarujících narození 2. dítěte později, než plánovaly/plánují.

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 295 women who stated that they had/will have their first child later than planned.

Nejčastěji se vyskytujícími faktory odkladu narození druhého dítěte je role prvního dítěte a zdravotní důvody, které jsou přítomny shodně u 46 % respondentek (Tab. 4). Zbylé tři faktory neplánovaného odkladu jsou přítomny u třetiny žen. Nejsilnějším faktorem odkladu jsou nejčastěji zdravotní důvody (25 % žen), s nevelkým odstupem pak role prvního dítěte a práce a studium (shodně u 23 % žen). Nepřítomnost vhodného partnera

je nejsilnějším faktorem neplánovaného odkladu u 16 % žen a materiální podmínky u 14 %.

Každý z analyzovaných faktorů tedy intervenuje do neplánovaného odkladu minimálně u třetiny žen, tabulka 5 však ukazuje, že většina faktorů se nevyskytuje ve všech socio-demografických skupinách stejně. Pouze přítomnost odkladu ze zdravotních důvodů se mezi sledovanými skupinami neliší.

Kvůli pracovním či studijním povinnostem odkládají narození druhého dítěte častěji ženy, jež plánují druhé dítě až po 30. roce života (42 %), a ty, u kterých neproběhl neplánovaný odklad narození prvního dítěte (37 %) (Tab. 5). V důsledku materiálního nedostatku odkládají častěji ženy z generací 1983–1990 (46 %), respondentky, jež mají jen jedno dítě (49 %) a ty, které neodkládaly narození prvního potomka (38 %). Z důvodu nepřítomnosti vhodného partnera odkládají častěji ženy, jež si druhého potomka plánovaly do 25 let (49 %), a které mají v době šetření jen jedno dítě (44 %). Jde tedy zřejmě o ženy, kterým nevydržel vztah s otcem prvního dítěte a seznámení se s partnerem novým je pro ně v současné situaci náročné. Z důvodů spojených s prvním dítětem nad očekávání častěji odkládají ženy, které neplánovaně odkládaly již první dítě (68 %), ženy mající první dítě nejdříve ve 30 letech (80 %), ženy zatím pouze s jedním dítětem (57 %) a vysokoškolačky (57 %).

Délka neplánovaného odkladu je přitom poměrně významná a odlišuje se v závislosti na faktorech, které odklad primárně zapříčinily. U žen, kterým se již druhé dítě narodilo, dosahuje rozdíl mezi plánovaným a reálným časováním druhého porodu v průměru 3 roky (medián 2 roky), výrazně delší je v případě, že za neplánovaným odkladem stojí absence vhodného partnera (průměr i medián 4 roky). Kratší neplánovaný odklad pozorujeme naopak tehdy, je-li primárně zapříčiněn studijními a pracovními plány (průměr 2,5 roku, medián 2 roky) a důvody spojenými s prvorozeným potomkem (průměr 2,6 roku, medián 2 roky). U žen, které doposud své plány na druhé dítě nenaplnily, dosahuje prozatím neplánovaný odklad

v průměru 3,9 roku (medián 3 roky), výrazně delší je však v případech nepřítomnosti vhodného partnera (průměr 7,2 roku, medián 7 let) a při zdravotních problémech (průměr 5,7 let, medián 4,6 let).

4.2. Vliv neplánovaného odkladu reprodukčních plánů na délku meziporodních intervalů

Výrazný odklad plodnosti v 90. letech se odrazil také v délce intervalu mezi narozením 1. a 2. dítěte. Zatímco v roce 1993 byl interval mezi prvními dvěma porody v průměru 3,9 roku, do roku 2002 narostl na 5,3 roku a na této hodnotě setrval dalších 5 let (ČSÚ 2011). Po roce 2007 dochází k jeho opětovnému zkracování, v roce 2015 dosahoval průměrné délky 4,4 roku (ČSÚ 2016). Zajímá nás tedy, jak je interval mezi prvním a druhým dítětem ovlivněn neplánovaným odkladem reprodukce a různými faktory, které za ním stojí.

Již samotné časování narození prvního dítěte ovlivňuje délku rozestupů mezi prvním a druhým dítětem (Graf 1). Medián meziporodního intervalu se s rostoucím věkem matky při prvním porodu zkracuje (Tab. 6). Polovina žen, kterým se první dítě narodilo do 22 let, měla druhé dítě do 51 měsíců od narození prvního dítěte. Oproti tomu ženy, které měly první dítě ve věku 29 let či později, měly v polovině případů druhého potomka do 39 měsíců od narození prvního dítěte, tedy o rok dříve než nejmladší prvoroďičky.

Bereme-li v potaz neplánovaný odklad narození prvního dítěte, pak ženy, které deklarovaly, že se jim první dítě narodilo později, mají druhého potomka rychleji než ženy, které se stávaly matkami tak, jak

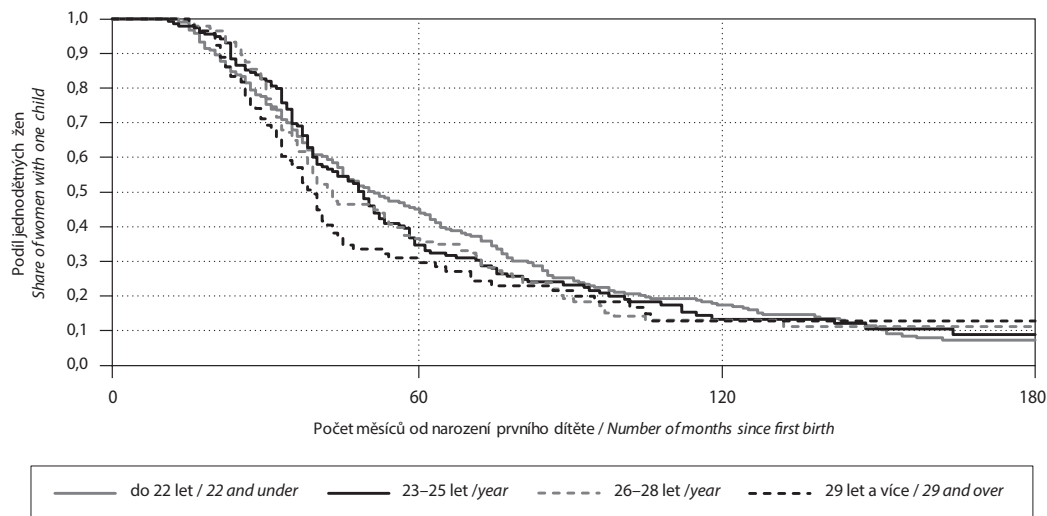
Tab. 6: Medián délky intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte, dle věku při narození prvního dítěte (Kaplan–Meier) / Median length between first and second birth, by the age at the birth of the first child (Kaplan–Meier)

Věk při narození prvního dítěte Age at the first birth	Pozorování, kde se druhé dítě narodilo Observations where the 2nd child have been born	Cenzorovaná pozorování Censored observations	Celkem pozorování Total observations	Odhad mediánu (v měsících) Estimate of median (in months)	95 % interval spolehlivosti mediánu 95% confidence interval of median	
do 22 let / 22 and under	205	20	225	51	43,16	58,84
23 až 25 let / year	126	37	163	49	43,63	54,37
26 až 28 let / year	111	66	177	43	33,20	52,80
29 let a více / 29 and over	81	68	149	39	35,85	42,15

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 714 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají (nevážená data).

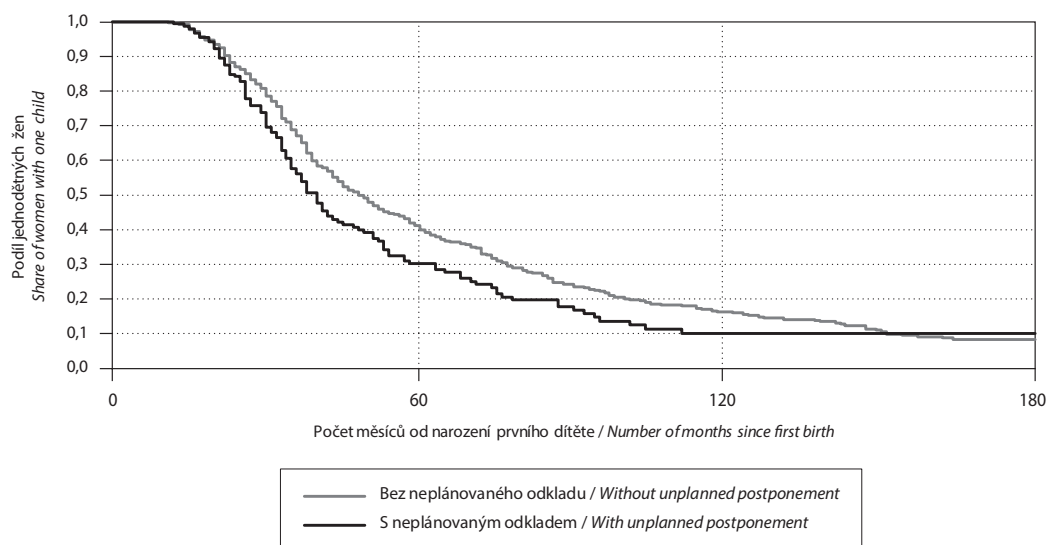
Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 714 women who already have or planned at least two children, and already have at least one child (unweighted data).

Graf 1: Podíl žen, jež zůstávají jednodětné, dle věku při narození prvního dítěte, funkce přežití (metoda Kaplan–Meier) / Share of women who stayed with one child, by the age at the birth of the 1st child, survival function (Kaplan–Meier)

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 714 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají (nevážená data).
Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 714 women who already have or planned at least two children, and already have at least one child (unweighted data).

Graf 2: Podíl žen, jež zůstávají jednodětné, dle neplánovaného odložení narození prvního dítěte, funkce přežití (metoda Kaplan–Meier) / Share of women who stayed with one child, by the unplanned postponement of the 1st child, survival function (Kaplan–Meier)

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 714 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají (nevážená data).
Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 714 women who already have or planned at least two children, and already have at least one child (unweighted data).

Tab. 7: Medián délky intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte, dle neplánovaného odkladu narození prvního dítěte (Kaplan–Meier) / Median length between 1st and 2nd birth, by the unplanned postponement of the 1st child (Kaplan–Meier)

Neplánovaný odklad narození prvního dítěte / <i>Unplanned postponement of the first child</i>	Pozorování, kde se druhé dítě narodilo <i>Observations where the 2nd child have been born</i>	Cenzorovaná pozorování <i>Censored observations</i>	Celkem pozorování <i>Total observations</i>	Odhad mediánu (v měsících) <i>Estimate of median (in months)</i>	95 % interval spolehlivosti mediánu <i>95% confidence interval of median</i>	
Ne / No	406	118	524	48	43,24	52,76
Ano / Yes	117	73	190	40	35,93	44,07

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 714 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají (nevážená data).

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 714 women who already have or planned at least two children, and already have at least one child (unweighted data).

si z hlediska času naplánovaly (Graf 2). Polovina z žen, které měly první dítě podle plánu, se stala podruhé matkou do 4 let od narození prvního potomka (medián 48 měsíců), u žen neplánovaně odkládajících mateřství je však mediánová hodnota o 8 měsíců kratší (Tab. 7).

Délka intervalu mezi prvním a druhým dítětem vykazuje poměrně velké rozdíly také v závislosti na tom, jak se ženám dařilo realizovat reprodukční plány obou pořadí (Tab. 8). Ženy, kterým se podařilo

naplnit časové plány u narození prvního i druhého dítěte, mají mezipородní interval mírně přes 3 roky (39 měsíců). Neplánovaný odklad narození prvního dítěte mezipородní interval zkracuje (35 měsíců), naopak neplánovaný odklad narození druhého dítěte mezipородní interval prodlužuje: na 44 měsíců v případě neplánovaného odkladu obou dětí a výrazně pak v případě, kdy se první dítě narodí podle plánu, druhé však nikoli (86 měsíců).

Tab. 8: Medián délky intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte, dle neplánovaného odkladu narození prvního dítěte a/nebo druhého dítěte (Kaplan–Meier) / Median length between first and second birth, by the unplanned postponement of the first and/or second child (Kaplan–Meier)

Neplánovaný odklad / <i>Unplanned postponement</i>	Pozorování, kde se druhé dítě narodilo <i>Observations where the 2nd child have been born</i>	Cenzorovaná pozorování <i>Censored observations</i>	Celkem pozorování <i>Total observations</i>	Odhad mediánu (v měsících) <i>Estimate of median (in months)</i>	95 % interval spolehlivosti mediánu <i>95% confidence interval of median</i>	
Neplánovaný odklad prvního i druhého dítěte / <i>Unplanned postponement of the first and second child</i>	64	52	116	44	33,92	54,08
Pouze neplánovaný odklad prvního dítěte <i>Unplanned postponement of the first child only</i>	53	21	74	35	30,34	39,66
Pouze neplánovaný odklad druhého dítěte <i>Unplanned postponement of the second child only</i>	103	40	143	86	73,71	98,29
Bez neplánovaného odkladu / <i>Without unplanned postponement</i>	303	78	381	39	36,51	41,49

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 714 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají (nevážená data).

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 714 women who already have or planned at least two children, and already have at least one child (unweighted data).

Je zřejmé, že odklad narození druhého dítěte významně ovlivňuje rozestup mezi prvními dvěma potomky. Vzhledem k tomu, že ženy odkládají narození druhého dítěte z různých důvodů, vyvstává otázka, jak identifikované nejsilnější faktory odkladu diverzifikují délku meziporodního intervalu (Tab. 9).

Medián délky meziporodního intervalu je 38 měsíců v případě žen, které druhé dítě neodkládaly. Této hodnotě odpovídá i délka meziporodního intervalu v případě, že byl odklad narození druhého dítěte způsoben okolnostmi souvisejícími s prvorozeným potomkem (40 měsíců). Faktor „role prvního dítěte“ zahrnuje náročnost péče a touhu mít více času na první dítě (viz Tab. 3), u kterých by bylo možné předpokládat výraznější prodloužení meziporodního intervalu. Naopak narození prvního

dítěte později, než ženy plánovaly, což je důvod taktéž sytící tento faktor, vede k urychlení narození druhého dítěte a ve výsledku je meziporodní interval u těchto žen srovnatelný s matkami, které druhé dítě porodily dle plánu. Ostatní faktory neplánovaného odkladu druhého dítěte jsou již spojeny s výrazným prodloužením meziporodního intervalu. V případě zdravotních důvodů se meziporodní interval prodlužuje na 65 měsíců, v případě strukturálních faktorů, jakými jsou práce a studium a materiální podmínky, narůstá délka intervalu již na 86–88 měsíců. Nejvíce jsou reprodukční plány poznamenány v případě rozpadu partnerství, neboť pakliže byl odklad narození druhého dítěte způsoben absencí partnera, dosahuje meziporodní interval téměř 10 let (117 měsíců).

Tab. 9: Medián délky intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte, dle nejsilnějšího faktoru neplánovaného odkladu druhého dítěte (Kaplan–Meier) / Median length between first and second birth, by the strongest factor of unplanned postponement of the second child (Kaplan–Meier)

Nejsilnější faktor <i>The strongest factor</i>	Pozorování, kde se druhé dítě narodilo <i>Observations where the 2nd child have been born</i>	Cenzorovaná pozorování <i>Censored observations</i>	Celkem pozorování <i>Total observations</i>	Odhad mediánu (v měsících) <i>Estimate of median (in months)</i>	95 % interval spolehlivosti mediánu <i>95% confidence interval of median</i>	
Práce a studium <i>Work and study</i>	39	22	61	86	55,51	116,49
Materiální podmínky <i>Material conditions</i>	16	18	34	88	60,02	115,98
Nepřítomnost vhodného partnera / <i>No suitable partner</i>	23	11	34	117	73,41	160,59
Role prvního dítěte <i>Role of the first child</i>	43	26	69	40	35,31	44,69
Zdravotní problémy <i>Health problems</i>	46	15	61	65	48,89	81,11
Bez odkladu / <i>Without postponement</i>	356	99	455	38	36,15	39,85

Zdroj: Dotazníkové šetření Ženy 2016, N = 714 žen mající či plánující nejméně dvě děti a alespoň jedno dítě již mají (nevážená data).

Source: Ženy 2016 (Women 2016 Survey), N = 714 women who already have or planned at least two children, and already have at least one child (unweighted data).

5. ZÁVĚR

Ve vyspělých zemích dochází v průběhu druhé poloviny 20. století k proměnám hodnot ve společnosti a v jejich důsledku k poklesu intenzity plodnosti (Van de Kaa, 1997). Zároveň dochází i k odkladu rodičovství, což může být vnímáno jako samostatná změna reprodukčního chování populace (Kohler et al., 2002). V České republice se proměna hodnot

a posun rodičovství do vyššího věku projevují až se zpožděním od počátku 90. let 20. století. Ač je odklad rodičovství primárně spojován s plánovaným odkladem narození prvního dítěte, neméně významný je ve svých projevech, souvislostech a důsledcích na reprodukci obyvatelstva i odklad narození dětí druhého pořadí (Šprocha 2014; Sobotka et al., 2011). Analýza prezentovaná v tomto článku ukazuje,

že jeho nedílnou a poměrně významnou součástí je také neplánovaný odklad. Třetina žen, které chtějí mít alespoň dvě děti, totiž deklaruje, že se jim druhé dítě narodilo/narodí později, než původně plánovaly, a to v průměru o tři roky později (ženy, které zatím plán na druhé dítě nenaplnily, za ním prozatím zaostávají v průměru dokonce téměř o čtyři roky). Obdobně jako při plánování prvního dítěte (Štátná et al., 2017) tak obecné časování reprodukce nezanedbatelné části českých žen probíhá jaksi mimo plán a nad rámec diskurzu o formování modelu pozdní reprodukce jako racionální reakce na nové sociální a ekonomické podmínky a posléze šíření nové normy pozdějšího reprodukčního vzorce (viz teorie odkladu plodnosti, Kohler et al., 2002). Je tedy namístě věnovat pozornost faktorům, které do původních plánů žen primárně intervnují.

Mezi důležité faktory, které ovlivňují neplánovaný odklad narození druhého dítěte, patří především neplánované zpoždění v narození dítěte prvního pořadí. Vedle něj se na přední místo řadí, podobně jako v případě neplánovaného odkladu prvního porodu (srovnej Štátná et al., 2017), zdravotní komplikace, u kterých je také zřejmá vazba se začátkem mateřství, jelikož více jak polovina respondentek, které odkládaly kvůli zdraví narození druhého dítěte, odkládala ze stejného důvodu i první dítě. Tyto faktory jsou nejčastěji uváděny jako nejdůležitější a jsou také hodnoceny v průměru jako nejdůležitější při uvažování spolupůsobení všech dalších faktorů.

V závislosti na tom, jak se ženám daří z časového hlediska naplňovat reprodukční plány a jaké faktory

do odsouvání reprodukčních plánů vstupují, liší se také jejich strategie časování narození druhého potomka. Spolu s rostoucím věkem při narození prvního dítěte dochází ke zkracování následujícího meziporodního intervalu a tak ženám, kterým se první dítě narodilo později, než plánovaly, se druhé dítě rodí téměř o rok dříve než těm, které měly první dítě tak, jak plánovaly (medián 40, resp. 48 měsíců). Je zde tedy analogie s tzv. „catch-up“ efektem identifikovaným Brattim a Tatsiramosem (2012).

Interval mezi prvním a druhým dítětem naopak výrazně prodlužuje nepřítomnost vhodného partnera. Rozdíl 6,5 let v meziporodním intervalu mezi ženami, které porodily druhé dítě dle plánu, a těmi, které jej neplánovaně odložily kvůli absenci vhodného partnera, názorně ilustruje dřívější výsledky o klíčové roli formy partnerství v přechodu k druhému dítěti, kdy manželství, ale také nový partner zvyšují šanci na druhé dítě, zatímco absence partnera, ale také nesezdané soužití tuto šanci snižují (Štátná, 2011).

Vedle rostoucího věku při zakládání rodiny a zkracujícího se intervalu pro realizaci reprodukčních plánů vlivem biologických limitů tak narození dítěti vyššího pořadí může v České republice i do budoucna negativně ovlivňovat také setrvalá vysoká rozvodovost, a to i rozvodovost manželství s nezletilými dětmi¹¹), spolu s vysokým rizikem rozpadu nesezdaných soužití s dětmi (Žilincíková, 2017) i nezanedbatelným podílem sólo matek, z nichž především ty starší vstupují do dalšího koresidenčního partnerského vztahu výrazně méně často (Morávková – Kreidl, 2017).

Literatura

- Adsera, A. 2011. The interplay of employment uncertainty and education in explaining second births in Europe. *Demographic Research*, 25(16), s. 513–544. DOI: 10.4054/DemRes.2011.25.16.
- Barthus, T. – Murinkó, L. – Szalma, I. – Szél, B. 2013. The effect of education on second births in Hungary: A test of the time-squeeze, self-selection, and partner-effect hypotheses. *Demographic Research*, 28(1), s. 1–32. DOI: 10.4054/DemRes.2013.28.1.
- Bratti, M. – Tatsiramos, K. 2012. The effect of delaying motherhood on the second childbirth in Europe. *Journal of Population Economics*, 25(1), s. 291–321. DOI: 10.1007/s00148-010-0341-9.

11) Úhrnná rozvodovost se od roku 2002 pohybuje nad úrovní 45 % (ČSÚ, 2018) a podíl rozvodů s nezletilými dětmi tvoří nadpoloviční většinu (dlouhodobě mezi 55–60 % všech rozvodů). Např. v roce 2016 více než polovina (51,1 %) rozvádějících se partnerů s dětmi vychovávala v době rozvodu jedno nezletilé dítě (Křestánová et al., 2017).

- Brehm, U. – Buchholz, S. 2014. Is there a wrong time for a right decision? The impact of the timing of first births and the spacing of second births on women's careers. *ZfF-Zeitschrift für Familienforschung/Journal of Family Research*, 26(3), s. 269–301. DOI: 10.3224/zff.v26i3.18989.
- Collins J. – Crosignani P.G. 2005. Fertility and ageing. *Human Reproduction Update*, 11(3), s. 261–276. DOI: 10.1093/humupd/dmi006.
- ČSÚ. 2011. *Porodnost a plodnost - 2006 až 2010* [online]. Praha: ČSÚ [cit. 1. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/porodnost-a-plodnost-2006-az-2010-bei2lxvhdf>.
- ČSÚ. 2016. *Porodnost a plodnost za období 2011-2015* [online]. Praha: ČSÚ [cit. 1. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/porodnost-a-plodnost-2011-2015>.
- ČSÚ. 2018. *Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 - 2017, analytické údaje 05.06.2018* [online]. Praha: ČSÚ [cit. 2. 8. 2018]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu.
- d'Albis, H. – Gobbi, P. E. – Greulich, A. 2017. Having a second child and access to childcare: Evidence from European countries. *Journal of Demographic Economics*, 83(2), s. 177–210. DOI: 10.1017/dem.2017.2.
- De La Rochebrochard E. – McElreavey K. – Thonneau P. 2003. Paternal age over 40 years: the 'amber light' in the reproductive life of men? *Journal of Andrology*, 24(4), s. 459–465. DOI: 10.1002/j.1939-4640.2003.tb02694.x.
- Dunson, D. B. – Baird, D. D. – Colombo, B. 2004. Increased infertility with age in men and women. *Obstetrics & Gynecology*, 103(1), s. 51–56. DOI: 10.1097/01.AOG.0000100153.24061.45.
- Falaris, E. M. 1987. An empirical study of the timing and spacing of childbearing. *Southern Economic Journal*, s. 287–300.
- Fialová, L. – Hamplová, D. – Kučera, M. – Vymětalová, S. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 163 s. ISBN 80-85850-87-7.
- Hamplová, D. 2000. Názory na manželství a rodinu mladých svobodných lidí v roce 1997. *Demografie*, 42(2), s. 92–98.
- Hoem, B. 1996. The social meaning of the age at second birth for third-birth fertility: A methodological note on the need to sometimes respecify an intermediate variable. *Yearbook of Population Research in Finland*, 33, s. 333–339.
- Hoem, J. M. – Prskawetz, A. – Neyer, G. 2001. Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies and educational attainment on third births in Austria, 1975–96. *Population Studies*, 55(3), s. 249–261. DOI: 10.1080/00324720127700.
- Kocourková, J. 2018. Reprodukční stárnutí české populace. *Gynekologie a Porodnictví*, 2(1), s. 4–7.
- Kohler, H. P. – Billari, F. C. – Ortega, J. A. 2002. The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and development review*, 28(4), s. 641–680. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x.
- Kreyenfeld, M. 2002. Time-squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany. *Demographic research*, 7(2), s. 15–48. DOI: 10.4054/DemRes.2002.7.2
- Křesťanová, J. – Kurkin, R. – Němečková, M. 2017. Populační vývoj v České republice v roce 2016. *Demografie*, 59(3), s. 187–206.
- Kurkin, R. – Šprocha, B. – Šídlo, L. – Kocourková, J. 2018. Fertility Factors in Czechia According to the Results of the 2011 Census. *AUC Geographica*, 53(2), s. 137–148.
- Morávková, H. – Kreidl, M. 2017. Partnerské dráhy prvorodiček bez partnera ve společné domácnosti. *Sociologický časopis*, 53(4), s. 565–591. DOI: 10.13060/00380288.2017.53.4.358.
- Muggeo, V. M. – Attanasio, M. – Porcu, M. 2009. A segmented regression model for event history data: an application to the fertility patterns in Italy. *Journal of Applied Statistics*, 36(9), s. 973–988. DOI: 10.1080/02664760802552994.
- Nitsche, N. – Matysiak, A. – Van Bavel, J. – Vignoli, D. 2015. Partners' educational pairings and fertility across Europe. *Families and Societies, Working Paper Series* 38, 38 s.
- Polesná, H. – Kocourková, J. 2016. Je druhý demografický přechod stále relevantní koncept pro evropské státy? *Geografie*, 121(3), s. 390–418.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B. 2013. Velikost rodiny – postoje, normy a realita. *Demografie*, 55(3), s. 208–219.
- Rychtaříková, J. 2004. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie*, 46(2), s. 77–90.
- Rychtaříková, J. 2010. Pokles porodnosti – hlavní faktor demografické změny. s.47–64. In: Burcin, B. – Fialová, L. – Rychtaříková J. a kol. 2010. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993–2008*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 238 s.
- Sobotka, T. – Beaujouan, É. 2014. Two Is best? The persistence of a two-child family ideal in Europe. *Population and Development Review*, 40(3), s. 391–419. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x.

- Sobotka, T. – Šťastná, A. – Zeman, K. – Hamplová, D. – Kantorová, V. 2008. Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. *Demographic Research*, 19(14), s. 403–454. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.14
- Sobotka, T. – Zeman, K. – Lesthaeghe, R. – Frejka, T. 2011. *Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application*. Vienna Inst. of Demography. 86 s.
- Šídlo, L. – Šprocha, B. 2018. Odkládání mateřství a regionální diferenciacie plodnosti v Česku a na Slovensku. *Geografie*, 123(3), s. 407–436.
- Šprocha, B. 2014. Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie*, 56(3), s. 219–233.
- Šprocha, B. – Šídlo, L. – Nováková, G. – Šťastná, A. 2016. Kohortní změny v koncentraci plodnosti v Česku a na Slovensku. *Sociologia*, 48(5), s. 474–499.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. – Šídlo, L. 2018. A cohort perspective on the fertility postponement transition and low fertility in Central Europe. *Moravian Geographical Reports*, 26(2), s. 109–120.
- Šťastná, A. 2007. Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis*, 43(4), s. 721–745.
- Šťastná, A. 2011. *A second child in the family. The consequences of changing family and fertility patterns in the Czech Republic*. Disertační práce, Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 221 s.
- Šťastná, A. – Slabá, J. – Kocourková, J. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie*, 59(3), s. 207–223.
- Van Bavel, J., – Nitsche, N. 2013. The proper age for parenthood and second birth rates in Europe. *European Sociological Review*, 29(6), s. 1149–1161.
- Van Balen F. – Verdurmen J.E. – Ketting E. 1997. Age, the desire to have a child and cumulative pregnancy rate. *Human Reproduction*, 12(3), s. 623–627. DOI: 10.1093/humrep/12.3.623.
- Van de Kaa, D. J. 1997. Options and sequences: Europe's demographic patterns. *Journal of Population Research*, 14(1), s. 1–29.
- Žilinčíková, Z. 2017. Do Children Matter for the Stability of Cohabitation? A Cross-National Comparison. *Population*, 72(4), s. 649–670. DOI:10.3917/pope.1704.0649.

ANNA ŠŤASTNÁ

Vystudovala sociologii na Filozofické fakultě UK (2006) a demografii na Přírodovědecké fakultě UK, kde v roce 2011 ukončila doktorské studium. Od roku 2004 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i. v pracovní skupině rodinné politiky a od roku 2015 na Katedře demografie a geodemografie PŘF UK jako vědecká pracovnice.

JITKA SLABÁ

V roce 2016 dokončila magisterské studium demografie na Univerzitě Karlově. Tamtéž nyní pokračuje v doktorském studiu. Ve své disertační práci se věnuje proměnám časování plodnosti českých žen od počátku 90. let do současnosti. Aktuálně se ve výzkumu podpořeném Grantovou agenturou Univerzity Karlovy zaměřuje na vliv individuálního prožitku nezaměstnanosti na realizaci plodnosti.

JIŘINA KOCOURKOVÁ

Je docentkou demografie na PŘF UK. V současnosti je zástupkyní vedoucího katedry demografie a geodemografie na PŘF UK. Věnuje se výzkumu populačního vývoje ČR v evropském kontextu, a to především analýze reprodukčního chování a jeho širších souvislostí, oblasti plánovaného rodičovství a otázkám rodinné politiky. Je hlavní řešitelkou výzkumných projektů GAČR zaměřených na proměnu reprodukčních vzorců populace ČR. V letech 2015–2017 působila v odborné komisi rodinné politiky MPSV ČR.

SUMMARY

Employing data from the 'Women 2016' survey, the paper considers the reasons why women postpone second childbirth to a later age than originally planned and the effects of the various factors behind this postponement on the length of the birth interval between the first and second child. The analysis includes women who have at least one child and plan to have a second or who already have at least two children, 34% of whom declared that their second child was born or would be born later than they had originally planned. A quarter of these unplanned postponements were due mainly to health problems, while 23% of postponements were due mainly to the unplanned postponement of the first child and/or the demanding care required by the first child; the 'first child' factor was most common among women with tertiary education, women who postponed the birth of their first child, and women who had their first child at the age of 30 or over. A further 23% of unplanned second birth postponements were attributed to 'work

and study' (mainly women who planned to have a second child at age 30 or over and women who did not postpone their first child).

The birth interval between the first and second child is influenced both by the timing of the first birth and the various factors behind the unplanned postponement of the second birth. Women who had a first child before the age of 22 tended to have a second child one year later than those who gave birth to a first child after the age of 29 (birth interval median: 51 versus 39 months). The unplanned postponement of a first birth renders the spacing between the first and second birth significantly shorter (40 versus 48 months). In contrast, the unplanned postponement of a second birth results in a much longer birth interval (86 months versus 39 months for women who delay neither their first or second births). The longest birth interval was observed for women who were forced to postpone the second birth due to the breakdown of a partnership or the absence of a partner (117 months).

KDE SE BEROU JEDINÁČCI? FAKTORY SOUVISEJÍCÍ S JEDNODĚTNOSTÍ V ČR¹⁾

Hana Hašková²⁾ – Radka Dudová³⁾ – Kristýna Pospíšilová⁴⁾

WHY AN ONLY CHILD? FACTORS CONNECTED WITH HAVING
A SINGLE CHILD IN THE CR

Abstract

The article discusses the phenomenon of having a single child in the Czech Republic and summarises the existing knowledge on this topic. Based on Census data from 2011 and representative survey data from the Life Course 2010, it analyses the factors connected with having and intending to have one child. The findings indicate that there is a larger share of mothers with a single child among divorced women than among single and married women of the same age, and that there are associations between being the mother of a single child and living in a larger city and certain professional orientations and occupations. The findings also support the thesis of the effect of values, external conditions and sequential decision-making on the intention to have a single child.

Keywords: one-child families, small families, fertility intentions,
low fertility, Czech Republic

Demografie, 2019, 61: 93–110

ÚVOD

Nízké plodnosti ve vyspělých zemích se věnuje řada studií. Z nich je patrné, že dlouhodobý pokles plodnosti v Evropě se v jednotlivých zemích projevuje odlišnými podíly trvale bezdětných a odlišnou strukturou rodin podle počtu dětí. V zemích střední a východní Evropy, včetně České republiky (ČR), dochází k růstu počtu trvale bezdětných i jednodětných žen. Jednodětnost ale roste rychleji, zatímco trvalá bezdětnost zůstává mezi ženami tohoto regionu ve srovnání s dalšími regiony Evropy dosud nižší (Zeman *et al.*, 2018). Stejně jako bezdětnost, tak i jednodětnost byla na našem území vysoká

zejména v kohortách žen narozených na přelomu 19. a 20. století, kdy se bezdětnost žen pohybovala okolo 20 % a jednodětnost u žen narozených na začátku 20. století 20 % přesahovala (Šprocha *et al.*, 2016; Zeman, 2018). Ačkoliv bezdětnost u žen poté klesla na bezprecedentně nízkou úroveň 5 % u kohort rodičů v období státního socialismu, kdy se stal dvoudětný model dominantním (Rychtaříková, 2004), podíl jednodětných žen tak hluboko nikdy neklesl (Šprocha *et al.*, 2016; Zeman, 2018). U žen narozených v 50. letech 20. století se pohyboval podíl jednodětných žen okolo 15 %, aby začal od kohort narozených okolo roku 1960 opět růst k hranici 20 %

1) Článek vznikl v rámci projektu Bezdětnost a jednodětné rodiny: příspěvek k vysvětlení nízké plodnosti v České republice (GA ČR, reg.č. 17-04465S) a s institucionální podporou RVO: 68378025.

2) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., kontakt: hana.haskova@soc.cas.cz

3) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., kontakt: radka.dudova@soc.cas.cz

4) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., kontakt: kristyna.pospisilova@soc.cas.cz

s předpokladem dalšího růstu do budoucna (*Frejka – Sardon, 2007; Rabušic – Chromková Manea, 2007; Breton – Prioux, 2009; Šprocha et al., 2016; Zeman, 2018; Kurkin, 2019*).

Ačkoliv ideál dvoudětné rodiny zůstává ve většině evropských zemí zachován, lze si zejména v některých západoevropských zemích všimnout narůstajícího podílu těch, kteří deklarují bezdětnost jako svoji osobní preferenci a v regionu střední Evropy zase růstu podílu těch, kteří považují za ideální mít jedináčka (např. *Miettinen, 2015; Sobotka – Testa, 2008; Sobotka – Beaujouan, 2014*). Podle Rabušice a Chromkové Maney mezi lety 2001 a 2005 stoupl v ČR podíl žen ve věku 20–29 let očekávajících, že budou mít jedno dítě, z 8,4 % na 24,7 % (očekávaná plodnost je zde tvořena součtem již narozených dětí a dětí, které by ženy chtěly v budoucnu ještě mít; *Rabušic – Chromková Manea, 2007*). A z dat European Value Survey z roku 2017 vyplývá, že v případě ideálních podmínek by právě jedno dítě chtěla ve svém životě mít zhruba pětina lidí ve věku 18–29 let (*Rabušic – Chromková Manea, 2018*). V rovině reprodukčního chování i deklarovaných plánů a ideálů tak existují důvody se domnívat, že jednodětnost nabývá v ČR na významu, a to i z hlediska mezinárodních srovnání.

Cílem našeho článku je otevřít diskusi o fenoménu jednodětnosti v ČR. Nejdříve ukážeme, jakým způsobem je jednodětnost pojednána v odborné literatuře. Následně odpovíme na tři výzkumné otázky: Jak velké zastoupení mají bezdětné ženy, matky právě jednoho dítěte a matky více dětí ve skupinách žen podle vybraných sociodemografických charakteristik? Které faktory souvisejí s tím, že doposud bezdětní lidé v reprodukčním věku plánují jedináčka? A jaké faktory vedou rodiče jedináček k tomu, že další dítě neplánují? Za tímto účelem využíváme data ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) z roku 2011 a aplikujeme binární logistickou regresi na data z výběrového šetření Životní a pracovní dráhy z roku 2010.

VÝZKUM JEDNODĚTNOSTI

Od 80. let 20. století byla na jedináčky zaměřena pozornost psychologů, kteří zjišťovali, nakolik jsou negativní stereotypy obklopující jedináčkovství opodstatněné. Tyto studie vedly ke zjištění, že si tyto děti vedou ve srovnání s ostatními stejně nebo lépe

z hlediska intelektuálních výkonů, výše vědomostí a vzdělání, pocitu štěstí, poruch osobnosti, problémů v chování a dosahování úspěchů (např. *Blake, 1981; Mancillas, 2006; Tarnero-Pansart, 1999*).

Většina demografických a sociologických studií pojednávajících o jednodětnosti se zaměřuje na širší téma, a to nízkou plodnost. Například Anderson analyzoval pokles počtu dětí v rodinách ve Velké Británii na přelomu 19. a 20. století a ukázal na roli rostoucí legitimacy bezdětnosti a jednodětnosti ve specifických typech rodin a sociálních prostředích (*Anderson, 1998*). Davis zase vysvětlila snížení plodnosti u těch kohort amerických žen, které vstoupily do plodného věku ve 30. letech 20. století, vlivem kombinace zhoršených ekonomických podmínek a hodnotových změn legitimizujících bezdětnost a jednodětnost (*Davis, 1982*). Breton a Prioux následně analyzovali regionální odlišnosti v zastoupení bezdětných žen a matek právě jednoho dítěte v Evropě, a to u kohort žen narozených od 30. let 20. století (*Breton – Prioux, 2009*). A Zeman, Beaujouan, Brzozowska a Sobotka ukázali, že zatímco v regionu střední a východní Evropy poklesla plodnost žen narozených mezi lety 1955 a 1970 zejména v důsledku poklesu dvoudětnosti ve prospěch jednodětnosti, v německy mluvících zemích a zemích jižní Evropy byl významnější růst bezdětnosti (*Zeman et al., 2018*).

Některé studie usilovaly o určení determinant jednodětnosti. Například Ekert-Jaffé s dalšími zjistili, že se ve Velké Británii počet dětí na ženu z různých socioekonomických skupin lišil v 70. až 90. letech 20. století více než ve Francii, což připisovali vlivu štedré rodinné politiky ve Francii (*Ekert-Jaffé et al., 2002*). Parr identifikovala v Austrálii v 90. letech 20. století jako hlavní determinanty jednodětnosti žen vyšší vzdělání, povolání otce ženy a věk při sňatku a při prvním porodu (*Parr, 2007*). Další analyzovali vliv dosaženého vzdělání matky na narození druhého dítěte a dospěli k závěru, že v těch evropských zemích, kde rodinné a další politiky usnadňují kombinaci placené práce a péče o děti, mají výše vzdělané ženy vyšší šance mít druhé dítě (*Köppen, 2006; Oláh, 2003; Prskawetz – Zagaglia, 2005*). Šťastná zjistila, že rozhodování českých žen ohledně narození druhého dítěte závisí spíše na životní fázi, ve které se nacházejí, a jejich plánech ohledně velikosti rodiny, nežli na jejich vzdělání či věku (*Šťastná, 2007*).

Další studie se zaměřily na to, jak dochází ke změnám reprodukčních ideálů ve prospěch malých rodin. Goldstein, Lutz a Testa například analyzovali, jak v Německu a Rakousku, po dlouhé etapě nízké plodnosti, dochází mezi mladými lidmi k poklesu preferovaného počtu dětí (Goldstein – Lutz – Testa, 2003). Sobotka a Beaujouan oproti tomu zjistili přetrvávání ideálu dvoudětné rodiny ve většině evropských zemí i přes snížení skutečného počtu dětí v rodině (Sobotka – Beaujouan, 2014).

Jiné studie analyzovaly, nakolik se matky jednoho dítěte podobají spíše bezdětným ženám nebo matkám více dětí. Callan dospěl k závěru, že matky jednoho dítěte se podobají více matkám se dvěma dětmi než bezdětným ženám v tom, jak hodnotí emocionální přínos dítěte. Zároveň však méně často než bezdětné ženy, ale i než matky dvou dětí, poukazují na omezení životního stylu a manželského života, které děti přinášejí (Callan, 1985, 1986). Podle Jefferies se ve Velké Británii jednodětné ženy více podobají bezdětným ženám než matkám více dětí. U starších kohort narozených mezi lety 1935 a 1950 měly bezdětné ženy s matkami jednoho dítěte společný pozdější sňatek, rozchod a nové manželství, a nižší úroveň vzdělání. U žen z mladších kohort, které byly v době šetření v 90. letech bezdětné, plánovaly bezdětnost a jednodětnost zase shodně ženy starší a ženy žijící v domácnosti s nevlastními dětmi (Jefferies, 2001).

Ve všech regionech Evropy došlo u žen narozených nejpozději od 60. let 20. století k nárůstu bezdětnosti (Sobotka, 2017). Mezi zeměmi však existují rozdíly. Malé podíly trvale bezdětných zůstávají ve Francii, Norsku a Švédsku; naopak vysokých podílů dosahuje bezdětnost v německy mluvících zemích (*ibid.*). U jednodětnosti není trend tak jednoznačný. Zatímco v některých zemích, jako je Německo, Anglie a Wales, je nárůst bezdětnosti provázen poklesem jednodětnosti a v kohortách, které ukončily svoji reprodukci, převyšují podíly bezdětných žen podíly jednodětných, v jiných, jako je Francie, zůstává podíl trvale bezdětných žen nízký a podíl jednodětných ho významně převyšuje. V některých zemích Evropy lze tedy nízkou plodnost vysvětlovat zejména růstem bezdětnosti a v jiných spíše růstem jednodětnosti (Breton – Prioux, 2009). Střední a východní Evropa je specifická tím, že bezdětnost žen byla u kohort

1930–1960 extrémně nízká, ale jednodětnost byla v některých z těchto zemí ve srovnání s dalšími zeměmi Evropy u kohort 1930–1940 relativně vysoká, aby po snížení v následujících kohortách od kohort narozených okolo roku 1960 opět rostla k 20 % a výše (Frejka – Sardon, 2007; Breton – Prioux, 2009; Zeman, 2018). Podle Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011, kleslo procento jednodětných z 21 % na 15 % u generací žen narozených od roku 1930 do roku 1960. A podle aktuální projekce Českého statistického úřadu by neměl klesnout podíl matek jedináček mezi ženami narozenými v 70. a 80. letech 20. století pod pětinu (Kurkin, 2019).

V ČR byly publikovány ojedinělé studie zaměřené na jednodětnost. Byl analyzován vliv rozvodu na reprodukční dráhy žen a konkrétně jednodětnost (Pakosta, 2008) a akcentován rostoucí podíl žen, které mají a očekávají, že budou mít právě jedno dítě (Rabušic – Chromková Manea, 2007). Další identifikovali charakteristiky lidí s jedináčky (*ibid.*; Chromková Manea et al., 2014; Kyzlinková, 2013), kterým se budeme věnovat dále.

CESTY K JEDNODĚTNOSTI – TEORETICKÉ PŘÍSTUPY

Teoretické přístupy, které lze využít při vysvětlování toho, kdo a proč má jedno dítě, lze rozdělit podle toho, jakou váhu přikládají aktivní volbě a vlivu vnějších okolností. Na jedné straně stojí teorie akcentující roli hodnot a jejich změn směrem k hodnotám individualismu a preferenci jiných životních naplnění a cílů než je rodičovství (např. Anderson, 1998; Surkyn – Lesthaeghe, 2004). Na druhé straně stojí teorie zdůrazňující roli ekonomických a strukturálních faktorů při rozhodování o rodičovství (např. Oppenheimer, 1994; Blossfeld et al., 2005), a přístupy zdůrazňující genderové nerovnosti a obtížnost kombinace práce a péče jako bariéry rodičovství zejména pro ženy (např. Esping-Andersen – Billari, 2015; McDonald, 2013; Oláh, 2003; Torr – Short 2004). K jednodětnosti vedou různé cesty, a vědomé rozhodnutí na začátku reprodukční dráhy je jen jednou z nich. Reprodukce je totiž výsledkem sekvenčního rozhodování, kdy se lidé opakovaně rozhodují a přehodnocují svá rozhodnutí pod vlivem nových zkušeností a okolností, jakými je i narození

a výchova každého dítěte nebo názory či zdravotní stav partnera. Přínosná je proto pro výzkum reprodukce také perspektiva životního běhu (např. *Hayford*, 2009; v ČR zejména *Šťastná*, 2007, 2011; *Šťastná – Slabá – Kocourková*, 2017). Navíc vědomou volbu a vliv vnějších okolností zpravidla nelze oddělit (*Jefferies*, 2001). Lze však rozlišovat mezi aktivním a pasivním rozhodnutím (*Gillespie*, 1999). Buďto je člověk rozhodnut mít právě jedno dítě, nebo se zatím nerozhodl pořídit si druhé. Ideálně tedy může chtít děti dvě, ale k pořízení druhého dítěte se nedostane. Podle *Jefferies* je většina jednoduchých rodin důsledkem rozhodnutí v jiných sférách života (např. pozdní vstup do manželství/partnerství, vyšší věk při porodu prvního dítěte, rozchod s partnerem) než rozhodnutím se pro právě jedno dítě (*Jefferies*, 2001).

SPOLEČENSKÉ OKOLNOSTI PŘÍSPÍVAJÍCÍ K JEDNODĚTNOSTI

Jefferies definuje následující společenské okolnosti, které pravděpodobně ovlivňují velikost rodin v zemi: 1. rodinná politika preferující určitý počet dětí v rodině; 2. náklady na založení rodiny a péči o děti; 3. normy spojené s rodičovstvím; 4. rozvodovost a atmosféra ne/stability rodin, 5. konkurenční náplň života – volnočasové aktivity, pracovní naplnění; a 6. obtížnost kombinace práce a péče (*Jefferies*, 2001). V ČR po roce 1989 patrně všechny tyto aspekty podporovaly spíše malé rodiny.

1. Rodinná politika preferovala druhé a další děti do roku 1990 konstrukcí mateřského příspěvku a do roku 1993 konstrukcí přídatku na dítě. Od roku 1993 až do roku 2015, kdy byla zavedena daňová sleva na děti diferencovaná dle jejich pořadí, ale nebyl vyšší počet dětí v rodině nijak zvýhodněn.
2. Náklady na založení rodiny a péči o děti po roce 1989 výrazně stouply, mimo jiné i skrze sníženou dostupnost služeb péče o děti, finanční náročnost bydlení pro mladé rodiny a zvýšenou ekonomickou nejistotu mladých (např. *Fialová – Hamplová – Kučera – Vymětalová*, 2000; *Rychtaříková*, 2001, *Lechnerová*, 2011; *Kuchařová – Palonciová – Janurová*, 2016).
3. Na poli norem a ideálů přetrvává preference dvoudětné rodiny, a ačkoliv jednodětnost dominantně preferována není, bezdětnost

je považována za ještě méně žádoucí (např. *Čadová*, 2016).

4. Rozvodovost zůstává v ČR vysoká a ekonomické postavení rodin sólo rodičů (zpravidla matek) je významně horší než postavení rodin se dvěma rodiči (*Eurostat*, 2019).
5. Po roce 1989 se rozšířily možnosti životního naplnění konkurující zakládání a rozšiřování rodiny (např. *Rabušic*, 2001).
6. Co se týče sladování práce a rodiny, je zde relativně vysoká zaměstnanost žen, ale jedna z nejnižších zaměstnaností matek malých dětí. Ačkoli u matek s nejmladším dítětem ve věku školní docházky zaměstnanost dlouhodobě osciluje kolem 85 %, stejně jako u žen bez dětí do 14 let, u matek nejmladších dětí je velmi nízká, i když dochází k pomalému nárůstu (v roce 2014 jen 11,2 % žen s dítětem mladším tří let vykonávalo zaměstnání; to je nejméně ze všech zemí EU kromě Slovenska; viz *OECD Family Database*, 2019). Pro ženy je návrat do práce po rodičovské dovolené obtížný. Více než polovina žen bez maturity a třetina žen s maturitou a vyšším vzděláním se po skončení tříleté rodičovské dovolené stává nezaměstnanými a u těch, co zůstávají doma čtyři roky, je to ještě více. Dalších 15 % žen s tříletým a 25 % se čtyřletým dítětem se stává nezaměstnanými záhy po návratu do práce (*Bičáková – Kališková*, 2016). Podle indexu podmínek pro sladování práce a rodiny se ČR umístila na konci ze 30 evropských zemí (*Matysiak – Węziak-Białowolska*, 2016: 497) a podle indikátoru genderové rovnosti dělby práce na jednom z nejhorsích míst (*Dearing*, 2016: 241). Tyto okolnosti mohou přispívat k omezování počtu dětí v rodině, jak ukázali či shrnují např. (*Zeman et al.*, 2018; *Andersson et al.*, 2009; *Toulemon – Pailhé – Rossier*, 2008). Norma dvoudětné rodiny a odmítání bezdětnosti pak může působit tak, že je přijatelnější mít alespoň jedno dítě nežli nemít žádné (*Zeman et al.*, 2018).

JACÍ LIDÉ MAJÍ JEDNO DÍTĚ?

Studie zaměřující se na to, co mají lidé s jedním dítětem společného, se ne vždy shodují. Navíc mohou být faktory související s jednodětností u mužů a žen odlišné. Jednodětnost je spojována

s odsouváním rodičovství do pozdějšího věku (Breton – Prioux, 2009; Jefferies, 2001; v ČR Kyzlinková, 2013) a nestabilní partnerskou situací nebo absencí partnera (*ibid.*; Pakosta, 2008; Rabušic – Chromková Manea, 2007). Většina z těchto studií zároveň konstatuje, že jedináčkovství se dědí. Zatímco ale ve Francii mají praktikující věřící častěji větší rodiny (Breton – Prioux, 2009), v ČR vztah mezi religiozitou a velikostí rodiny potvrzen nebyl (Rabušic – Chromková Manea, 2007; Kyzlinková, 2013). Komplikovanými se jeví vztahy mezi vzděláním, profesí, pohlavím, reprodukčními plány a reprodukci. Vyšší vzdělání bývá spojeno s odsunutím početí do vyššího věku, s většími profesními ambicemi a seberealizací mimo rodinu, a u žen pak s vyššími náklady ztracených příležitostí v případě mateřství, a to zejména v zemích s omezenými možnostmi kombinování práce a péče (např. McDonald, 2013). S úrovní vzdělání ženy je ale často spojena nejen jejich, ale v důsledku homogamie i partnerova pozice na trhu práce, výše příjmů a životní úroveň domácnosti. Ekonomická nejistota pak může reprodukční plány a jejich realizaci snižovat (např. Blossfeld *et al.*, 2005). V případě žen s nízkým vzděláním však může být mateřství i strategií redukce nejistoty (Friedman – Hechter – Kanazawa, 1994). Zatímco ve Francii najdeme menší podíl žen s jedním dítětem mezi těmi nejméně a zároveň i nejvíce vzdělanými, a jednodětně zůstávají nejčastěji ženy s vysokým socioekonomickým statusem a živnostnice (Breton – Prioux, 2009), v Británii nebyl vliv socioekonomických faktorů na jednodětnost prokázán a Jefferies podtrhuje vliv hodnotových orientací (Jefferies, 2001). V ČR Rabušic a Chromková Manea ukázali, že k jednodětnosti směřují spíše ženy bez maturity a ženy z větších měst než malých obcí (Rabušic – Chromková Manea, 2007). Šťastná ukázala, že druhé dítě plánují v ČR ty ženy, které hodnotí dopady této události ve všech oblastech života podstatně pozitivněji než ženy, které více dětí neplánují (Šťastná, 2007). A Kyzlinková potvrdila, že více dětí plánují i realizují ti, kteří mají genderově konzervativnější postoje, přitom mezi ženami mají

vyšší šanci mít jedináčka ty, které pocítují vyšší míru konfliktu mezi prací a rodinou (Kyzlinková, 2013).

DATA A METODY

Důležitým zdrojem dat o jednodětnosti v ČR jsou data ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB), která poskytují informace o počtu živě narozených dětí v populaci žen. Na datech ze SLDB z roku 2011 porovnáme zastoupení bezdětných žen, matek jednoho dítěte a matek více dětí ve skupinách žen podle vybraných charakteristik. Jedná se o údaje k rozhodnému okamžiku SLDB (faktory tedy mohly být jiné v době rození dětí). Na popisnou statistiku navážeme analýzou dat z reprezentativního výběrového šetření Životní a pracovní dráhy 2010.⁵⁾ Data obsahují údaje o 4 010 respondentech ve věku 25–60 let. Soubor, dotazník i technická dokumentace k šetření jsou veřejně dostupné v Datovém archivu Sociologického ústavu Akademie věd.⁶⁾ Data byla analyzována pomocí binární logistické regrese. Tato metoda testuje statistickou významnost vysvětlujících proměnných a modeluje šanci, že pro určitou skupinu lidí nastane sledovaný jev v porovnání s referenční kategorií při kontrole ostatních proměnných v modelu. První model ukazuje šance, že doposud bezdětný člověk bude plánovat jedináčka, nikoliv větší rodinu (z analýzy jsou tedy vyloučeni ti, kteří chtějí zůstat bezdětní nebo nevědí, zda se rodiči stát plánují). Druhý model ukazuje šance, že rodič jedináčka již rozšiřování rodiny neplánuje. Na základě literatury a teorií vysvětlujících nízkou plodnost byla testována řada proměnných, které reprezentují vliv či souvislosti hodnotových orientací, časování, ale i socioekonomických, zdravotních a partnerských okolností.

STRUKTURA ŽEN PODLE POČTU DĚTÍ A ZÁKLADNÍCH SOCIODEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTIK

V této části na datech ze SLDB 2011 ukážeme strukturu žen ve vybraných věkových skupinách

5) Také vzhledem k tomu, že se v posledních letech mění vztah úrovně plodnosti v kontextu dosaženého vzdělání (Zeman, 2018), ale i územní specifikace (Šídlo – Šprocha, 2018), bude důležité studovat faktory související s jednodětností i po zpřístupnění dat z budoucího SLDB a novějších výzkumů.

6) Viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>. Dále ČSDA → Česky → Populační výzkumy → Životní a pracovní dráhy.

podle počtu dětí a základních sociodemografických charakteristik. První sledovaná věková skupina, ženy 35leté, reprezentují většinu těch, které se narodily v roce 1975 (nebo těch, které se narodily na začátku roku 1976) a patří tedy ke generaci, u které se plně projevil trend odkládání životních přechodů (např. založení vlastní domácnosti, uzavření sňatku, narození prvního dítěte) do pozdějších let. Zároveň jsou to ženy, u kterých nelze hovořit o ukončené plodnosti. Ženy 40leté se narodily převážně v roce 1970 (nebo na začátku roku 1971). A ženy 45leté reprezentují většinu těch, které se narodily v roce 1965 (nebo těch, které se narodily na začátku roku 1966) a jejich plodnost již lze považovat za uzavřenou. Zaměříme se na ty sociodemografické charakteristiky, u kterých je patrný rozdíl v zastoupení bezdětných, jednodětných a vícedětných mezi ženami vybraných věkových skupin.

Rodinný stav

Ačkoliv souvislost mezi manželstvím a rodičovstvím slábne a stále více dětí se rodí mimo manželství, z grafu 1 je patrné, že tento vztah je u sledovaných skupin žen stále silný. Nejvyšší podíly bezdětných žen jsou ve všech zkoumaných věkových skupinách

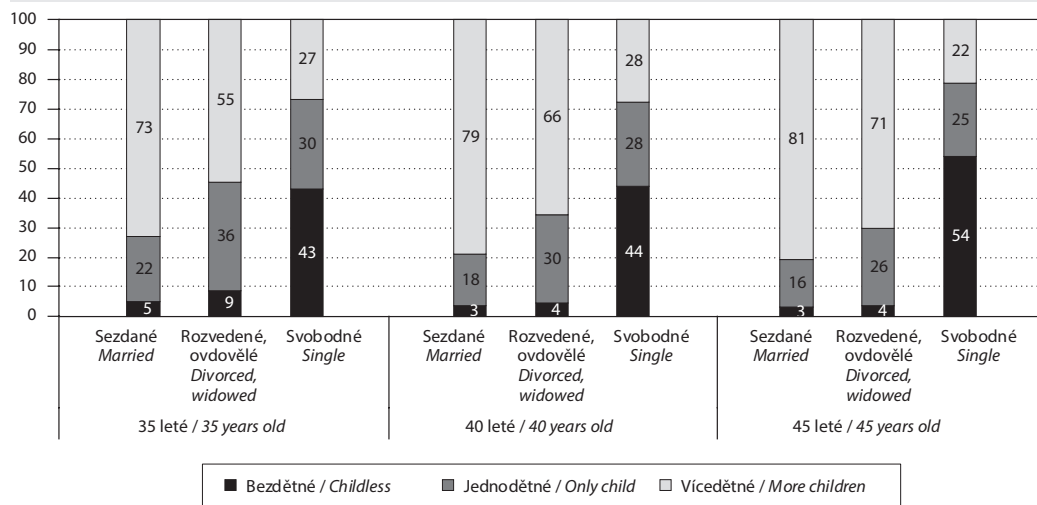
mezi svobodnými (ve srovnání se sezdanými a rozvedenými/ovdovělými ženami). Nejvyšší podíly matek více dětí jsou naopak ve všech zkoumaných věkových skupinách mezi sezdanými (ve srovnání se svobodnými a rozvedenými/ovdovělými ženami). A podíly matek právě jednoho dítěte jsou nejvyšší mezi rozvedenými/ovdovělými, nižší mezi svobodnými a ještě nižší mezi sezdanými. Ve skupině 40letých je mezi sezdanými ženami pouze 18 % matek jednoho dítěte, zatímco mezi svobodnými je jich 28 % a mezi rozvedenými/ovdovělými dokonce 30 %. To poukazuje na souvislosti partnerských a reprodukčních drah, kdy rozhodnutí v jedné oblasti života mohou mít vliv na rozhodování v jiné jeho oblasti. Rozvod může způsobit, že se další dítě ženě již nenarodí; zároveň však může být snazší se rozvést pro ženu s jedním dítětem než pro matku více dětí. Vztahy mezi partnerskými a reprodukčními drahami je proto důležité studovat detailněji na jiných, vhodnějších datech.

Nejvyšší dokončené vzdělání

Také u vzdělání vidíme rozdíly. Mezi ženami bez maturity (se základním vzděláním či středoškolským vzděláním bez maturity) jsou ve všech zkoumaných věkových skupinách vyšší podíly matek více

Graf 1: Struktura žen ve věku 35, 40 a 45 let podle počtu narozených dětí a rodinného stavu (v %)

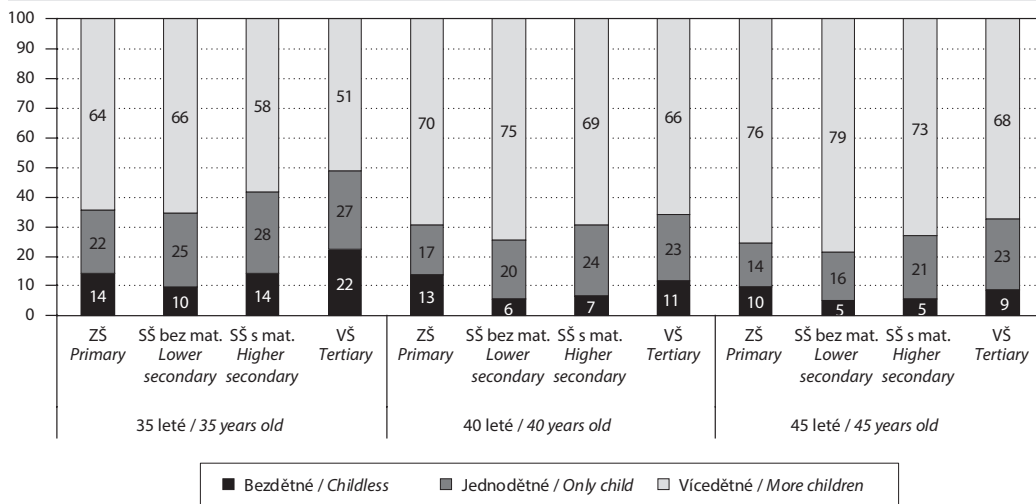
Structure of women aged 35, 40 and 45 according to the number of children and marital status (in %)

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2011.

Source: CZSO, Population and Housing Census, 2011.

Graf 2: Struktura žen ve věku 35, 40 a 45 let podle počtu narozených dětí a nejvyššího dosaženého vzdělání (v %) / Structure of women aged 35, 40 and 45 according to the number of children and level of education (in %)

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2011.

Source: CZSO, Population and Housing Census, 2011.

dětí než mezi ženami s maturitou nebo mezi vysokoškolačkami. Naopak vyšší podíly matek právě jednoho dítěte jsou mezi ženami s maturitou či vysokoškolským vzděláním než mezi ženami se základním vzděláním a středoškolačkami bez maturity. Vyšší podíly bezdětných jsou jak mezi vysokoškolačkami, tak mezi ženami se základním vzděláním ve srovnání se středoškolačkami. Zatímco bezdětnost je tedy spojena s oběma vzdělanostními póly žen, jednodětnost je spojena spíše s vyšším vzděláním ženy (tj. s maturitou nebo vysokoškolským vzděláním). Platí zároveň, že matky více než jednoho dítěte dominují napříč vzdělanostními skupinami.

Zaměstnání

Nezáleží jen na výši vzdělání, ale i na oboru vzdělání a zaměstnání, kterému se ženy věnují. Z tabulky 1 vyplývá, že bezdětnými jsou nejčastěji ženy v zaměstnáních, která jsou mediálně exponovaná (umělkyně, modelky) nebo spojovaná s kariérou (vědkyně, výzkumnice, řídicí pracovníce, zákonodárkyně), případně jsou fyzicky náročná (sportovkyně, v armádě, u policie). Tato

zaměstnání umožňují seberealizaci, ale také se mohou hůře kombinovat s péčí o děti z důvodu vyšší pracovní zátěže, dlouhé pracovní doby nebo nutnosti cestovat do zahraničí. Naopak nejméně často zůstávají ženy bez zkušenosti mateřství v zaměstnáních orientovaných na péči (učitelky, sociální pracovníce, zdravotnice, ošetrovatelky) nebo v těch zaměstnáních, která jsou zpravidla nízké placena, mají nižší prestiž a nejsou spojována s kariérou (manuálně pracující, řemeslnice).

Z tabulky 2 následně vyplývá, že to jsou obdobná zaměstnání – mediálně exponovaná, spojovaná s kariérou nebo fyzicky náročná – ve kterých se jak mezi 35letými, tak i mezi 45letými matkami, častěji než v jiných zaměstnáních, objevují matky jedináčků. A naopak nejméně často zůstávají matky u jediného dítěte v zaměstnáních orientovaných na péči nebo v manuálních typech zaměstnání, která jsou nízké placena, s nižší prestiží a bez vyhlídek na kariéru. Ukazuje se tedy, že se matky jedináčků v porovnání s matkami více dětí častěji vyskytují v těch typech zaměstnání, v nichž zůstávají ženy také častěji bezdětné.

Tab. 1: Podíl bezdětných žen mezi 35letými, 40letými a 45letými ženami v daném typu zaměstnání (v %)
Proportion of childless women among women aged 35, 40 and 45 in selected types of employment (in %)

Zaměstnání / Employment	Věk žen / Mother's age		
	35	40	45
Umělkyně, modelky, sportovkyně / Artists, models, athletes	51	28	28
Zákonodárkyně, vedoucí a řídicí pracovnice / Legislators, managers	46	22	15
Armáda, policie, ostražba / Army, police, security	41	14	14
Vědkyně, výzkumnice, přednášející / Scientists, researchers, lectures	43	26	19
Služby, prodej / Services, trade	32	17	13
Techničky / Technicians	36	18	14
Řidičky, doprava / Drivers, transport	34	16	16
Řemesla / Crafts	24	16	11
Zdravotnice a ošetrovatelky / Nurses, health care	28	15	13
Učitelky a sociální pracovnice / Teachers and social workers	34	18	13
Manuální činnost, manuální činnosti ve výrobě / Manual work	25	14	12

Pozn.: Dopočet do 100 % v každé věkové skupině a zaměstnání tvoří matky. Například mezi 35letými umělkyněmi, modelkami a sportovkyněmi je 49 % matek a 51 % bezdětných žen; mezi 45letými umělkyněmi, modelkami a sportovkyněmi je 72 % matek a 28 % bezdětných žen.

Světle jsou zvýrazněna pole s nejvyššími podíly v sloupcích; tmavě jsou zvýrazněna pole s nejnižšími podíly v sloupcích.

Note: In each age group and employment bracket, the remaining share of women up to 100% are mothers. For example, among 35-year-old women artists, models, and athletes 51% are childless and 49% are mothers; among 45-year-old women artists, models, and athletes 28% are childless and 72% are mothers.

The fields with the largest proportions in each of the columns are lightly shaded and the fields with the smallest proportions in each of the columns are shaded dark.

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2011.

Source: CZSO, Population and Housing Census, 2011.

Tab. 2: Podíl matek jednoho dítěte mezi 35letými, 40letými a 45letými matkami v daném typu zaměstnání (v %)
Proportion of mothers of an only child among mothers aged 35, 40 and 45 in selected types of employment (in %)

Zaměstnání / Employment	Věk matek / Mother's age		
	35	40	45
Umělkyně, modelky, sportovkyně / Artists, models, athletes	42	36	36
Zákonodárkyně, vedoucí a řídicí pracovnice / Legislators, managers	41	31	25
Armáda, policie, ostražba / Army, police, security	41	35	25
Vědkyně, výzkumnice, přednášející / Scientists, researchers, lectures	39	22	26
Služby, prodej / Services, trade	35	26	22
Techničky / Technicians	33	26	23
Řidičky, doprava / Drivers, transport	31	24	22
Řemesla / Crafts	31	20	16
Zdravotnice a ošetrovatelky / Nurses, health care	30	22	20
Učitelky a sociální pracovnice / Teachers and social workers	29	20	20
Manuální činnost, manuální činnosti ve výrobě / Manual work	27	19	15

Pozn.: Dopočet do 100 % v každé věkové skupině a zaměstnání tvoří matky více než jednoho dítěte. Například mezi 35letými matkami, které pracují jako umělkyně, modelky a sportovkyně je 42 % matek jedináček a 58 % matek s více než jedním dítětem; mezi 45letými matkami, které pracují jako umělkyně, modelky a sportovkyně je 36 % matek jedináček a 64 % matek s více než jedním dítětem.

Světle jsou zvýrazněna pole s nejvyššími podíly v sloupcích; tmavě jsou zvýrazněna pole s nejnižšími podíly v sloupcích.

Note: In each age group and employment bracket, the remaining share of mothers up to 100 % are mothers of more than one child. For example, among 35-year-old women artists, models, and athletes 42% are mothers of an only child and 58% are mothers of more than one child; among 45-year-old women artists, models, and athletes 36% are mothers of an only child and 64% are mothers of more than one child.

The fields with the highest proportions in each of the columns are lightly shaded and the fields with the lowest proportions in each of the columns are shaded dark.

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2011.

Source: CZSO, Population and Housing Census, 2011.

Velikost místa bydliště

Vyšší podíly bezdětných žen i matek jednoho dítěte nacházíme ve všech sledovaných věkových skupinách žen ve velkých městech nad 100 000 obyvatel (ve srovnání s menšími obcemi), zatímco podíly matek více než jednoho dítěte jsou v takto velkých městech (ve srovnání s menšími obcemi) nižší. Naopak v malých obcích s méně než 20 000 obyvateli nacházíme (ve srovnání s většími obcemi) nejvyšší podíly matek s více než jedním dítětem a nejnižší podíly matek právě jednoho dítěte a bezdětných žen (ve srovnání s většími obcemi). Ve středně velkých obcích s 20 000 až 99 999 obyvateli jsou podíly bezdětných žen a matek právě jednoho dítěte vždy nižší než ve větších obcích a vyšší než v menších obcích, zatímco u matek více dětí je tomu přesně naopak. Je zřejmé, že je místo bydliště významně provázáno s dalšími faktory, např. se vzděláním a rodinným stavem. I po kontrole vlivu těchto dvou proměnných však zůstávají výše uvedené vztahy mezi velikostí obce a počtem dětí žen stejné.

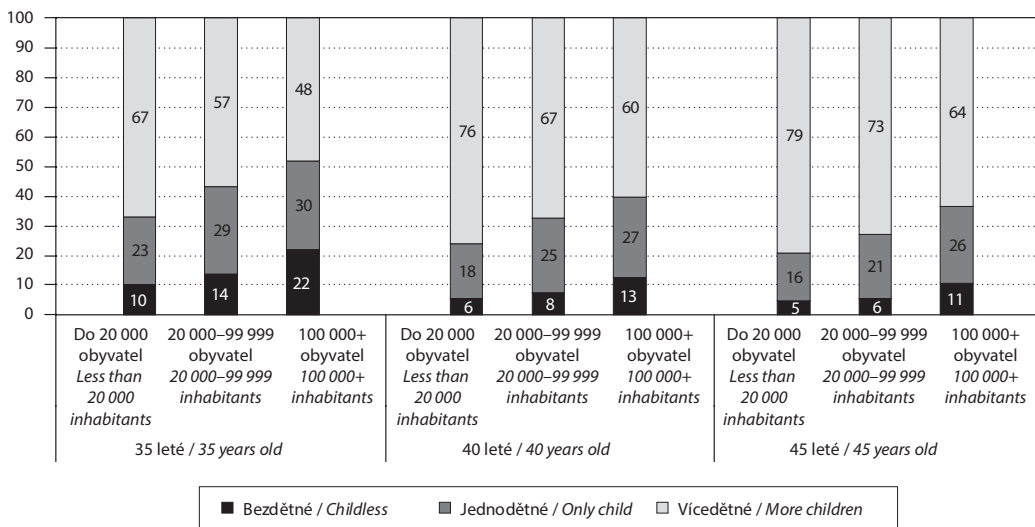
Ženy v menších obcích mohou být vystaveny většímu tlaku zakládat rodiny a mít počet dětí

odpovídající normě dvoudětné rodiny. A/nebo může být vyšší podíl matek více než jednoho dítěte v malých obcích ovlivněn i odlivem vícedětných rodin do menších obcí, které mohou být pro děti chápány jako vhodnější. Všechny tyto hypotézy je však nutné výzkumně ověřit na vhodných datech. Data ze SLDB ověření těchto hypotéz neumožňují.

Uvedená data naznačují, že nejvyšší podíly matek s jedním dítětem nacházíme napříč sledovanými věkovými skupinami žen mezi ženami s vyšším vzděláním (oproti ženám bez maturity), mezi ženami v profesích, které umožňují seberealizaci, ale mohou být spojeny s horšími možnostmi sladování práce a péče, a mezi ženami z větších měst (oproti ženám z obcí s menším počtem obyvatel). Ukazují také, že nejvyšší podíly matek jednoho dítěte jsou mezi rozvedenými ženami, dále svobodnými ženami a nejnižší podíly naopak mezi sezdánými ženami. Nelze přitom určit, jestli se matky jednoho dítěte více podobají svými charakteristikami bezdětným ženám, či matkám více dětí. V případě zaměstnání se pravděpodobně více podobají bezdětným, u ostatních ukazatelů jsou ale spíše někde na půli cesty.

Graf 3: Struktura žen ve věku 35, 40 a 45 let podle počtu narozených dětí a velikosti místa bydliště (v %)

Structure of women aged 35, 40 and 45 according to the number of children and the size of the place of residence (in %)

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2011.

Source: CZSO, Population and Housing Census, 2011.

KDO PLÁNUJE JEDINÁČKA?

V následující části představíme dva modely binární logistické regrese, které ukazují šance, že (1) bezdětní lidé plánují jedináčka (oproti plánování většího počtu dětí), (2) rodiče jedináčka neplánují dalšího potomka (oproti plánu mít další dítě/děti).

Testované proměnné

V modelech byla testována celá řada proměnných, které se dle teorií a předchozích analýz ukazují být důležité ve vztahu k (plánovanému) počtu dětí. Mezi testované proměnné patří základní sociodemografické ukazatele, jako je pohlaví (1 – muž, 2 – žena), nejvyšší dosažené vzdělání (pro potřeby analýzy rozčleněné na 3 kategorie: 1 – základní vzdělání a středoškolské vzdělání bez maturity, 2 – středoškolské vzdělání s maturitou, 3 – vysokoškolské vzdělání), věk (pro potřeby analýzy rozčleněn na 3 kategorie: 25–30, 31–35, 36–40), zdravotní stav (odpověď na otázku: Jak se cítíte po zdravotní stránce? Odpovědi byly rozděleny na dvě kategorie: 1 – dobře, spíše dobře a 2 – spíše špatně, špatně). Dále byla testována partnerská situace (odpověď na otázku, zda má stálého partnera: 1 – ano, 2 – ne). Testován byl i rodinný stav, ten se ale neukázal pro tuto analýzu vhodný. Vzhledem k omezené velikosti souboru a zaměření na bezdětné a rodiče právě jednoho dítěte ve věku 25 až 40 (tedy poměrně mladou populaci) byl mezi respondenty velmi nízký podíl rozvedených a ovdovělých, kteří by museli být z analýzy vyloučeni a do analýzy by tak vstupovali pouze svobodní a sezdání. Vhodnější se pro analýzu ukázala proměnná ukazující přítomnost či nepřítomnost stálého partnera. Testována byla také velikost/charakter místa bydliště respondenta/respondentky. Odpovědi byly rozčleněny na dvě kategorie: 1 – město (dle dotazníku: velké město; předměstí velkého města/ sídlo v blízkosti velkého města; středně velké město; malé město) a 2 – vesnice (dle dotazníku: velká vesnice; malá vesnice/ osada/ samota). Pozornost byla věnována také hodnocení životní úrovně domácnosti. Odpovědi byly rozčleněny do tří kategorií: 1 – dobrá, spíše dobrá, 2 – ani dobrá, ani špatná, 3 – spíše špatná, špatná. Kvůli předpokladu sociální dědičnosti jedináčkovství byl také testován vliv počtu sourozenců, se kterými respondent/ka vyrůstal/a (0 až 5 sourozenců).

Pro účel analýzy byla zkonstruována proměnná, která zachycuje zatíženost respondentů péčí o další členy rodiny. Tato proměnná vznikla kombinací dvou proměnných: O.136b Pečuje o rodinu – staré členy a O.136c Pečuje o rodinu – nemohoucí, dlouhodobě nemocné, postižené členy. Pokud na kteroukoli z nich či obě respondent či respondentka odpověděli ano, byla jim přiřazena jednička v proměnné Pečuje o nesoběstačného člena rodiny: 1 – ano, 2 – ne.

Dále byla testována odpověď na otázku: Změnil/a jste v dospělosti své představy o počtu dětí (1 – ano, 2 – ne, 3 – neví). Byla zařazena také jedna postojová otázka na ideální, aktuálně preferovaný způsob soužití ve vztahu k partnerskému uspořádání (1 – s partnerem sezdane, 2 – s partnerem nesezdane, 3 – jiné uspořádání, tj. dle dotazníku: se stálým partnerem, ale nebydlet spolu pořád; nemít stálého partnera, ale jen krátkodobé vztahy; žít sám/sama bez partnera/partnerky).

V modelu, do kterého vstupovali pouze rodiče, byl kontrolován také věk prvního dítěte.

Model na plánovanou jednodětnost u bezdětných ve věku 25–40 let

V prvním modelu jsou analyzovány údaje bezdětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let, kteří do budoucna plánují založit rodinu a zároveň uvedli plánovaný počet dětí. Závisle proměnnou je plán mít jedináčka (1) oproti plánu mít více dětí (0).

Studie zabývající se bezdětností se shodují, že bez dětí častěji plánují zůstat a zůstávají muži než ženy (např. *Miettinen et al.*, 2015). Je proto překvapivé, že v případě plánu mít jedináčka nemělo mezi bezdětnými pohlaví vliv. Stejný podíl bezdětných mužů a žen ve věku 25–40 let, plánujících rodičovství, plánovalo mít dle analyzovaných dat Životní a pracovní dráhy 2010 pouze jedno dítě (15 % v případě mužů i žen).

Na plánování jedináčka u bezdětných dále nemělo vliv vzdělání, zdravotní stav ani ne/přítomnost stálého partnera. Zdravotní stav je nepochybně důležitý ukazatel, v analyzovaném souboru ale není k dispozici otázka na reprodukční zdraví, která by umožnila testovat vliv reprodukčního zdraví na rodičovské plány. Zdravotní stav měřený pomocí otázky „Jak se cítíte po zdravotní stránce?“ nezachycuje tuto specifickou oblast

a jeho vliv nebyl v modelu statisticky významný. Stejně tak nebyl statisticky významný ani vliv partnerské situace. Z předchozích výzkumů vyplývá, že se při realizaci rodičovských plánů stává partnerská situace jednou z klíčových (např. Šťastná, 2011). Ty bezdětné, kteří plánují jedináčka, od těch bezdětných, kteří plánují mít alespoň dvě děti, však odlišují spíše jiné faktory.

Co naopak na plánování jednoho dítěte mezi bezdětnými vliv mělo, byl věk respondenta. Dopusud

bezdětní lidé ve věku 36 až 40 let, kteří se rodiči stát plánují, měli 5krát vyšší šanci plánovat pouze jedno dítě oproti těm, kterým je mezi 25 až 30 lety. Všechny zde uvedené šance platí při kontrole ostatních proměnných v modelu (viz proměnné uvedené v Modelu 1 níže).

Pokud bezdětní děti plánovali, pak měli dále o polovinu menší šanci, že budou plánovat pouze jedno dítě, lidé žijící ve městě spíše než na vesnici. Statisticky významný se ukázal být také vliv

Model 1: Faktory související s plánem mít pouze jedno dítě mezi doposud bezdětnými muži a ženami ve věku 25–40 let, kteří se chtějí stát rodiči – výsledky binární logistické regrese / Factors associated with the intention to have a single child among as yet childless men and women aged 25–40 who intend to become parents – results of binary logistic regression

Proměnná / Variable	Kategorie / Categories	Koef. B	Exp (B)
Pohlaví / Sex	Muž / Man (ref.)		
	Žena / Women	0,038	1,039 (nesig. / insig.)
Vzdělání / Education	ZŠ, SŠ bez maturity / Primary to lower second. (ref.)		
	SŠ s maturitou / Higher secondary	0,258	1,295 (nesig. / insig.)
	VŠ / Tertiary	0,261	1,298 (nesig. / insig.)
Věk, 3 kategorie / Age, 3 categories	25–30 (ref.)		
	31–35	0,587	1,799 (nesig. / insig.)
	36–40	1,612	5,013***
Zdravotní stav / State of health	Dobrá / Good (ref.)		
	Špatný / Bad	-0,241	0,786 (nesig. / insig.)
Má stálého partnera S/he has a permanent partner	Ne / No (ref.)		
	Ano / Yes	0,023	1,023 (nesig. / insig.)
Charakter místa bydliště Character of the place of residence	Vesnice / Village (ref.)		
	Město / City	-0,665	0,514*
Životní úroveň domácnosti Living standard of the household	Dobrá / Good (ref.)		
	Ani dobrá, ani špatná / Average	0,382	1,466 (nesig. / insig.)
	Špatná / Poor	1,18	3,254**
S kolika sourozenci vyrůstal/a How many siblings s/he had	Kardinální proměnná, 0 až 5 Cardinal variable, 0 to 5	-0,404	0,668*
Pečuje o nesoběstačného člena rodiny Takes care of a family member in need	Ne / No (ref.)		
	Ano / Yes	0,832	2,297*
Změnil/a představy o počtu dětí S/he changed fertility plans	Ne / No (ref.)		
	Ano / Yes	0,756	2,129*
	Neví / Does not know	0,506	1,659 (nesig. / insig.)
Konstanta / Constant		-1,953	0,142***

Pozn.: (ref.) = referenční kategorie; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p = 0,000$. Charakteristiky modelu: Chí kvadrát test = 0,000, Hosmer-Lemeshowův test není statisticky signifikantní ($p = 0,748$). Nagelkerkeho $R^2 = 0,169$.

Note: (ref.) = reference category; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p = 0,000$. Characteristics of the model: Omnibus test of model coefficients = 0,000, the Hosmer-Lemeshow test is not statistically significant ($p = 0,748$). Nagelkerke's $R^2 = 0,169$.

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010, N = 541 bezdětných mužů a žen, kteří plánují založit rodinu; tj. vyloučení jsou ti, kteří chtějí zůstat bezdětní nebo nevědí, zda se rodiči stát plánují.

Source: Life Course 2010, N = 541 childless men and women who intend to start a family.

životní úrovně domácnosti. Pokud respondenti a respondentky hodnotili životní úroveň své domácnosti jako špatnou, více než 3krát častěji plánovali jedináčka oproti těm, kteří ji hodnotili jako dobrou. To naznačuje vliv socioekonomického zázemí na rodičovské plány.

V souladu s předchozími studiemi (např. *Rabušic – Chromková Manea*, 2007) se ukázal být vliv původní rodiny. U bezdětných, plánujících rodinu platí, že čím vyšší je počet sourozenců, se kterými v dětství vyrůstali, tím nižší mají šanci, že budou plánovat pouze jednoho potomka. Lidé tedy mají tendenci opakovat rodinné vzorce, ve kterých vyrostli.

Šanci na plánování jedináčka naopak zvyšuje, pokud bezdětní pravidelně pečují o staré, nemohoucí, dlouhodobě nemocné či postižené členy rodiny (takovou péči deklarovalo 55 respondentů, tedy 10 % zkoumané populace). V takových případech měli bezdětní 2,3krát vyšší šanci plánovat jedináčka oproti těm, kteří pravidelnou péči neposkytují. Platí také, že ti, kteří v průběhu dospělosti změnili své představy o počtu dětí, měli 2krát vyšší šanci, že budou plánovat jedináčka oproti těm, kteří zůstali ve svých plánech konzistentní. Plánování jedináčka se tak jeví být častěji než plánování alespoň dvou dětí důsledkem změny plánů v dospělosti, a méně často naopak představou, kterou by si člověk přinášel z období dospívání a v dospělosti ji již nezměnil. Změna rodičovských plánů přitom nemusí signalizovat pouze redukci plánovaného počtu dětí, i když ta je uváděna nejčastěji.

Mezi bezdětnými v reprodukčním věku, kteří se plánují stát rodiči, mají tedy větší šanci plánovat jedináčka ti, kteří se blíží 40. roku života, jsou z vesnic, hodnotí životní úroveň své domácnosti jako špatnou, mají méně sourozenců nebo nemají žádného, jsou zatíženi péčí o jiné členy rodiny a/nebo v dospělosti změnili své rodičovské plány.

Model na plánovanou jednodětnost u 25–40letých rodičů právě jednoho dítěte

Druhý model opět predikuje plán mít jedináčka, tentokrát ve skupině matek a otců ve věku 25 až 40 let, kteří už jedno dítě mají. Závisle proměnnou je tedy plán nemít další dítě (1), oproti plánu mít ještě další dítě či děti (0).

V Modelu 2 zůstal vliv pohlaví rodiče na plánování jedináčka těsně pod 5% hladinou statistické významnosti, ale statisticky významný se ukázal být vliv vzdělání rodičů. Zatímco vysokoškoláci se v rodičovských plánech od středoškoláků s maturitou (referenční kategorie) nelišili, rodiče se základním vzděláním či střední školou bez maturity měli zhruba 2,5krát vyšší šanci další dítě neplánovat.

Obdobně jako v Modelu 1, tak i v Modelu 2 se ukázala důležitost věku rodiče. Rodiče jedináčka nad 35 let měli zhruba 3krát vyšší šanci další dítě neplánovat oproti rodičům ve věku 25 až 30. A obdobně jako u prvního Modelu, tak ani v Modelu 2 se neukázal být statisticky významným vliv zdravotního stavu, který na takto obecné rovině nezachycuje specifika reprodukčního zdraví. Statisticky významný není v Modelu 2 ani vliv charakteru místa bydliště.

Ideální, aktuálně preferovaný způsob soužití ve vztahu k partnerskému uspořádání ale s plánem nemít další dítě souvisí. Mezi rodiči jedináčků, kteří upřednostňují žít s partnerem sezdaně či nesezdaně sice není s ohledem na to, zda další dítě plánují, statisticky významný rozdíl. Pokud ale rodič jedináčka preferuje jiné uspořádání, tedy některou z vysoce individualizovaných forem partnerství (12 % respondentů), má více než 13,5krát vyšší šanci další dítě neplánovat oproti těm, kdo preferují manželství. To může indikovat vyšší orientaci těchto rodičů jedináčků na postmoderní hodnoty anebo odrážet jejich složitou partnerskou situaci.⁷⁾

7) Vliv partnerské situace (zda rodič má či nemá stálého partnera) zůstal při kontrole ostatních proměnných v Modelu 2 pod 5% hladinou statistické významnosti. Do konečného modelu pak nebyla partnerská situace zahrnuta z důvodu vysoké korelace s proměnnou, která indikuje pro respondenta/respondentku ideální, aktuálně preferovaný způsob soužití ve vztahu k partnerskému uspořádání, jejíž vliv významný byl, a proto byla v modelu upřednostněna. Pokud v Modelu 2 vyměníme proměnnou o ideálním soužití za proměnnou, která sleduje partnerskou situaci respondentů (má či nemá stálého partnera), u všech v Modelu 2 uvedených proměnných zůstávají jejich statistická významnost i jejich směr působení na zkoumaný reprodukční plán zachovány, tj. platí i při kontrole partnerské situace respondentů.

Model 2: Faktory související s plánem nemít další dítě mezi 25–40letými rodiči jedináčků – výsledky binární logistické regrese / Factors associated with the intention not to have another child among 25–40 year old parents of a single child – results of binary logistic regression

Proměnná / Variable	Kategorie / Categories	Koef. B	Exp (B)
Pohlaví / Sex	Muž / Man (ref.)		
	Žena / Women	0,606	1,832 (nesig. / insig.)
Vzdělání / Education	SŠ s maturitou / Higher secondary (ref.)		
	ZŠ, SŠ bez maturity / Primary to lower secondary	0,898	2,454**
	VŠ / Tertiary	-0,398	0,672 (nesig. / insig.)
Věk, 3 kategorie / Age, 3 categories	25–30 (ref.)		
	31–35	0,127	1,135 (nesig. / insig.)
	36–40	1,09	2,972*
Zdravotní stav / State of health	Dobrý / Good (ref.)		
	Špatný / Bad	0,432	1,540 (nesig. / insig.)
Charakter místa bydliště Character of the place of residence	Vesnice / Village (ref.)		
	Město / City	0,258	1,294 (nesig. / insig.)
Ideální, aktuálně preferovaný způsob soužití / Preferred living arrangement	S partnerem seždaně With husband/wife (ref.)		
	S partnerem neseždaně / Cohabitation	0,359	1,431 (nesig. / insig.)
	Jiné uspořádání / Other arrangements	2,608	13,570*
Věk prvního dítěte / The age of the first child	Průměrný věk prvního dítěte=6,78 let Mean age of the first child=6,78 years	0,199	1,221***
Konstanta / Constant		-2,111	0,121***

Pozn.: (ref.) = referenční kategorie; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p = 0,00$. Charakteristiky modelu: Chí kvadrát test = 0,000, Hosmer-Lemeshowův test není statisticky signifikantní ($p = 0,696$). Nagelkerkeho $R^2 = 0,442$.

Note: (ref.) = reference category; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p = 0,00$. Characteristics of the model: Omnibus test of model coefficients = 0,000, the Hosmer-Lemeshow test is not statistically significant ($p = 0,696$). Nagelkerke's $R^2 = 0,442$.

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010, $N = 286$ otců a matek právě jednoho dítěte, kteří uvedli, jaké jsou jejich další rodičovské plány. Ti, kteří nevěděli, zda další dítě plánují nebo ne, byli z analýzy vyloučeni.

Source: Life Course 2010, $N = 286$ parents of a single child who indicated their fertility intentions. Those who did not know whether they planned to have another child were excluded from the analysis.

Jediná proměnná, která se ukázala být v Modelu 2 statisticky významná a zároveň přímo odráží vliv prvního dítěte na další rodičovské plány rodiče, je věk prvního dítěte. Při kontrole ostatních proměnných v modelu totiž platí, že se zvyšujícím se věkem prvního dítěte (jedináčka) se snižuje ochota jeho rodičů k plánování dalšího dítěte. Zdá se tedy, že to není pouze věk rodiče, ale i jeho dítěte, který významným způsobem souvisí s ochotou rodiče pořídit svému jedináčkovi sourozence.

Mezi rodiči jedináčka mají tedy nižší šanci plánovat další dítě rodiče bez maturity, blížící se 40. roku života, preferující individualizované formy soužití a rodiče starších jedináčků.

ZÁVĚR

Ačkoliv se jednodětnost stávala předmětem studia v ČR dosud jen okrajově, dostupné studie naznačují,

že její význam bude narůstat. Na to ukazují jak dekompozice kohortní plodnosti dle parity, podle kterých stojí za současnou sníženou plodností v ČR zejména růst jednodětnosti a v menší míře pak růst bezdětnosti (např. Zeman et al., 2018), tak i dílčí empirické testování faktorů přispívajících k jednodětnosti. Mezi těmito faktory to jsou přetrvávající negativní postoje k bezdětnosti v tomto regionu (např. Sobotka – Testa, 2008; Merz – Liefbroer, 2012), přetrvávající genderové nerovnosti, genderově konzervativní rodinná politika a nedostatečné podmínky pro sladování práce a péče v ČR (např. Zeman, 2018; Hašková – Dudová, 2017), nestabilita partnerství (Pakosta, 2008), migrace mladých lidí do měst (Rabušic – Chromková Manea, 2007) a odkládání životních přechodů do pozdějšího věku (např. Šprocha et al., 2016; Štátná et al., 2017).

Data ze SLDB 2011 naznačila souvislosti mezi partnerskými a reprodukčními drahami, kdy rozhodnutí v jedné oblasti života mohou mít vliv na rozhodování v jiné jeho oblasti. Nejvyšší podíly matek právě jednoho dítěte nalézáme ve všech zkoumaných věkových skupinách (35, 40 a 45letých) mezi ženami rozvedenými/ovdovělymi, nižší mezi svobodnými a ještě nižší mezi sezdanými, zatímco matky většího počtu dětí jsou nejvíce zastoupeny mezi sezdanými ženami, méně mezi ženami rozvedenými/ovdovělymi a ještě méně mezi ženami svobodnými. Více do hloubky je nutné zkoumat souvislosti mezi partnerskými a reprodukčními drahami ovšem na jiných, vhodnějších datech. Lze si totiž například představit, že rozvod může být důvodem, že si žena nepořídí druhé dítě; zároveň si lze představit, že bude rozhodnutí k rozvodu přistoupit snazší pro matku jednoho dítěte než pro matku pečující o děti dvě. Vztahy mezi reprodukčními a partnerskými drahami je tak podrobněji potřeba zkoumat s ohledem na časování konkrétních událostí, které tyto dráhy tvoří. Obdobně data ze SLDB 2011 ukázala, že vyšší podíly bezdětných žen a matek právě jednoho dítěte lze nalézt mezi ženami žijícími v prostředí větších měst (ve srovnání s ženami z obcí s menším počtem obyvatel). Větší města se vyznačují vyšší anonymitou, vyšší akcentací osobní svobody, vyšší akceptací individualizovaných forem soužití a vyššími náklady na výchovu dětí (Kulu, 2013), které mohou přispívat k selektivní migraci lidí plánujících větší rodiny z měst do menších obcí (Šprocha *et al.*, 2017). A přestože rozdíly v plodnosti žen dle výše vzdělání z dlouhodobé perspektivy oslabily (např. Zeman, 2018; Rychtaříková, 2004), podle dosud posledního SLDB stále platí, že jako jednodětné častěji ukončovaly svoji reprodukční dráhu ženy s vyšším vzděláním (ve srovnání s ženami bez maturity). Také rozdíly v zastoupení bezdětných žen, matek jedináček a matek více dětí v různých typech zaměstnání se ukázaly být zřetelné. A to ve smyslu vyšších podílů jednak bezdětných žen, a jednak matek jedináček v těch zaměstnáních, která umožňují seberealizaci, jsou mediálně exponovaná nebo fyzicky náročná, a ve kterých může být kombinování pracovního a rodinného života obtížné.

Modely predikující šanci, že bude jedinec plánovat jedináčka, potvrdily užitečnost konceptu životního běhu. Ten klade důraz na to, že jsou

rodičovské plány a reprodukce výsledkem procesu sekvenčního rozhodování. Během tohoto procesu lidé se stoupajícím věkem přehodnocují své reprodukční plány s ohledem na měnící se souvislosti jejich života, a to zpravidla směrem k nižšímu než dříve plánovanému počtu dětí (např. Iacovou – Tavares, 2011). A mezi rodiči jedináček pak souvisejí nižší šance plánovat další dítě nejen s jejich stoupajícím věkem, ale i se stoupajícím věkem jejich prvního dítěte. Šťastná (2019) v tomto roce ukázala na pozitivní vliv (od roku 2008 v ČR postupně zaváděné) možnosti rychlejšího čerpání rodičovského příspěvku (později doprovázené i zvyšující se podporou služeb péče o děti) na rychlejší časování druhých (i třetích) porodů v ČR, a to zejména u žen s maturitou. Jestliže může být rozhodnutí pořídit si druhé dítě rychleji po porodu prvního dítěte ovlivněno konkrétními opatřeními rodinné politiky, která podporují zkrácení meziporodního intervalu a usnadňují podmínky pro kombinování pracovního života s péčí o malé děti, je možné formulovat i hypotézu, že by taková opatření mohla napomoci také předcházet upouštění od plánu na více než jedno dítě (*ibid.*). Na testování této hypotézy se může v budoucnu zaměřit jiná studie.

Určitou oporu v prezentovaných modelech mohou nacházet také teorie podtrhující vliv hodnotových orientací (skrze častější odmítání rozšiřování rodiny u těch, kteří preferují individualizované formy soužití), ale i podmínek pro rodičovství na nízké reprodukční plány. Jedináčky (spíše než rodiny s více dětmi) mají totiž vyšší šanci plánovat doposud bezdětní lidé s horší životní úrovní a ti, kteří jsou zatíženi péčí o nesoběstačné členy rodiny.

Prezentovaná data ze SLDB a výběrového šetření mezi sebou není možné porovnávat. Informace, které tyto zdroje dat poskytují, vzbuzují však otázky pro další výzkum. Data ze SLDB ukazují, že jedináčky mají častěji ženy s vyšším vzděláním než ženy bez maturity. Model na plánovanou jednodětnost (nerozšiřování rodiny) ale ukázal, že jedináčky mají vyšší šanci plánovat lidé s nižším vzděláním. Souvislosti vzdělání, rodičovských plánů a reprodukce u žen i mužů si zaslouhují hlubší zkoumání přesahující rámec tohoto textu. Testovat je možné existenci několika trendů, které se nemusejí vylučovat. Je možné, že společně s narůstajícím podílem žen s vyšším vzděláním v populaci a rostoucí selektivitě

těch s nejnižším stupněm vzdělání jsme svědky pokračujících změn v souvislostech výše vzdělání ženy a plodnosti. Zároveň je možné, že v ČR mají ženy s vyšším vzděláním vyšší rodičovské aspirace, které však vzhledem k podmínkám pro sladování rodiny s dalšími oblastmi života a odkládání rodičovství do pozdějšího věku nerealizují. Jedináčci mohou být jak výsledkem vysokých nákladů ztracených příležitostí nebo nenaplněných rodičovských aspirací

v důsledku pozdějšího časování rodičovství, které jsou spojovány zejména s ženami s vyšším vzděláním, ale i výsledkem snížených rodičovských aspirací v důsledku dlouhodobé nejistoty, nestability či deprivace (ekonomické, bytové, partnerské i zdravotní), kterým častěji čelí ženy s nízkým vzděláním. Oba trendy nacházejí oporu v aktuálně publikovaných studiích (např. Zeman, 2018; Štátná et al., 2017) a jejich hlubší poznání zůstává otázkou pro další výzkum.

Literatura

- Anderson, M. 1998. Highly Restricted Fertility: Very Small Families in the British Fertility Decline. *Population Studies*, 52(2), s. 177–199.
- Andersson, G. et al. 2009. Cohort Fertility Patterns in the Nordic Countries. *Demographic Research*, 20, s. 313–352.
- Bičáková, A. – Kalíšková, K. 2016. Výskyt a vznik nezaměstnanosti u žen s předškolními dětmi: Příklad České republiky. *Politická Ekonomie*, 64(6), s. 695–712.
- Blake, J. 1981. The Only Child in America: Prejudice versus Performance. *Population and Development Review*, 7(1), s. 43–54.
- Blossfeld, H. P. – Klijzing, J. – Mills, M. – Kurz, K. 2005. *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London: Routledge.
- Breton, D. – Prioux, F. 2009. The One-Child Family: France in the European Context. *Demographic Research*, 20, Article 27, s. 657–692.
- Callan, V. J. 1985. Comparisons of Mothers of One Child by Choice with Mothers Wanting a Second Birth. *Journal of Marriage & Family*, 47(1), s. 155–164.
- Callan, V. J. 1986. The Impact of the First Birth: Married and Single Women Preferring childlessness, One Child, or Two Children. *Journal of Marriage & Family*, 48(1), s. 261–269.
- Čadová, N. 2016. Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2016. Tisková zpráva z výzkumu *Naše společnost*, v16-02, CVVM.
- Davis, N. J. 1982. Childless and Single-Childed Women in Early Twentieth-Century America. *Journal of Family Issues*, 3(4), s. 431–458.
- Dearing, H. 2016. Gender equality in the division of work: How to assess European leave policies regarding their compliance with an ideal leave model. *Journal of European Social Policy*, 26(3), s. 234–247.
- Ekert-Jaffé, O. – Joshi, H. – Lynch, K. – Mougin, R. – Rendall, M. 2002. Fertility, Timing of Births and Socio-Economic Status in France and Britain: Social Policies and Occupational Polarization. *Population-E*, 57(3), s. 475–507.
- Esping-Andersen, G. – Billari, F. C. 2015. Re-theorizing family demographics. *Population and Development Review*, 41(1), s. 1–31.
- Eurostat. 2019. *People at risk of poverty or social exclusion by income quintile and household type*. [online] Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Fialová, L. – Hamplová, D. – Kučera, M. – Vymětalová, S. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Frejka, T. – Sardon, J. P. 2007. Cohort Birth Order, Parity Progression Ratio and Parity Distribution Trends in Developed Countries. *Demographic Research*, 16, Article 1, s. 315–374.
- Friedman, D. – Hechter, M. – Kanazawa, S. 1994. Theory of the Value of Children. *Demography*, 31(3), s. 375–401.
- Gillespie, R. 1999. *Choosing Childlessness: Resisting Pronatalism and the Emergence of a Childless Femininity*. University of Southampton.
- Goldstein, J. – Lutz, W. – Testa, M. R. 2003. The Emergence of Sub-Replacement Family Size Ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22(1), s. 479–496.
- Hašková, H. – Dudová, R. 2017. Institutions and Discourses on Childcare for Children Under the Age of Three in a Comparative French-Czech Perspective. *Sociological Research Online*, 22(3), s. 120–142.
- Hayford, S. R. 2009. The Evolution of Fertility Expectations over the Life Course. *Demography*, 46(4), s. 765–783.
- Chromková Manea, B. E. – Vondráčková, L. – Matula, J. 2014. *Jednodětnost v české společnosti*. In *Rodičovské dráhy*, s. 125–142. Brno: MUNI.

- Iacovou, J. M. – Tavares, L. P. 2011. Yearning, Learning, and Conceding: Reasons Men and Women Change Their Childbearing Intentions. *Population and Development Review*, 37, s. 89–123.
- Jefferies, J. 2001. *A Reluctance to Embrace the One-Child Family in Britain?* Paper prepared for EURESICO Conference ‘The Second Demographic Transition in Europe’, Bad Herrenalb, Germany, 23-28 June, 2001. [online] Dostupné z: https://www.demogr.mpg.de/Papers/workshops/010623_paper05.pdf.
- Köppen, K. 2006. Second Births in Western Germany and France. *Demographic Research*, 14, Article 14. s. 295–330.
- Kyzlinková, R. 2013. *Bezdětnost a rodiny s jedním dítětem. Analýza dat sociologického výběrového šetření ‘Životní a Pracovní Dráhy 2010’*. [online] Dostupné z: http://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/e_kyzlnkova_2013_bezdetnost_jedinacci_0.pdf.
- Kuchařová, V. - Palonciová, J. – Janurová, K. 2016. *Zabezpečení životních podmínek dětí v rodinách*. Praha: VÚPSV.
- Kulu, H. 2013. Why fertility levels vary between urban and rural areas? *Regional Studies*, 47(6), s. 895–912.
- Kurkin, R. 2019. Počty narozených dětí by již neměly překročit současné hodnoty. *Statistika a my*, 9(2), s. 22–23.
- Lechnerová, Z. 2011. Determinanty oddalování početí dítěte. *Sociální studia*, (4), s. 87–104.
- Lutz, W. – Skirbekk, V. – Testa, M. R. 2006. The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces That May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research* 4, s. 167–192.
- Mancillas, A. 2006. Challenging the Stereotypes About Only Children: A Review of the Literature and Implications for Practice. *Journal of Counseling and Development*, 84(3), s. 268–275.
- Matysiak, A. – Węziak-Białowolska, D. 2016. Country-specific conditions for work an family reconciliation: An attempt at quantification. *European Journal of Population*, 32(4), s. 475–510.
- McDonald, P. 2013. Societal foundations for explaining low fertility: Gender equity. *Demographic Research*, 28(34), s. 981–994.
- Merz, E. M. – Liebroer, A. C. 2012. The Attitude Toward Voluntary Childlessness in Europe: Cultural and Institutional Explanations. *Journal of Marriage and Family*, 74(3), s. 587–600.
- Miettinen, A. – Rotkirch, A., – Szalma, I. – Donno, A. – Tanturri, M.-L. 2015. *Increasing Childlessness in Europe: Time Trends and Country Differences*. FamiliesAndSocieties Working Paper Series 33. [online] Dostupné z: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtAl2015.pdf>.
- OECD Family Database. 2019. *LMF1.2 Maternal employment*. [online] Dostupné z: <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>.
- Oláh, L. Sz. 2003. Gendering Fertility: Second Births in Sweden and Hungary. *Population Research and Policy Review*, 22, s. 171–200.
- Oppenheimer, V. 1994. Women’s Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. *Population and Development Review*, 20(2), s. 293–342.
- Pakosta, P. 2008. Jedináček a rozvod – vliv rozvodu na reprodukční dráhu ženy. *Sociální Studia*, 2, s. 55–68.
- Parr, N. 2007. Which Women Stop at One Child in Australia? *Journal of Population Research*, 24(2), s. 207–225.
- Prskawetz, A. – Zagaglia, B. 2005. Second Births in Austria. *Vienna Yearbook of Population Research*, 1, s. 143–170.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B.-E. 2007. Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43(4), s. 699–719.
- Rabušic, L. – Chromková Manea, B.-E. 2018. *Hodnoty a postoje v České republice 1991-2017*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rychtaříková, J. 2001. *Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě*. In *Diferenciacie reprodukčního chování v evropských populacích*, s. 10–25. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rychtaříková, J. 2004. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie*, 46(2), s. 77–90.
- Sobotka, T. – Testa, M. R. 2008. *Attitudes and intentions towards childlessness in Europe*. In *People, Population Change and Policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study - Volume 1*, s. 177–211. Berlin: Springer.
- Sobotka, T. 2017. *Childlessness in Europe: Reconstructing Long-Term Trends Among Women Born in 1900 –1972*. In *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*, s. 17–53). Cham: Springer.
- Sobotka, T. – Beaujouan, É. 2014. Two Is Best? The Persistence of a Two-child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review*, 40(3), s. 391–419.
- Surkyn, J. – Lesthaeghe, R. 2004. Value Orientation and the Second Demographic Transition (STD) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research*, Special Collection 3, Article 3, s. 45–86.

- Šídlo, L. – Šprocha, B. 2018. Odkládání mateřství a regionální diference plodnosti v Česku a na Slovensku. *Geografie*, 123(3), s. 407–436.
- Štastná, A. 2011. Realisation of Childbearing Intentions in the Czech Republic. *Demografie*, 53(4), s. 321–332.
- Štastná, A. – Slabá, J. – Kouckourová, J. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie*, 59(3), s. 207–223.
- Štastná, A. 2007. Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43(4), s. 721–745.
- Štastná, A. 2019. Změny nastavení rodičovského příspěvku v Česku a jejich možný dopad na reprodukční chování. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 55(1), s. 31–60.
- Šprocha, B. et al. 2016. Kohortné zmeny v koncentracii plodnosti v Česku a na Slovensku. *Sociológia*, 48(5), s. 474–499.
- Šprocha, B. et al. 2017. Bezdetnosť – nový fenomén v životných drahách žien na Slovensku. *Sociológia*, 49(5), s. 561–587.
- Tarnero-Pansart, M. C. 1999. L'enfant Unique. La Mauvaise Réputation. *Autrement, Collection Mutations* 186.
- Torr, B. M. – Short, S. E. 2004. Second Births and the Second Shift: A Research Note on Gender Equity and Fertility. *Population and Development Review*, 30(1), s. 109–30.
- Toulemon, L. – Pailhé, A. – Rossier, C. 2008. France: High and Stable Fertility. *Demographic Research*, 19, s. 503–556.
- Zeman, K. 2018. Cohort fertility and educational expansion in the Czech Republic during the 20th century. *Demographic Research* 38, Article 56, s. 1699–1732.
- Zeman, K. – Beaujouan, E. – Brzozowska, Z. – Sobotka, T. 2018. Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research* 38, Article 25, s. 651–690.

HANA HAŠKOVÁ

Pracuje v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR jako vědecká pracovnice a přednáší na Univerzitě Karlově. Zkoumá proměny životních drah a reprodukce, vztahy mezi pracovním a soukromým životem a mezi politikami, diskurzemi a praxí péče. Je (spolu)autorkou knih *Fenomén bezdětnosti, The Development of Czech Childcare Policies a Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Publikovala v *European Journal of Industrial Relations, Sociological Research Online a Social Policy and Administration*.

RADKA DUDOVÁ

Pracuje v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR jako vědecká pracovnice a přednáší na Univerzitě Karlově. V letech 2008–2010 působila jako postdoktorandka na Univerzitě v Leidenu. Zabývá se sociologií rodiny a soukromého života, zkoumá politiky péče a reprodukční a sexuální práva. Je autorkou knih *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla a Postarat se ve stáří*. Publikovala v *Politics and Gender, European Journal of Industrial Relations a Sociological Research Online*.

KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ

Pracuje v Sociologickém ústavu Akademie věd jako odborná pracovnice a také působí jako odborná konzultantka na Ministerstvu práce a sociálních věcí. V současné době studuje doktorské studium sociologie na Univerzitě Karlově v Praze. Věnuje se problematice sociálních nerovností, fenoménu bezdětnosti a jednodětnosti v ČR, kvantitativní analýze dat a metodologii. Je spoluautorkou studie *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR*. Publikovala v *Sociologickém časopise/Czech Sociological Review*.

SUMMARY

The article discusses the phenomenon of having a single child in the Czech Republic. Based on the available literature there are reasons to believe that this phenomenon is becoming increasingly significant in the Czech Republic, in terms of both reproductive behaviour and plans. The growth of this phenomenon is one of the driving factors behind the current low fertility rate in the country. The article summarises existing knowledge about having a single child. Then it answers three research questions: What share of women are childless, mothers of a single child, and mothers of more than one child in individual groups of women according to selected sociodemographic characteristics? What factors are related to the fact that childless men and women aged 25-40 who are planning to become parents intend to have a single child in the future? What factors contribute to not intending to have another child among parents of a single child? Census data from 2011 and representative data from the Life Course 2010 survey are analysed. The findings indicate that there is a larger share of mothers with a single child among

divorced women than among single and married women of the same age, and that there are associations between being a mother of a single child and living in a larger city and certain professional orientations and occupations. The results of two models of binary logistic regression conducted on the survey data support the thesis about the effect of values, external conditions for childbearing, and sequential decision-making on single child intentions. Childless people with a worse standard of living, no or fewer siblings, over the age of 35, living in a village, those who have changed their reproductive intentions, and those with care responsibilities for another family member are more likely to have the intention to have just one child than more children. Among parents of a single child, parents over the age of 35, parents with primary or lower secondary education, and people who prefer individualised forms of living are more likely to have the intention not to have another child. Moreover, with the increasing age of parents' first child, their willingness to have another child decreases.

DIFERENČNÍ PLODNOST V ČESKU Z DAT PROMĚNY ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Ondřej Nývlt¹⁾

DIFFERENTIAL FERTILITY IN CZECHIA BASED ON DATA FROM THE HOUSEHOLD PANEL STUDY

Abstract

The basic aim of the article is to analyse which characteristics are related to the number of children in Czech families. In demography, this subject is referred to as differential fertility. The overall level of fertility is further broken down according to basic demographic, educational, occupational, value, and geographical variables. Unlike standard demographic fertility outputs, the level of fertility is also analysed in relation to men. Historically, the population census has always been the basic source of data on differential fertility. However, this study is mainly based on data from the Czech Household Panel Survey (CHPS)], which allows a more detailed breakdown. In addition, individual characteristics do not relate only to an exact point in time but are derived from the respondents' life course. The results of differential fertility can also take the form of conclusions about a successful or unsuccessful life strategy of the total number of children in Czech families.

Keywords: differential fertility, household survey, number of children in families **Demografie, 2019, 61: 111–128**

ÚVOD

Pokles úrovně plodnosti ve většině vyspělých zemí světa přináší logicky otázku, jaký je důvod tohoto poklesu. Jednou ze základních možností analýzy, jak popsat změny v úrovni plodnosti, je hledat rozdílnosti podle jednotlivých charakteristik, které mohou nabývat různé podoby. V historickém kontextu můžeme zkoumat, zda změny probíhaly na celém území kontinuálně nebo postupně. Hodnotové změny ve společnosti (růst individualismu, nárůst alternativních forem soužití, snižování významu náboženské víry) mohou být spojené s určitými socioekonomickými charakteristikami osob. Na tomto základě je tedy nutné nejenom získat podrobné informace o úrovni plodnosti, ale je nutné získat dodatečné informace, na jejichž základě můžeme popsat základní odlišnosti úrovně plodnosti osob.

Demografické změny jsou již historicky vnímány v kontextu hodnotových změn. Vzestup individuální

svobody v kontrastu ke snižování významu náboženských praktik je viděn jako základní faktor demografických změn v celé Evropě, například právě snižováním religiozity ve společnosti (*Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe – Surkyn, 1988; Bumpass, 1990; Surkyn – Lesthaeghe, 2004; Adsera, 2006*). Samotné rozdíly je možné vidět třeba s ohledem na plánovaný počet dětí, kdy daný ukazatel můžeme získávat z dotazníkových šetření.

Z jednotlivých studií plyne základní souvislost mezi osobami, které nedeklarují vztah k náboženské církvi, osobami, které deklarují vztah k náboženské církvi, ale pravidelně nechodí k bohoslužbám a osobami, které pravidelně navštěvují bohoslužby (např. alespoň jedenkrát týdně). *Adsera (2006)* na příkladu zemí USA, Irsko a Španělska ukazuje rozdíly v pohledu na ideální počet dětí. Podobně *Peri-Rotem (2016)* na příkladu zemí Velké Británie, Francie

1) Katedra demografie, Vysoká škola ekonomická v Praze. Kontakt: ondrej.nyvlt@vse.cz

a Nizozemská ukazuje vyšší hodnoty plodnosti u nábožensky praktikujících osob.

Obecně se ukazuje rozdíl mezi evropským a americkým způsobem vnímáním víry. V USA i v evropských zemích platí, že pokud jsou bohoslužby navštěvovány pravidelně, značí to i vyšší pravděpodobnost vyššího počtu dětí v rodině. V USA ovšem zasahuje víra i do dalších činností. Z toho důvodu nepřekvapí i zpětná souvislost, kdy narození dítěte přináší i větší pravděpodobnost, že budete častěji navštěvovat bohoslužby (Berghammer, 2012). I z dalších amerických studií jednoznačně plyne souvislost vyššího počtu dětí u osob, které žijí náboženským životem (Hayford – Morgan, 2008, Li Zhang, 2008). Otázkou zůstává důvod, proč lidé hlásící se k náboženskému vyznání, v kontextu zkoumaných prací především ke křesťanským církvím, mají vyšší pravděpodobnost vícečetné rodiny. Hayford – Morgan (2008) to například vysvětlují provázaností církevního života a rodinnou ideologií zahrnující negativní postoj k nemanželským soužitím, důležitosti rodičovství nebo klasické rozdělení pracovních a rodinných povinností v rodině. V evropských zemích např. ve Francii nižší religiozita přináší vyostření jednotlivých trendů, kdy praktikující se vymezují v pohledu na manželství, počtu dětí v rodině a preferenci sezdaných soužití. To vede i k relativně nízkému počtu bezdětných párů (Régnier-Loilier – Prioux, 2008).

Podle řady studií je úroveň plodnosti významně odlišná podle dosaženého vzdělání žen a mužů (např. Adsera, 2017; Bellani – Esping-Andersen, 2013). Dané teorie se mohou vztahovat jak k samotnému poklesu plodnosti, tak k hledání rozdílností právě například dle ukazatele nejvyššího dosaženého vzdělání. Význam vzdělání není samozřejmě vázán jen na poslední vývoj v kontextu změn popisovaných druhým demografickým přechodem. Již v období před první demografickou revolucí, vyšší příjem, respektive lepší socioekonomické postavení souviselo s početností rodiny (Bellani – Esping-Andersen, 2015). Vývoj rodiny v podmínkách po ukončení první demografické revoluce je již dán kombinací rozhodnutím o počtu dětí a kvalitě jejich výchovy, například investic do lidského kapitálu, jejich zdraví nebo vzdělání (Becker, 1975). Poslední vývoj však ukazuje, že význam vzdělání předurčuje rozdílnosti v celé řadě dalších

charakteristik. Základní vzorec, že čím nižší vzdělání ženy, tím vyšší úroveň plodnosti již nemusí být tak zřejmý (např. Jalovaara et al., 2017; Kravdal – Rindfuss, 2008). V rámci posledního vývoje se ukazují nové faktory, které mohou danou podmíněnost měnit. Obecně rostoucí vyšší participace žen na trhu práce přináší zcela nové formy možnosti sladění pracovního a rodinného života, např. práce na částečné úvazky, flexibilní uspořádání pracovní doby, práce z domova atd. (Jalovaara et al., 2017). Naopak v zemích především jižní Evropy, kde jsou možnosti uplatnění žen v rámci flexibilních úvazků nízké, lze vypořadovat neměnný negativní vztah mezi výší úrovní vzdělání a úrovní plodnosti (Woods – Neels – Kil, 2014; Requena – Salazar, 2014). V mnoha pracích je zmiňovaná rostoucí nerovnost v příjmu domácností (Adsera, 2017), především v kontextu světové ekonomické recese po roce 2008. Ne náhodou se období po roce 2008 vyznačovalo do té doby neočekávaným výkyvem v poklesu transversálních měř plodnosti.

V rámci posledního vývoje se ukazuje, že v zemích, které se zaměřují na sladění rodinného a pracovního života, může docházet k opačnému trendu, kdy ženy s vyšším vzděláním mohou dosahovat vyšší úroveň plodnosti, jedná se především o skandinávské země (Bellani – Esping-Andersen, 2015). V těchto zemích ženy s vysokoškolským vzděláním mají vyšší pravděpodobnost narození dítěte druhého pořadí a nižší pravděpodobnost, že zůstanou bezdětné. Zmiňovaný vývoj je přitom zajímavý ve srovnání s vývojem úrovně plodnosti mužů podle vzdělání. Zde naopak nedošlo k zásadní změně, neboť nižší počet dětí pro méně vzdělané muže je platný dlouhodobě (Jalovaara et al., 2017). V tomto pohledu lze vypořadovat dlouhodobou shodu napříč evropskými zeměmi, kdy úroveň plodnosti je pozitivně korelována s úrovní dosaženého vzdělání (Kravdal – Rindfuss, 2008).

Riziko nezaměstnanosti po ukončení školy se stalo jedním ze základních problémů většiny vyspělých zemí, samozřejmě nejhorší je situace už dlouhodobě v zemích jižní Evropy. Nejenom z tohoto důvodu je logické hledat vliv rizika nezaměstnanosti na snižující se úroveň plodnosti ve většině evropských zemí (Kreyenfeld – Andersson, 2014). Obecně platí, že existence nezaměstnanosti snižuje pravděpodobnost mít první nebo pak druhé dítě především u mužů.

Ohledně pravděpodobnosti narození dětí vyššího pořadí naopak existence nezaměstnanosti představuje faktor, který přináší právě vyšší pravděpodobnost narození třetího dítěte. Tato souvislost však může být dána opačným kontextem, kdy vyšší počet dětí může mít vliv na vyšší riziko nezaměstnanosti.

Na území Česka téma diferenční plodnosti vždy vyvstává s publikovanými výsledky ze sčítání. Zásadní rozdíly v plodnosti podle počtu dětí lze vysledovat již z prvních výsledků v samostatném Československu. Z dat roku 1930 například vyplynula vyšší plodnost u zemědělské populace a naopak nejnižší úroveň plodnosti byla mezi úřednicemi (Kučera, 1994). Vzhledem k národní heterogenitě Československa byl velmi důležitý národnostní aspekt, neboť německá národnost se vyznačovala obecně nižší úrovní plodnosti nebo vyšším podílem mimomanželsky narozených dětí. Odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce přinesl nejrudší pokles obyvatelstva na území Česka přinejmenším v posledních několika staletích. Po konci druhé světové války přesahoval počet osob německé národnosti hranici tří milionů, po jejich odsunu jich dle soupisu zůstalo kolem 180 000 (Srb, 2004).

V poválečném uspořádání se nezměnil základní rozdíl v pojetí město versus venkov, kdy z dat sčítání z roku 1980 vyplývá, že ženy ve věku 25 až 29 let měly na venkově vyšší plodnost přibližně o 0,35 dítěte. Dále platilo, že vyšší počet dětí měly ženy v profesích zemědělských dělnic, ovšem postupně tento efekt vyprchával. Podobně jako za první republiky platilo, že nejnižší počet dětí měly ženy v oblasti řízení a správy a administrativní pracovnice (Kučera, 1994). Ačkoliv plánovaná ekonomika obecně neumožňovala profesní uplatnění především v humanitních oborech, výsledky ze sčítání ukazují kopírování trendu z ostatních zemí vyspělého světa, kdy čím nižší úroveň vzdělání tím vyšší hodnoty plodnosti. Z dat sčítání roku 1991 vyplynulo, že ženy s vysokoškolským vzděláním měly pouze v 10 % případů dítě třetího nebo vyššího pořadí, u žen se základním vzděláním to bylo skoro 30 % (Kučera, 1994). V následujících desetiletí se na daném trendu nic zásadního nezměnilo. Z výsledků SLDB 2011 vyplynulo, že u žen s ukončenou reprodukci ve věku 45 až 49 let dosahoval rozdíl v generační plodnosti mezi nejméně a nejvíce vzdělanou skupinou žen cca 0,45 dítěte. Generační

plodnost u vysokoškolsky vzdělaných žen s ukončenou reprodukci byla cca 1,75 dítěte, zatímco u žen se základním nebo nižším vzděláním se pohybovala okolo 2,2 dítěte (ČSÚ, 2013).

Analýzovat úroveň plodnosti podle náboženského vyznání je v období let 1948–1989 nemožné. Tehdejší režim chtěl náboženskou víru vymazat z lidského života, a ačkoliv ještě v roce 1950 byla ve sčítání otázka na náboženskou víru, údaje zůstaly neveřejné. Otázka na náboženské vyznání se objevila ve sčítání až v roce 1991. Z dat sčítání se tehdy ukázaly rozdíly ve všech věkových skupinách, kdy ženy s římskokatolickým vyznáním měly vyšší plodnost než ženy celkem (Srb, 1997). Přesto dané rozdíly nebyly tak významné jako v případě nejvyššího dosaženého vzdělání. Například ve věkové skupině 40–45 let u žen nehlásících se k žádné církvi činil průměrný počet živě narozených dětí 2,0, u žen hlásících se k církvi 2,1. Přičemž v rámci církví na tom byla nejlépe nejpočetnější římskokatolická církev. Obecně již tehdy platila u žen hlásících se k církvi výraznější různorodost reprodukčního chování, tedy na jedné straně vyšší bezdětnost, ale na druhé straně i vyšší podíl dětí vyššího pořadí. Výsledky ze sčítání 2011 potvrdila rozdíly v počtu živě narozených dětí podle náboženského vyznání (Růžicková – Hamplová, 2016). Deklaratorní fakt ovšem nevystihuje základní podstatu např. křesťanské víry, tedy účast na bohoslužbách či jinak sdílený život v rámci křesťanských institucí (dotazy na pravidelnou návštěvu bohoslužeb jsou v Česku v rámci šetření ISSP). Vzhledem k obecně nízké účasti mladých lidí na bohoslužbách v Česku zde ovšem narážíme na problém dostatečně velkého vzorku.

Samozejmě úroveň plodnosti nezáleží jen na vzdělání nebo příslušnosti k církevní organizaci. Navíc dané proměnné jsou jen souhrnem určitých životních a hodnotových postojů. Autorky Šťastná, Slabá a Kocourková (2017) definují faktory, které mohou mít vliv na časování a důvody odkladu narození prvního dítěte v Česku. Mezi tyto základní faktory řadí: nevyhovující materiální podmínky, skloubení pracovního a rodinného života, zdravotní potíže a faktor nepřítomnosti vhodného partnera. Hledání úspěšných a neúspěšných reprodukčních strategií je jiným chápáním analýzy diferenční plodnosti. Z podstaty je tedy nutné hledat, co nejvíce jednotlivých

charakteristik, které utvářejí odlišné životní dráhy osoby, ať se jedná o pracovní, hodnotové nebo finanční aspekty lidského života.

DATOVÉ ZDROJE

Sčítání lidu, domů a bytů je historicky zcela základním a jedinečným zdrojem pro popis diferenční plodnosti. Výhoda sčítání spočívá především v úplnosti šetření, kdy je možné analyzovat určité charakteristiky ve velmi podrobném členění až do úrovně jednotek věku. Důležitým aspektem je i existence celé řady proměnných (otázek), neboť je možné analyzovat úroveň plodnosti žen podle řady socioekonomických nebo geografických charakteristik (např. rodinný stav, náboženské vyznání, nejvyšší dosažené vzdělání nebo podle základních jednotek územního členění – okresy, kraje). Základní nevýhoda sčítání spočívá v délce časového intervalu mezi jednotlivými sčítáními, pro analytické účely lze tedy využít data ze sčítání 2011. Další nevýhodou pokud chceme získat hlubší souvislosti o kontextu rodinného chování v Česku je nemožnost odvozovat životní dráhy respondentů. Jednotlivé charakteristiky ve sčítání jsou pouze ke zcela konkrétnímu časovému okamžiku. Navíc otázky o počtu dětí se v celé své historii sčítání vztahují pouze k ženské populaci.

V poslední době se pro účely demografické analýzy využívají data mezinárodních domácnostních šetření (Výběrové šetření pracovních sil, Životní podmínky). Šetření obsahují charakteristiky zaměřené na socioprofesionální a ekonomické podmínky rodin v kontextu třeba se vzděláním jednotlivých členů domácností. Základní nevýhodou je ovšem nemožnost získat údaje přímo se vztahující k úrovni plodnosti žen, výsledky je možné interpretovat pouze v domácnostní podobě.

Tato studie bude vycházet především z dat CHPS (Proměny české společnosti). Jedná se o první velké longitudinální (panelové) šetření v Česku, kde domácnosti jsou sledovány v čase čtyři po sobě jdoucí roky. Výzkum sleduje životní podmínky a postoje českých domácností s cílem přinést nové poznatky o směřování české společnosti. Pro účely analýzy diferenční plodnosti je důležité, že obsahují část, která se věnuje i nerezidenčním dětem jednotlivých členů domácnosti. V tomto konceptu je pak možné definovat

proměnné, které metodicky umožňují analyzovat úroveň diferenční plodnosti.

METODIKA

Výsledné analytické výstupy tedy vycházejí z dat druhé vlny CHPS (Proměny české společnosti) z roku 2016. Druhé vlny šetření se účastnilo celkem 4 147 domácností. Samotné šetření se skládá z více instrumentů. Údaje za residenční děti jsou dostupné ze základního domácnostního dotazníku, kde jsou údaje o všech osobách žijících v šetřených domácnostech. Dalším instrumentem byl dotazník, který byl určen jednotlivým osobám v domácnostech, přitom v rámci jedné domácnosti musel být vyplněn alespoň jeden tento instrument. V roce 2016 dotazník za osoby vyplnilo 5 270 respondentů ve věku 18 a více let.

Ačkoliv se jedná o rozsáhlé domácnostní šetření, je zřejmé, že počet osob v šetření neumožňuje zcela detailní třídění podle jednotek věku a zcela omezeně i třeba podle pětiletých věkových skupin. Dále některé socioekonomické proměnné nelze analyzovat v podrobném členění, ale je nutné se pokoušet o určitou míru agregace. V tomto případě bylo využito věkové rozpětí 40–64 let, které odpovídá věku, kdy většina žen má již ukončenou reprodukci, zároveň se nejedná o plodnost generací, které svou reprodukci ukončily dávno v minulosti. V případě mužů nemusí být dané závěry tak jednoznačné, přesto i zde lze využít uvedený věkový interval. Po zúžení na danou věkovou strukturu činil počet respondentů 2 540 (1 533 žen a 1 007 mužů).

Interpretace výsledků je založena na faktu, že se nejedná o úplné a výběrové šetření. Účelem článku je poukázat na základní rozdíly reprodukčního chování české populace a ukázat metodickou cestu pro zjišťování rozdílů v úrovni plodnosti dle různých třídění. Pro přehlednost je k jednotlivým hodnotám uvedena četnost a interval spolehlivost na 95% hladině. Interpretace výsledků v tomto článku je z toho důvodu přizpůsobena tomuto faktu a jsou zdůrazněny jen zcela významné rozdíly. V rámci analytické části je sledována bezdětnost, podíl jedinců se třemi a více dětmi a průměrný počet dětí v třídění podle vybraných charakteristik.

Ukazatel počtu dětí pro muže a ženy ve věku 40–64 let vycházel ze součtu dvou následujících položek:

- a) počtu dětí, které byly v domácnostním dotazníku ve vztahu biologický syn/dcera k šetřenému respondentovi,
- b) počtu dětí, které respondent v individuálním dotazníku uvedl jako nerezidenční děti.

Jako děti respondentů byly zahrnovány biologické a adoptované děti. Rozlišení dětí na biologické a nevlastní v rámci vztahů v domácnosti tím pádem umožnilo získat relevantní informaci ve vztahu k úrovni plodnosti.

V rámci metodického srovnání je nutné zmínit odlišné hodnoty průměrného počtu dětí v rodině v souhrnu za ženy a muže, ačkoliv je zde vymezen stejný věkový interval. Důvodů může být více. Otec je v průměru starší než matka, zároveň s tím koresponduje fakt, že muž může být biologickým otcem i ve starším věku. Dalším důvodem může být fakt, že v určitém počtu případů není uveden v rodném listě otec dítěte, což může asociovat, že k danému dítěti se otec nehlásí již od narození. Zřeknutí se vlastního dítěte může nastat i v průběhu jeho dospívání, což je vždy častější u mužů než žen. Navíc je možné, že v rámci šetření respondenti zcela záměrně nechtějí mluvit o nerezidenčních dětech a proto tuto informaci zamlčí. Všechny tyto důvody vedou k obecně vyššímu průměrnému počtu dětí ve věku 40–64 let u žen než mužů.

Samotný výpočet průměrného počtu dětí pro ženy a muže a věku 40–64 let vychází ze součtu počtu dětí k počtu mužů nebo žen ve věku 40–64 let v závislosti na účelu výpočtu diferenční plodnosti. Dalším faktorem, který vstupuje do výpočtu, je faktor vážení, který vychází z porovnání základního (populace ČR) a výběrového souboru. Šetření CHPS vychází z tohoto základního křížového váhového předpisu podle pohlaví, věkové skupiny (18–34 let, 35–54 let, 55 a více let) a nejvyššího dosažené vzdělání (základní vzdělání, střední vzdělání, vysokoškolské vzdělání včetně VOŠ). Dalším váhovým předpisem jsou pak kraje Česku.

V rámci CHPS lze využít základní třídící charakteristiky vhodné pro analýzu diferenční plodnosti:

- a) **rodinný stav** – kategorie sezdáný, svobodný, rozvedený + ovdovělý).
- b) **forma soužití** – vychází z typu soužití v domácnosti, respondent žije v domácnosti

v sezdáném či nesezdáném soužití, nebo žije v domácnosti bez partnera.

- c) **vzdělání** – vychází z nejvyšší dosažené úrovně vzdělání respondenta v členění na základní vzdělání + střední bez maturity, střední s maturitou, vysokoškolské (včetně VOŠ).
- d) **obor vzdělání** – vychází z mezinárodní klasifikace ISCED. Vzhledem k velikosti výběru se jedná pouze o dělení na osoby s netechnickým, technickým nebo ostatním vzděláním. Za netechnické obory jsou považovány všechny všeobecné vzdělávací obory, humanitní a společenské vědy včetně žurnalistiky, obchodu, práva, věd o živé a neživé přírodě, matematiky a informatiky. Ze základních technických a netechnických oborů jsou do „ostatních“ vyňaty, z těch významných, zdravotnictví a sociální péče.
- e) **příjem domácnosti** – charakteristika příjmů je vztažena pouze k partnerským domácnostem. Domácnosti obývané pouze jedním rodičem (a tedy většinou s jedním příjmem), do analýzy nevstupují, aby bylo zamezeno zkresení výsledků. V tomto případě prezentujeme výsledky pouze pro muže, protože příjmy obou partnerů jsou na úrovni domácnosti shodné.
- f) **hodnota nemovitostí** – podobně jako ukazatel příjmu domácnosti je ukazatel celkové hodnoty nemovitostí vlastněných domácností vztažen pouze k partnerským domácnostem. Celková hodnota nemovitostí je dána součtem odhadované hodnoty bytů, rodinných domů, chat, chalup a stavebních pozemků ve vlastnictví domácnosti.
- g) **zaměstnanecká historie** – ukazatel odkazuje na klasifikaci zaměstnání CZ-ISCO a pracovní historii respondenta. Škála je hierarchická. V první kategorii jsou respondenti, kteří během své pracovní historie alespoň pět let pracovali ve vysoce kvalifikovaných pozicích, tzn. v první (Zákonodárci a řídící pracovníci) a druhé (Specialisté) hlavní třídě klasifikace CZ-ISCO. Ve druhé kategorii jsou osoby, které nesplňovaly podmínky pro zařazení do první skupiny, ale celkově pracovaly v kvalifikovaných pozicích minimálně 10 let (všechny hlavní třídy CZ-ISCO kromě 9 – Pomocní

a nekvalifikovaní pracovníci). Ve třetí skupině jsou pak osoby, které nesplňovaly ani tuto podmínku, to znamená, že pracovaly převážně v nekvalifikovaných profesích nebo dostatečně dlouho nepracovaly v kvalifikovaných pozicích.

- h) **nezaměstnanost** – v rámci životní pracovní dráhy jsou definováni respondenti, kteří zažili období 6 měsíců nepřetržité nezaměstnanosti, dále respondenti s existencí nezaměstnanosti ne však delší než 6 měsíců v kuse a respondenti bez existence nezaměstnanosti.
- i) **náboženské vyznání** – v rámci této kategorie byly vybrány pouze osoby bez vyznání, nebo ty, které se hlásily k římskokatolickému vyznání. Ostatní věřící hlásící se k jinému náboženskému vyznání do analýzy nevstupovali z důvodu jejich nízké početnosti.
- j) **hustota osídlení** – pro dané srovnání byl použit mezinárodní ukazatel stupně urbanizace DEGURBA (Degree of Urbanisation), který je založen na populačním gridu ze sčítání

a územní klasifikace LAU (Local Administrative Units).²⁾

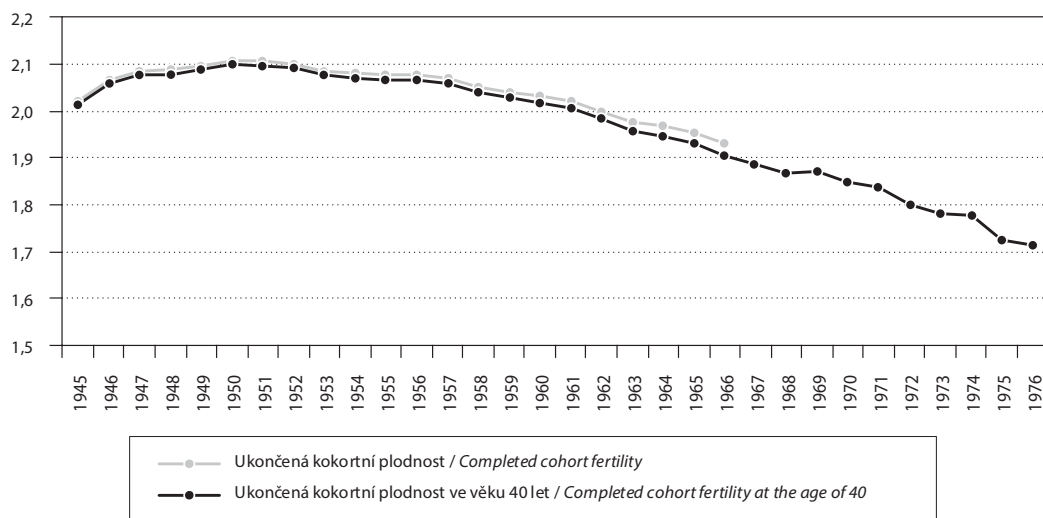
ANALÝZA KOHORTNÍ PLODNOSTI V ČESKU

Výsledky diferenční plodnosti vychází z metodiky výpočtu kohortní plodnosti, kde dochází ke kumulaci specifických měr napříč kalendářními roky pro jednotlivé generace. K pochopení odlišností v rámci jednotlivých analýz diferenční plodnosti je vhodné vyjít z výsledků kohortní plodnosti pro Česko, respektive do jaké míry se hodnotové a ekonomické změny po roce 1989 promítly do úrovně kohortní plodnosti v Česku. Následující analýza vychází z dat databáze The Human Fertility Database, kde míry kohortní plodnosti jsou počítány jako počty živě narozených v jednotlivých elementárních souborech (kalendářní rok, věk, generace) k exponované populaci.³⁾

Ve výsledném grafu je znázorněná již zcela ukončená kohortní plodnost pro jednotlivé generace

Graf 1: Ukončená kohortní plodnost generací žen narozených v letech 1945–1976 v Česku

Completed cohort fertility by generations of women born in 1945–1976 in Czechia

Zdroj: Human Fertility Database.

Source: Human Fertility Database.

2) Detailní popis klasifikace na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/background>

3) Detailní metodický popis výpočtu je dostupný na: <https://www.humanfertility.org/cgi-bin/explan.php>

a dále ukončená kohortní plodnost ve věku 40 let. Zde je vidět pozvolný pokles úrovně plodnosti, který započal u generací žen narozených v padesátých letech minulého století. Po dlouhou dobu se však jednalo o velmi pozvolný pokles úrovně plodnosti a ještě generace žen narozených v roce 1962 dosahovaly hodnoty konečné kohortní plodnosti přes 2,0. Důsledky společenských změn po roce 1989 se v první řadě promítly v prudkém poklesu úrovně úhrnné plodnosti v důsledku odsouvání především narození prvního dítěte do pozdějšího věku. Ve výsledcích kohortní plodnosti ovšem dochází k poklesu až v posledních letech u generací žen, které již ukončily reprodukční období. Z toho důvodu byly do grafu přidány hodnoty ukončené kohortní plodnosti žen ve věku 40 let, kde je daný pokles již vidět zcela zřetelně. Z grafu lze navíc vyzorovat, že hodnoty úrovně plodnosti nad 40 let jsou skutečně minimální, i když vzhledem k faktu odkládání narození dětí do vyššího věku se jeho důležitost nepatrně zvyšuje. Proto pokud generace žen narozených v roce 1976 dosahují ve věku 40 let hodnoty kumulované kohortní plodnosti 1,71, nelze již předpokládat žádný zásadní nárůst. Navíc lze předpokládat i v dalších letech pokles kohortní plodnosti pro ženy, které budou dosahovat dokončeného věku 40 let.

Výsledky poklesu úrovně transverzálních i generačních měř plodnosti jsou převážně dány společenskými změnami po roce 1989. K prudkému poklesu plodnosti v kontextu odkládání narození dětí do vyššího věku v devadesátých letech přispěla celá řada faktorů. Mezi ně patří růst možností vlastní seberealizace v pracovním životě po roce 1989 (Rabušic, 1996), vyšší finanční náklady převážně právě na koupi bytu (Červenka, 2006; Sunega, 2003) a celkové snížení rodinných příspěvků během devadesátých let (Kocourková, 2004; Hiršl 2004). Rozšíření samostatného bydlení, kohabitace a dalších méně tradičních vesměs nestabilních forem soužití bylo důsledkem růstu individualizace po roce 1989 (např. Sobotka, 2006, Nývlt, 2008). Začátek nového tisíciletí přinesl růst hodnot úhrnné plodnosti. Výjimkou byly samozřejmě roky bezprostředně navazující na ekonomickou krizi v roce 2008. Tento obrat byl očekávaný právě v důsledku narození dříve odkládaných dětí, navíc docházelo postupně k růstu životní úrovně i státní podpory rodin, právě třeba

ve formě razantního zvýšení rodičovského příspěvku v roce 2007. V této době, též ne překvapivě, postupně docházelo k poklesu hodnot plodnosti generací, které právě ukončovaly své reprodukční období. Co zůstávalo a v poslední době nabývá až hrozivých rozměrů je růst cen nemovitostí v celé Česku. Zda a do jaké míry se ekonomické podmínky a růst individualismu promítnou do dlouhodobého poklesu hodnot kohortní plodnosti je zatím v oblasti spekulací. Námi zkoumané generace v CHPS tedy zahrnují jak generace žen, které hlavní reprodukční období prožily v období před rokem 1989, tak i generace žen, které rodily děti již v podmínkách společenských změn po roce 1989.

BEZDĚTNOST

Česko se dlouhodobě vyznačuje relativně nízkou intenzitou bezdětnosti, což se promítá i do úrovně diferenční plodnosti. Jedná se o specifickou záležitost, která nemusí až tak souviset například s preferovaným počtem dětí, neboť v průzkumech možnou bezdětnost preferuje zanedbatelné množství respondentů. U mužů je bezdětnost často vázaná na nemožnost společenské realizace nebo finančního úspěchu během své profesní nebo životní kariéry. Nejvyšší úroveň bezdětnosti mužů ve věku 40–64 let je tedy u základního nebo středního vzdělání bez maturity (19,0 %), dále u mužů, kteří nepracovali, nebo pracovali, ale v nekvalifikovaných profesích (21,2 %). Nejvýraznější rozdíl v bezdětnosti u mužů jsou pak podle existence nezaměstnanosti, když míra bezdětnosti u mužů, kteří byli alespoň 6 měsíců nepřetržitě nezaměstnaní, činila 27,0 %. V tomto případě nelze vyloučit základní genderový stereotyp ohledně vyššího sociálního statusu mužů jako zásadního faktoru pro „úspěšný“ rodinný život.

Překvapivě nižší bezdětnost byla u mužů bez vyznání (17,8 %) než u osob hlásících se k římskokatolické církvi (20,0 %), v rámci statistické chyby však nelze daný rozdíl považovat za zcela dokázaný. Nízká bezdětnost byla u mužů ve věku 40–64 let s vysokoškolským vzděláním (15,0 %). V dalších proměnných se výše sociálního statusu již neukázala relevantní, nezáleželo, zda muž pracoval v kvalifikovaných nebo vysoce kvalifikovaných profesích, nebo zda nebyl nezaměstnaný vůbec nebo byl krátkodobě nezaměstnaný.

Tab. 1: Bezdětnost mužů a žen ve věku 40–64 let podle jednotlivých charakteristik v Česku, 2016
 Childlessness among men and women aged 40–64 years according to individual characteristics in Czechia, 2016

Proměnná / Indicator	Bezdětnost (v %) / Childlessness (%)		Velikost výběru / Sample size		Intervaly spolehlivosti / Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Typ soužití v domácnosti / Type of household cohabitation						
Sezdané soužití / Marital cohabitation	9,7	8,6	659	889	2,3 %	1,8 %
Nesezdané soužití / Cohabitation	13,2	8,6	113	153	6,2 %	4,4 %
Žije bez partnera / Lives without a partner	42,3	17,4	235	491	6,3 %	3,4 %
Celkem / Total	18,0	11,5	1 007	1 533	x	x
Nejvyšší dosažené vzdělání / Highest educational attainment						
ZŠ + střední bez maturity / Primary + secondary without GCSE	19,0	11,0	399	585	3,9 %	2,5 %
Střední s maturitou / Secondary with GCSE	18,1	12,2	355	626	4,0 %	2,6 %
Vysokoškolské / Tertiary	15,0	10,5	253	322	4,4 %	3,4 %
Celkem / Total	18,0	11,5	1 007	1 533	x	x
Obor vzdělání / Field of education						
Netechnické / Non-technical	21,8	12,0	199	709	5,7 %	2,4 %
Technické / Manual	17,0	9,7	680	388	2,8 %	2,9 %
Ostatní (např. zdravotnictví, sociální péče) / Others (e.g. health care, social care)	17,9	11,0	116	411	7,0 %	3,0 %
Celkem / Total	18,0	11,5	995	1 508	x	x
Příjem domácnosti - partnerské domácnosti / Household income - partner households						
Cekový příjem do 26 tisíc Kč / Income up to 26,000 CZK	15,5	9,7	150	238	5,8 %	3,8 %
Příjem mezi 26 tisíci až 40 tisíci Kč / Income between 26,000 and 40 thousand CZK	11,6	10,0	297	401	3,6 %	2,9 %
Příjem vyšší než 40 tisíc Kč / Income above 40,000 CZK	6,3	4,8	266	318	2,9 %	2,4 %
Celkem / Total	10,6	8,3	713	957	x	x
Hodnota nemovitostí - partnerské domácnosti / Property value - partner households						
Méně než 500 tisíc Kč / Less than 500,000 CZK	9,6	13,0	189	267	4,2 %	4,0 %
Více než 500 tisíc Kč a méně než 2 miliony Kč / Between 500,000 and 2 million CZK	11,4	6,2	196	279	4,5 %	2,8 %
Více než 2 miliony Kč / More than 2 million CZK	10,2	7,1	349	463	3,2 %	2,3 %
Celkem / Total	10,4	8,4	734	1 009	x	x
Zaměstnanecká historie / Employment history						
Pracoval minimálně 5 let ve vedoucí nebo ve vysoce kvalifikované pozici / Worked for at least 5 years as a manager or in a highly qualified position	18,1	10,2	197	313	5,4 %	3,4 %

(pokračování / continued)

Proměnná / Indicator	Bezdětnost (v %) / Childlessness (%)		Velikost výběru / Sample size		Intervaly spolehlivosti / Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Pracoval minimálně 10 let v kvalifikovaných pozicích / He worked for at least 10 years in a qualified position	16,7	11,6	427	630	3,5 %	2,5 %
Pracoval v nekvalifikovaných profesích nebo méně než 10 let / Worked in an unqualified position or worked for less than 10 years	21,2	11,1	175	364	6,1 %	3,2 %
Celkem / Total	18,1	11,2	799	1 307	x	x
Existence nezaměstnanosti / Existence of unemployment						
Minimálně 6 měsíců nepřetržitě / Minimum 6 months continuous	27,0	12,2	197	427	6,2 %	3,1 %
Pouze krátkodobě / Only for a short time	16,3	10,5	198	305	5,1 %	3,4 %
Bez existence nezaměstnanosti / Never unemployed	16,8	11,8	516	707	3,2 %	2,4 %
Celkem / Total	18,9	11,7	911	1 439	x	x
Náboženské vyznání / Religious beliefs						
Římskokatolické vyznání / Roman Catholic faith	20,0	9,8	222	414	5,3 %	2,9 %
Bez vyznání / No religion	17,8	11,6	733	1 030	2,8 %	2,0 %
Celkem / Total	18,3	11,1	955	1 444	x	x
Hustota osídlení / Degree of urbanisation						
Vysoká hustota osídlení / Densely populated areas	19,3	13,9	291	456	4,5 %	3,2 %
Střední hustota osídlení / Moderately populated areas	19,6	12,0	369	571	4,1 %	2,7 %
Řídká hustota osídlení / Thinly populated areas	14,8	8,9	347	506	3,7 %	2,5 %
Celkem / Total	18,0	11,5	1 007	1 533	x	x

Zdroj: CHPS (Proměny české společnosti).
Source: CHPS (Changes in Czech Society).

V případě žen ve věku 40–64 let nebyly rozdíly v úrovni bezdětnosti tak zřetelné jako u mužů. Výše bezdětnosti nesouvisela s výší vzdělání ani socio-profesními charakteristikami, ale ani hodnotovými. V tomto ohledu se dané výsledky odlišují například od průměrného počtu dětí, kde úroveň dosaženého vzdělání nebo příslušnost k římskokatolické církvi hrála významnou roli. Dané výsledky ukazují již dříve sdílenou tezi ohledně skoro nulové preference nemít dětí u generací žen narozených do začátku osmdesátých let minulého století. Bezdětnost se tudíž často spíše stávala důsledkem, než volbou. Proto tak výrazně nižší bezdětnost u mužů s vyšším vzděláním,

kde se tyto charakteristiky ukázaly jako komparativní výhoda při zakládání úplných rodinných domácností s dětmi. U žen nenalezení vhodného partnera pro založení rodiny pravděpodobně nesouviselo s výší vzdělání, příjmem či postavením v zaměstnání.

Jako specifické se jeví faktory, které porovnávají pouze partnerské domácnosti. Logicky zde bude úroveň bezdětnosti nižší, neb z analýzy plyne, že nejvyšší bezdětnost mají osoby, které v době šetření žily samy (42,3 % u mužů, 17,4 % u žen). Zde se jako zcela zásadní ukazuje příjem domácnosti, mnohem více než druhý finanční ukazatel porovnávající

hodnotu nemovitostí. U žen i mužů ve věku 40–64 let byla bezdětnost nejnižší, pokud celkové měsíční příjmy domácnosti přesáhly hranici 40 tisíc Kč (6,3 % u mužů a 4,8 % u žen), pokud byly v rozmezí 26 až 40 tisíc Kč pak to bylo 11,6 % u mužů a 10,0 % u žen, v případě příjmů do 26 tisíc Kč to pak bylo 15,5 % u mužů, respektive 9,7 % u žen.

VÍCEDĚTNÉ DOMÁCNOSTI

Faktor vzdělání ve svém kontrastu se nejvíce projevuje u dětí třetího a vyššího pořadí, které mají především ženy s nižším vzděláním (26,1 % ze všech žen se ZŠ

+ střední bez maturity) a muži s vysokoškolským vzděláním (20,6 % ze všech vysokoškoláků). Dané zjištění je o to zajímavější, že manželství jsou z velké části vzdělanostně homogamní, to znamená, že se berou lidé se stejným stupněm vzdělání. Podobně jako již v předchozí kapitole týkající se bezdětnosti se zřetelně ukazuje vliv sociálního statusu na celkovou úroveň plodnosti, v tomto případě vlivu na celkový podíl vícedětných domácností. Teorie vysvětlující pokles plodnosti v Česku po roce 1989 se zaměřily na ekonomické a hodnotové aspekty. Ekonomické aspekty mohou mít významný vliv právě na rozhodnutí, zda mít nebo nemít třetí dítě. Obecně

Tab. 2: Ženy a muži ve věku 40–64 let s třemi a více narozenými dětmi podle jednotlivých charakteristik v Česku, 2016 / Women and men aged 40–64 with three or more children by individual characteristics in Czechia, 2016

Proměnná / Indicator	Podíl 3 a více dětí (v %) / Share 3 or more children (%)		Velikost výběru / Sample size		Intervaly spolehlivosti / Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Typ soužití v domácnosti / Type of cohabitation in household						
Sezdané soužití / Marital cohabitation	19,7	20,5	659	889	3,0%	2,7%
Nesezdané soužití / Cohabitation	24,0	25,0	113	153	7,9%	6,9%
Žije bez partnera / Lives without a partner	9,3	18,9	235	491	3,7%	3,5%
Celkem / Total	17,5	20,4	1 007	1 533	x	x
Nejvyšší dosažené vzdělání / Highest educational attainment						
ZŠ + střední bez maturity / Primary + secondary without GCSE	17,1	26,1	399	585	3,7%	3,6%
Střední s maturitou / Secondary with GCSE	16,6	15,7	355	626	3,9%	2,8%
Vysokoškolské / Tertiary	20,6	17,0	253	322	5,0%	4,1%
Celkem / Total	17,5	20,4	1 007	1 533	x	x
Obor vzdělání / Field of education						
Netechnické / Non-technical	16,2	20,8	199	709	5,1%	3,0%
Technické / Manual	18,6	22,6	680	388	2,9%	4,2%
Ostatní (např. zdravotnictví, sociální péče) / Others (e.g. health care, social care)	16,2	17,5	116	411	6,7%	3,7%
Celkem / Total	17,5	20,4	995	1 508	x	x
Příjem domácnosti - partnerské domácnosti / Household income - partner households						
Celkový příjem do 26 tisíc Kč / Income up to 26,000 CZK	17,4	21,6	150	238	6,1%	5,2%
Příjem mezi 26 tisíci až 40 tisíci Kč / Income between 26,000 and 40 thousand CZK	20,2	21,6	297	401	4,6%	4,0%
Příjem vyšší než 40 tisíc Kč / Income above 40,000 CZK	23,0	21,1	266	318	5,1%	4,5%
Celkem / Total	20,6	21,4	713	957	x	x

(pokračování / continued)

Proměnná / Indicator	Podíl 3 a více dětí (v %) Share 3 or more children (%)		Velikost výběru Sample size		Intervaly spolehlivosti Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Hodnota nemovitosti - partnerské domácnosti / Property value - partner households						
Méně než 500 tisíc Kč Less than 500,000 CZK	19,7	21,7	189	267	5,7%	4,9%
Více než 500 tisíc Kč a méně než 2 miliony Kč / Between 500,000 and 2 million CZK	19,4	19,6	196	279	5,5%	4,7%
Více než 2 miliony Kč More than 2 million CZK	19,2	21,0	349	463	4,1%	3,7%
Celkem / Total	19,4	20,7	734	1 009	x	x
Zaměstnanecká historie / Employment history						
Pracoval minimálně 5 let ve vedoucí nebo ve vysoce kvalifikované pozici / He worked at least 5 years as a manager or a highly qualified position	18,1	15,3	197	313	5,4%	4,0%
Pracoval minimálně 10 let v kvalifikovaných pozicích He worked for at least 10 years in qualifying positions	17,1	20,2	427	630	3,6%	3,1%
Pracoval v nekvalifikovaných profesích nebo méně než 10 let Worked in an unqualified position or worked for less than 10 years	19,2	25,8	175	364	5,8%	4,5%
Celkem / Total	17,9	20,7	799	1 307	x	x
Existence nezaměstnanosti / Existence of unemployment						
Minimálně 6 měsíců nepřetržitě Minimum 6 months continuous	17,2	22,4	197	427	5,3%	4,0%
Pouze krátkodobě Only for a short time	18,6	18,9	198	305	5,4%	4,4%
Bez existence nezaměstnanosti Never unemployed	16,8	19,3	516	707	3,2%	2,9%
Celkem / Total	17,3	20,2	911	1 439	x	x
Náboženské vyznání / Religious beliefs						
Rímskokatolické vyznání Roman Catholic faith	24,0	27,3	222	414	5,6%	4,3%
Bez vyznání / No religion	15,6	17,7	733	1 030	2,6%	2,3%
Celkem / Total	17,6	20,6	955	1 444	x	x
Hustota osídlení / Degree of urbanisation						
Vysoká hustota osídlení Densely populated areas	19,3	15,3	291	456	4,5%	3,3%
Střední hustota osídlení Moderately populated areas	16,1	21,4	369	571	3,8%	3,4%
Rídká hustota osídlení Thinly populated areas	17,8	23,9	347	506	4,0%	3,7%
Celkem / Total	17,5	20,4	1 007	1 533	x	x

Zdroj: CHPS (Proměny české společnosti).
Source: CHPS (Changes in Czech Society).

vysoké příjmy v Česku vázané na socioekonomický status mohou vytvářet vhodnější podmínky pro výchovu více dětí v rodině, zvláště v následujících letech. Při růstu ceny nemovitostí to může způsobit značné rozdíly při možnosti zakládat vícedětné rodiny. Je zřejmé, že páry s nižšími příjmy mohou právě i narození prvního dítěte odkládat na pozdější dobu, tím pádem se i snižuje pravděpodobnost narození dětí vyššího pořadí. Dané závěry však platí pouze z pohledu muže.

V případě žen lze vidět spíše opačnou situaci. Více dětí mají ženy s nižším vzděláním, ale i ženy pracující v méně kvalifikovaných pozicích. U žen v nekvalifikovaných profesích více dětí může znamenat odstřížení se od špatně placené nezajímavé práce (teorie ušlých příležitostí). Naopak ženy pracující během svého života ve vysoce kvalifikovaných pozicích se vyznačují velmi nízkým podílem třech a více dětí (pouze 15,3 %). V českém pohledu se tedy ukazuje náročnost sladění pracovního a rodinného života zvláště pro ženy. To se projevuje i souvislostí mezi existencí dlouhodobé nezaměstnanosti (alespoň 6 měsíců nepřetržitě) a počtem žen s třemi a více narozenými dětmi. V takto definovaném ukazateli je nemožné rozlišit, co je příčinou a co následkem. Tedy, zda ženy, které jsou nezaměstnané, preferují vyšší počet dětí v rodině, nebo nezaměstnanost je právě důsledkem vyššího počtu dětí v rodině. Ve výsledku právě ženy, které zažily dlouhodobou nezaměstnanost, mají vyšší pravděpodobnost narození přinejmenším třetího dítěte.

Hodnotové aspekty, jako růst seberealizace, upřednostňování profesní kariéry se využívají k vysvětlení poklesu plodnosti po roce 1989. Souvislost náboženství a rodiny jako základní hodnoty mohou naopak působit opačným směrem. Vzhledem k odlišným trendům, je pravděpodobné a výsledky to i dokládají, že se reprodukční chování v církvi praktikujících osob může více lišit od osob bez vyznání. To je dáno i neustále se snižujícím podílem věřících v mladších věkových skupinách ve většině evropských zemí. Proto nepřekvapí, že nejvýraznější odlišnost ohledně vyššího počtu dětí v rodině u mužů i žen ve věku 40–64 let byla dle náboženského vyznání. U mužů ve věku 40–64 let hlásících se k římskokatolické církvi činil jejich podíl se třemi a více dětmi 24,0 %, bez vyznání pouze 15,6 %, u žen

to bylo 27,3 % žen hlásících se k římskokatolické církvi a 17,7 % bez vyznání. Je pravděpodobné, že pokud by se analyzovali pouze muži a ženy pravidelně navštěvující bohoslužby, rozdíly by byly ještě výraznější.

U vícečetných rodin se jako zcela zásadní jeví geografický aspekt. V rámci této analýzy není použito standardní členění podle kategorií velikosti obce, ale podle mezinárodní klasifikace DEGURBA (Hustota osídlení). Ukazatel DEGURBA vychází z předpokladu charakteru hustoty osídlení v daném mikroregionu. To znamená, že i malá obec ležící v blízké vzdálenosti od velkého města, bude mít střední nebo vysokou hustotu osídlení. V takto definovaném členění se právě ukázaly významné rozdíly ve vícečetných rodinách, ale pouze u žen. To může ukazovat na fakt, že na vesnicích zůstávají muži častěji bez partnerek. Ženy pokud zůstanou na venkově, se naopak vyznačují velmi nízkým podílem bezdětných, a naopak výrazně vyšším podílem s třemi a více dětmi (23,9 %) oproti ženám ve věku 40–64 let žijících v hustě osídlených oblastech (15,3 %).

PRŮMĚRNÁ VELIKOST DOMÁCNOSTI

Faktor vzdělání souvisí s průměrným počtem dětí v rodině zcela odlišně v případě mužů a v případě žen. U žen ve věku 40–64 let platí: čím nižší stupeň dosaženého vzdělání, tím vyšší počet dětí. U mužů je tomu naopak. Výsledky průměrného počtu dětí podle jednotlivých charakteristik tedy do značné míry kopírují již zmíněné trendy z minulých kapitol.

V souhrnu lze tvrdit, že kromě vzdělání, hraje u mužů významnou roli existence nezaměstnanosti. Ukazuje se zde, že právě nemožnost dlouhodobě si najít zaměstnání, zvláště v mladém věku, může mít velmi negativní dopad na počet dětí. Velmi vysoká nezaměstnanost mladých lidí na jihu Evropy měla a bude mít za následek pokles průměrného počtu dětí v rodinách. V Česku nebyla situace tak kritická a ve věku nad 30 let byla nezaměstnanost mužů v podstatě minimální po celé porevoluční období. Přesto je zřejmé, že nižší ekonomický status muže může mít za následek nemožnost založení vícečetné rodiny. V případě, že muž ve věku 40–64 let byl během svého života 6 měsíců nepřetržitě nezaměstnaný,

činil průměrný počet dětí 1,51, což je o 0,25 až 0,3 dítěte méně ve srovnání s ostatními možnostmi. V partnerských domácnostech se tento rozdíl ukázal v příjmových charakteristikách, kdy u mužů ve věku 40–64 let s příjmem do 26 tis. činila hodnota průměrného počtu dětí 1,73, u mužů s příjmem nad

40 tis. to bylo 2,02. Přitom se jedná o příjem současný, který neodpovídá delšímu časovému období. Logicky lze ovšem předpokládat silnou korelaci mezi příjmem současným a příjmem v minulosti. Profesní hledisko (zaměstnanecká historie) naopak přitom nehrálo žádnou roli.

Tab. 3: Průměrný počet dětí žen a mužů ve věku 40–64 let podle jednotlivých charakteristik v ČR (2016)

The average number of children and men aged 40–64 according to individual characteristics in the Czech Republic (2016)

Proměnná / Indicator	Průměrný počet dětí Average number of children		Velikost výběru Sample size		Intervaly spolehlivosti Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Typ soužití v domácnosti / Type of cohabitation in household						
Sezdané soužití Marital cohabitation	1,88	1,94	659	889	0,07	0,06
Nesezdané soužití / Cohabitation	1,98	1,95	113	153	0,21	0,15
Žije bez partnera Lives without a partner	1,04	1,65	235	491	0,13	0,09
Celkem / Total	1,69	1,84	1 007	1 533	x	x
Nejvyšší dosažené vzdělání / Highest educational attainment						
ZŠ + střední bez maturity Primary + secondary without GCSE	1,66	1,98	399	585	0,10	0,08
Střední s maturitou Secondary with GCSE	1,65	1,74	355	626	0,10	0,07
Vysokoškolské / Tertiary	1,81	1,76	253	322	0,13	0,10
Celkem / Total	1,69	1,84	1 007	1 533	x	x
Obor vzdělání / Field of education						
Netechnické / Non-technical	1,55	1,86	199	709	0,15	0,07
Technické / Manual	1,73	1,89	680	388	0,08	0,10
Ostatní (např. zdravotnictví, sociální péče) / Others (e.g. health care, social care)	1,68	1,79	116	411	0,19	0,09
Celkem / Total	1,69	1,84	995	1 508	x	x
Příjem domácnosti - partnerské domácnosti / Household income - partner households						
Cekový příjem do 26 tisíc Kč Income up to 26,000 CZK	1,73	1,94	150	238	0,17	0,13
Příjem mezi 26 tisíci až 40 tisíci Kč Income between 26,000 and 40 thousand CZK	1,87	1,89	297	401	0,11	0,09
Příjem vyšší než 40 tisíc Kč / Income above 40,000 CZK	2,02	2,01	266	318	0,11	0,09
Celkem / Total	1,89	1,93	713	957	x	x
Hodnota nemovitosti - partnerské domácnosti / Property value - partner households						
Méně než 500 tisíc Kč Less than 500,000 CZK	1,86	1,86	189	267	0,14	0,12
Více než 500 tisíc Kč a méně než 2 miliony Kč / Between 500,000 and 2 million CZK	1,87	1,99	196	279	0,13	0,10

(pokračování / continued)

Proměnná / Indicator	Průměrný počet dětí Average number of children		Velikost výběru Sample size		Intervaly spolehlivosti Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Více než 2 miliony Kč More than 2 million CZK	1,89	1,94	349	463	0,10	0,08
Celkem / Total	1,87	1,94	734	1 009	x	x
Zaměstnanecská historie / Employment history						
Pracoval minimálně 5 let ve vedoucí nebo ve vysoce kvalifikované pozici / He worked at least 5 years as a manager or a highly qualified position	1,67	1,71	197	313	0,15	0,10
Pracoval minimálně 10 let v kvalifikovaných pozicích He worked for at least 10 years in qualifying positions	1,70	1,86	427	630	0,10	0,08
Pracoval v nekvalifikovaných profesích nebo méně než 10 let Worked in an unqualified position or worked for less than 10 years	1,65	1,98	175	364	0,16	0,10
Celkem / Total	1,67	1,86	799	1 307	x	x
Existence nezaměstnanosti / Existence of unemployment						
Minimálně 6 měsíců nepřetržitě Minimum 6 months continuous	1,51	1,84	197	427	0,16	0,10
Pouze krátkodobě Only for a short time	1,74	1,83	198	305	0,15	0,10
Bez existence nezaměstnanosti Never unemployed	1,69	1,85	516	707	0,09	0,07
Celkem / Total	1,67	1,84	911	1 439	x	x
Náboženské vyznání / Religious beliefs						
Římskokatolické vyznání Roman Catholic faith	1,82	1,99	222	414	0,15	0,10
Bez vyznání / No religion	1,64	1,79	733	1 030	0,07	0,06
Celkem / Total	1,68	1,85	955	1 444	x	x
Hustota osídlení / Degree of urbanisation						
Vysoká hustota osídlení Densely populated areas	1,70	1,70	291	456	0,13	0,09
Střední hustota osídlení Moderately populated areas	1,60	1,84	369	571	0,11	0,08
Řídká hustota osídlení Thinly populated areas	1,77	1,97	347	506	0,10	0,08
Celkem / Total	1,69	1,84	1 007	1 533	x	x

Zdroj: CHPS (Proměny české společnosti).

Source: CHPS (Changes in Czech Society).

Z pohledu ženy daná souvislost neplatí, v případě vzdělání, jak již bylo řečeno, jsou závěry opačné. Na rozdíl od mužů se naopak jako významné ukázalo hledisko zaměstnanecské historie. Ženy, které během svého života pracovaly ve vysoce kvalifikovaných

profesích, dosahují nižších hodnot průměrného počtu dětí. U vysoce kvalifikovaných žen je mnohem vyšší pravděpodobnost, že budou mít pouze jedno dítě, z toho vyplývá výsledná hodnota 1,71, což je významně méně než u žen, které pracovaly v kvalifikovaných

pozicích (1,86) nebo žen, které nepracovaly nebo pracovaly v nekvalifikovaných profesích (1,98). Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, významně se projevila na výsledných hodnotách průměrného počtu dětí hustota osídlení. Ženy ve věku 40–64 let žijící v oblastech s vysokou hustotou osídlení dosahovaly hodnoty 1,70, ženy žijící v řídké osídlených oblastech 1,97.

Bez ohledu na pohlaví se příslušnost k římskokatolické církvi jeví jako charakteristika, která má významný vliv na průměrný počet dětí v rodině. Vyšší průměrný počet je dán vyšším zastoupením vícedětných rodin. Ve výsledku činila hodnota průměrného počtu dětí ve věku 40–64 let u mužů hlásících se k římskokatolickému vyznání 1,82, bez vyznání to bylo 1,64. U žen byl rozdíl podobný (1,99 – římskokatolické vyznání versus 1,79 – bez vyznání).

ZÁVĚR

Analýza změn v úrovni plodnosti v závislosti na jednotlivých charakteristikách je hlavním cílem této studie. Metodika výpočtu je spojená s tématem diferenční plodnosti. V demografické literatuře byla vždy jednoznačná spojitost dané tematiky na výsledky sčítání (Kučera, 1994; Kurkin, 2013; Srb, 1997; ČSÚ, 2013). Studie využívá především data z šetření Proměny společnosti (CHPS) s možností dalších členění ze sčítání nedostupných. Existence dat v případě pracovních drah umožňuje dosud nepoužité přístupy, podobně je tomu v případě příjmových charakteristik. Na rozdíl od sčítání lze analyzovat výsledky diferenční plodnosti i z pohledu muže. Obecně omezení výběrových šetření spočívá ve velikosti výběrového souboru. V tomto případě bylo využito věkové rozpětí 40–64 let, které odpovídá věku, kdy většina žen má již ukončenou reprodukci, zároveň se nejedná o plodnost generací, které svou reprodukci ukončily dávno v minulosti.

Demografické změny jsou již historicky vnímány v rámci hodnotových a ekonomických změn. Vzestup individuální svobody v kontrastu ke snižování významu náboženských praktik je v celé řadě zemí viděn jako základní faktor poklesu intenzity plodnosti. Podobně lze k danému tématu přistupovat v kontextu růstu významu vzdělanosti a profesní kariéry

na úkor zakládání rodin a rození dětí. Socioekonomické postavení v historii vždy souviselo s početností rodiny, logicky lze relativně dostatečný příjem považovat za základní podmínku pro založení funkční rodiny. Pokud dříve socioekonomické postavení bylo silně vázané na muže, současná situace je složitější. Vyšší socioekonomické postavení muže nebo ženy teoreticky může zvyšovat šance např. na vícedětnou rodinu, na druhé straně důraz na kariéru naopak může založení rodiny bránit.

Na základě výsledných hodnot, kdy se studie zaměřila na analýzu bezdětnosti, vícedětných rodin a obecně průměrného počtu dětí, lze v souhrnu formulovat příznivé a nepříznivé reprodukční podmínky pro založení rodin. Takto lze definovat jednotlivé úspěšné nebo neúspěšné strategie počtu dětí v rodině. Mezi úspěšné lze zařadit vysokopříjmovou nebo naopak sociální rodinnou strategii. Vysokopříjmová strategie zahrnuje vyšší příjem v domácnosti, především v případě partnera, ve spojení s vysokoškolským vzděláním rodičů a stabilním rodinným prostředím třeba v kontextu římskokatolického vyznání partnerů. Nemorální pak v možnosti čerpání sociálních a rodinných příplatků. Možnost čerpání rodinných benefitů byla právě často spojena s deklarovaným faktem, že otec se ke svým dětem nehlásí. Dané charakteristiky jsou samozřejmě spojené s nižším vzděláním, nezaměstnaností nebo nízkým příjmem ze zaměstnání.

Naopak kombinace středoškolského vzdělání s nižším příjmem a zaměstnání v méně kvalifikovaných pozicích nevytváří především vhodné finanční prostředí pro založení rodiny. To i v souvislosti, že rodina nedosáhne na sociální a rodinné benefity. Nesoulad kariérního a rodinného života může vést k rozhodnutí pouze jednoho dítěte v rodině. Zcela alarmující je pak situace žen nebo mužů žijících bez partnera, v českém prostředí se to nejvíce týká matek samoživitelek, kdy otec platí minimální nebo žádné výživné. V tomto případě je pravděpodobnost narození dalšího dítěte velmi nízká.

Analýza diferenční plodnosti byla v minulosti často spíše zpestřením základních demografických výstupů. V poslední době se však může stát určitým prediktorem budoucích jevů. Například v případě projekcí (prognóz) jsou současné možnosti predikce plodnosti omezeny pouze na vývoj transverzální i

kohortní plodnosti v předchozích generacích. Změny v postojích a odlišném socioekonomickém postavení generací, které jsou teprve na začátku reprodukčního chování, samozřejmě mohou zcela kvalitativně změnit úroveň plodnosti v následujících letech. Hodnoty diferenční plodnosti jen částečně pomáhají k definování kvalitativního rámce predikce plodnosti. K tomu je potřeba daleko více a to především srovnání výsledků

zjišťování jednotlivých generací o jejich reprodukčních preferencích. Nejde jen o finanční zajištění nebo ekonomické podmínky, ale i utváření základních hodnotových konceptů (očekávání narození dětí v určitém časovém horizontu, existence partnera nebo přesvědčení, že ten současný je považován za budoucího otce/matku mého dítěte, možnost narození druhého, třetího atd.).

Príspevok vznikl za podpory GA ČR No 19-03984S Ekonomika úspěšného stárnutí.

Literatura

- Adsera, A. 2017. Education and fertility in the context of rising inequality. *Vienna Yearbook of Population Research*, 15, s. 63–92.
- Adsera, A. 2006. Religion and Changes in Family-size Norms in Developed Countries. *Review of Religious Research*, 47, s. 271–286.
- Becker, G. S. 1975. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. National Bureau of Economic Research.
- Bellani, D. - Esping-Andersen, G. 2015. The Fertility gap in Europe. III. *Education, Employment, and Fertility*, s. 82–101.
- Berghammer, C. 2012. Church attendance and childbearing: Evidence from a Dutch panel study, 1987–2005. *Population Studies*, 66, s. 196–212.
- Bumpass, L. 1990. What's Happening to the Family? Interactions Between Demographic and Institutional Change. *Demography*, 27, s. 483–498.
- Červenka, J. 2006. Rodina a životní úroveň v ČR. Životní cyklus. *Sociologické a demografické perspektivy*, s. 267–279.
- Hayford, S. R. - Morgan, S. P. 2008. Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions. *Soc Forces*, 86, s. 1163–1188.
- Hiršl, M. 2004. Příspěvky českého státu rodinám na náklady spojené s výchovou dětí. *Demografie*, 46, s. 166–176.
- Jalovaara, M. - Neyer, G. - Andersson, G. - Dahlberg, J. 2017. Education, Gender, and Cohort Fertility in the Nordic Countries, *Working Paper*, 2017/01, s. 1–27.
- Kocourková, J. 2004. Přidavky na děti v České republice: preference a realita. *Demografie*, 46, s. 22–32.
- Kravdal, Ø - Rindfus, R. R. 2008. Changing Relationships between Education and Fertility: A Study of Women and Men Born 1940 to 1964. *American Sociological Review*, 73, s. 854–873.
- Kreyenfeld, M. - Andersson, G. 2014. Socioeconomic differences in the unemployment and fertility nexus. Evidence from Denmark and Germany. *Advances in Life Course Research*, 2014, s. 59–73.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kurkin, R. 2013. Kohortní plodnost ve výsledcích sčítání lidu, domů a bytů 2011. In: *RELIK 2013. Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti*. Praha: VŠE.
- Lesthaeghe, R. and Surkyn, J. 1988. Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change. *Population and Development Review*, 14, s. 1–45.
- Li Zhang. 2008. Religious affiliation, religiosity, and male and female fertility. *Demographic Research*, 18, s. 233–262.
- Peri-Rotem, N. 2016. Religion and Fertility in Western Europe: Trends Across Cohorts in Britain, France and the Netherlands. *Eur J Population*, 32, s. 231–265.
- Rabušic, L. 1996. O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice. *Demografie*, 38, s. 173–180.
- Régnier-Loilier, A. - Prioux, F. 2008. Does religious practice influence family behaviours? *Population and Societies*, 447, s. 1–4.
- Martín-García, T. 2014. A reassessment of the role of women's education in existing fertility research. *Genus*, 64, s. 131–157.
- Nývlt, O. 2007. *Formování a rozpad domácností z dat SLDB a VŠPS se zaměřením na osoby ve věku 20–49 let*. Disertační práce. Praha.
- ČSÚ. 2013. *Plodnost žen*. [online], dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551769/170224-14.pdf/287dc43c-df94-40c1-bf04-b322ed0e4b84?version=1.0>

- Růžičková, M – Hamplová, D. 2016. Analýza vztahu náboženského vyznání a plodnosti ve sčítání lidu 2011 (se zařazením vlivu dalších proměnných). *Demografie*, 58, s. 213–229.
- Sobotka, T. 2006. Bezdětnost v České republice. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*, s. 60–78.
- Srb, V. 1997. Náboženské vyznání a demografické, sociálně ekonomické a kulturní charakteristiky obyvatelstva České republiky. *Demografie*, Vol 39 (3), s. 191–202.
- Srb, V. 2004. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum.
- Sunega, P. 2003. *Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. Let*. Praha: Sociologický ústav AV České republiky.
- Surkyn, J. and Lesthaeghe, R. 2004. Values Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in northern, western and southern Europe: an update. *Demographic Research*, Special collection 3.
- Štátná, A. – Slabá, J. – Kocourková, J. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie*, 59, s. 207–223.
- Van de Kaa, D. 1987. *Europe's Second Demographic Transition*. Population Bulletin, 42, s. 1–57.
- Wood, J. – Neels, K. – Kil, T. 2014. The educational gradient of childlessness and cohort parity progression in 14 low fertility countries. *Demographic Research*, 31, s. 1365–1416.

Zdroje dat

- CHPS (Proměny české společnosti). SOÚ, 2016.
- Human Fertility Database. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). Available at www.humanfertility.org (data downloaded on [date])

ONDŘEJ NÝVLT

Je absolventem katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2014 pracuje ve společnosti Median. V současné době působí také jako odborný asistent na Katedře demografie na Vysoké škole ekonomické v Praze. Dlouhodobě se zabývá analýzami trhu práce a dopady zaměstnanosti a nezaměstnanosti na rodinné domácnosti.

SUMMARY

The main objective of this study is to analyse changes in fertility rates according to individual characteristics. The methodology of calculation is linked to the topic of differential fertility. In the demographic literature, this subject has always been studied in connection with the results of the population census (*Kučera*, 1994; *Kurkin*, 2013; *Srb*, 1997; *ČSÚ*, 2013). This study mainly uses data from the Czech Household Panel Study (CHPS) with the possibility of additional breakdowns from Census unavailable. The existence of data on employment careers allow for the use of unusual analytical approaches, as is also the case for household income characteristics. In contrast to the census, the results of differential fertility can be analysed in relation to men. In general, the limitation of sample

surveys is based on the size of the sample. Therefore, the 40–64 age group was used, which corresponds to the age at which most women have already completed reproduction, but at the same time the fertility of this age group does not relate to a generation that has already long completed their reproduction.

Demographic changes are historically perceived in relation to value and economic changes. The rise of individual freedom in contrast to the decline in the importance of religion is seen in many countries as a basic factor behind decreasing fertility rates. Similarly, it is possible to approach the topic in the context of the growth of the importance of education and professional careers at the expense of the family formation and the birth of children. Socio-economic

status has always been linked to family size; logically, a relatively sufficient income can be considered a basic precondition for establishing a functional family. If in the past socio-economic status was strongly associated with men, the situation today is more complicated. The higher socio-economic status of a man or a woman can theoretically increase their chances of having more children. On the other hand, the emphasis on a career may prevent family formation.

Based on the results of an analysis focusing on childlessness, multi-member families, and generally the average number of children, it is possible to formulate the reproductive conditions that are favourable and unfavourable for family formation. Thus, it is possible to define individual successful or unsuccessful strategies relating to the number of children in the family. Successful strategies can be defined as high-income or, on the contrary, the so-called 'immoral' family strategy. The high-income strategy includes a higher household income, especially on the part of the male partner, together with university education of parents and a stable family environment, for example in the context of the Roman Catholic faith of the partners. Higher income, especially on the part of the male partner, university education, and a stable family environment are characteristics associated with the high-income strategy of reproduction. The immoral strategy envisions the possibility of drawing social and family allowances. The possibility of drawing family benefits has often been linked to the declared fact that the father is not a child's father. These characteristics, of course, are associated with lower education, unemployment, or low income from employment.

On the other hand, the combination of secondary education with lower income and employment in a less qualified position does not create the necessary financial environment for family formation. This is also in part because the family does not qualify for social and family benefits. Inconsistency in work and family life can lead to the decision to have just one child in the family. The situation of women or men living without a partner is quite alarming, and the negative effects most impact single mothers, where the father pays very little or no alimony. In this case, the chance of another child being born is very low.

In the past, the analysis of differential fertility tended to involve a breakdown of basic demographic outcomes. Recently, however, it has become a predictor of future trends. For example, in the case of projections (prognoses), the current fertility predictions are limited to the development of both transversal and cohort fertility in previous generations. Changes in attitudes and the different socio-economic position of generations that are only at the beginning of their reproductive career can, of course, completely change the level of fertility in the years to come. Differential fertility values only partially help define the qualitative framework of fertility prediction. Much more is required to fully define that framework above all it is necessary to compare the results of different generations observations about their reproductive preferences. It is not just financial security or economic conditions, but also the formation of basic value concepts (the expectation that one will have a child within in a certain time horizon, the existence of a partner, or the belief that one's current partner could be the future father / mother of one's child, the possibility of having a second, third, or more children, etc.).

TEORIE ETNICITY: ČÍTANKA TEXTŮ¹⁾

Jan Hladík

Výraz *eticita* se nám v uplynulých desetiletích zabydlel – kromě společenských a humanitních věd – také v mediálním diskurzu i v každodenní řeči a porozumění, s čím vlastně máme tu čest, to zrovna neprospívá. Rozvolněnost sémantických kontextů, v nichž je výraz *eticita* (či adjektivum *etnický*) používán (či nezřídka nadužíván), však nepadá na vrub jen neakademickému prostředí. I v prostředí akademickém se můžeme setkat se zdánlivě neproblematickým používáním výrazů *eticita* a *etnický*, aniž by někdy bylo vůbec definované, co tím ten který autor myslí. Stejně tak lze čas od času vyzorovat snahy o jakousi všeobjímající definici, která by v „té etnicitě“ udělala jasno jednou provždy. Ani s jednou z výše uvedených neřestí se v *Teorii etnicity* nesetkáme – editor čítanky, antropolog M. Jakoubek, se vůči nim naopak důsledně vymezuje a v úvodní části *Předmluvy* (která jinak čítá přes sedmdesát stran a je tak spíše samostatným oddílem), se v tomto zmatení snaží udělat kontextuální i epistemologický pořádek. S nezbytnou opatrností lze říci, že kniha představuje různé teorie etnicity, které však nesmíme chápat jako objektivní popisy vnějších fakt, nýbrž jako analytické nástroje ke zkoumání lidových modelů etnicity. Abychom parafrázovali P. Baršu, všechny diskurzy (včetně těch teoretických), jsou nejprve součástí sociální reality, a až v druhém řádu jejím odrazem. To však neznamená – jak Jakoubek ve svém úvodu upozorňuje – že lze tento nástroj používat neproblematicky, nereflektovaně, neboť už tím, že etnicitu jakožto analytickou kategorii vůbec uplatňujeme, předjímáme povahu odpovědi na námi poptávané otázky.

Čítanka *Teorie etnicity* nestaví na zelené louce, naopak příznaně navazuje (či spíše reaguje) na některé starší práce, které v Česku v minulosti vyšly. Jednalo se v první řadě o knihu *Pohledy na národ*

a *nacionalismus. Čítanka textů* (2003) od Miroslava Hrocha a o práci Thomase Hyllanda Eriksena *Eticita a nacionalismus: antropologické perspektivy* (2012). Jak ovšem sám editor ve svém obsáhlém úvodu zdůrazňuje, jedním z hlavních cílů čítanky je snaha sémanticky zkultivovat a teoreticky dovybavit společenskovešdní prostor, v němž se s etnicitou operuje. Kniha *Pohledy na národ a nacionalismus* byla do jisté míry editorovi přiznanou inspirací. Jak už však její název napovídá, Hrochova čítanka se zaměřuje na otázky nacionalismu – byť ty jsou s etnicitou bytostně (ne však neproblematicky) spjaty. Na rozdíl od práce z roku 2003, která sestávala z výtahů a zkrácených překladů, však *Teorie etnicity* čtenářům přináší texty celé a naplňuje tak imperativ nezbytného promyšlení původních textů a pramenů. Druhou knihou, ke které se autoři vztahují, je práce v Česku hojně překládaného Thomase H. Eriksena. Ostatně, část autorů, kteří se podíleli na překladech v *Teorii etnicity*, zároveň stojí za překladem *Etnicity a nacionalismu*, sám editor čítanky pak k Eriksenově knize napsal doslov. Jakoubek zároveň ve svém úvodu *Teorie etnicity* Eriksenovo pojetí do určité míry problematizuje, když ukazuje, jak Eriksen o etnicitě píše v singuláru, „jako by veškeré jím komentované texty hovořily o jedné a téže etnicitě“ (s. 21). Ačkoliv je v názvu předkládané čítanky *eticita* rovněž v singuláru, Jakoubek k tomuto podotýká, že důvodem není snaha jednoznačně narýsovat hranice, nýbrž (domnělá?) nepřipravenost čtenáře i jazyka na pluralizaci etnicity (pozn. 23 na s. 24). Samotná Jakoubkova *Předmluva* také tvoří (ať chce či nechce) jistý klíč, jak k následujícím textům přistupovat, když je v krátkých medailoncích představuje a teoreticky ukotvuje.

Kromě *Předmluvy* je čítanka rozčleněna na tři tematické části, které zároveň tvoří tři roviny, kudy se čtenář může ubírat: úvodních sedm překladů v oddíle *(Meta)teoretické studie* jako jistý teoretický základ k druhému oddílu, jedenácti překladům *Jednotlivých přístupů k tematizaci etnicity*, a na závěr nejempiričtější zaměřené texty v oddílu *Případové studie*. Samotný

1) Marek Jakoubek (ed.). *Teorie etnicity: Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2016. 733 s. ISBN 978-80-7419-185-5

výběr textů k překladu do značné míry definuje, v jakých intencích se bude o etnicitě přemýšlet. Podíváme-li se na výběr příspěvků optikou dichotomie primordialistický versus modernistický přístup, pak dominuje pojetí modernistické. *Teorii etnicity* by možná sloušel podnázev *čítanka antropologických textů*, neboť jejich výběr je ohraničen právě perspektivou antropologie. Na rozdíl od například na západních univerzitách hojně používaného výboru *The Ethnicity Reader* (2010, 2. ed.) od Guibernauové a Rexe se tak čtenář nedočká pojetí etnicity z perspektivy historie (Anderson, Hobsbawm) či politické filozofie (Kymlicka, Balibar). Dalším kritériem výběru byl rovněž jazyk, z něž jsou všechny práce přeloženy – všechny studie byly přeloženy z angličtiny. Převážná část textů je rovněž staršího data, což je, dle editora čítanky, snaha představit hlavní proudy a cesty, jimiž se (antropologická) diskuze o etnicitě ubírala a na něž dnešní linie bádání navazují. Jakoubek také záměrně zužuje výběr a vynechává tak autory, kteří etnicitu rozměňují v nekonečných formách hybridity (třeba Homi Bhabha či Néstor García Canclini), či k ní připojují všemožné předpony (post-, meta-, metro- atp.). I tak se samozřejmě do čítanky dostali autoři, kteří nejvýrazněji spoluutvářejí současné směry bádání. Kromě již zmiňovaného Thomase H. Eriksena jde o manžele Jane a Johna Comaroffovi či o Rogerse Brubakera. Ve výboru také nechybí autoři, jejichž práce byly pro ustavování bádání o etnicitě zásadní (Fredrik Barth, Nathan Glazer) a kteří patří mezi klasiky disciplíny (Max Gluckman).

V prvním oddílu, „(Meta)teoretických studiích“ jsou – jak už název napovídá – zařazeny texty, které se ve studiu etnicity snaží udělat jasno po stránce terminologické a epistemologické. Studie Elizabeth Tonkinové, Maryon McDonaldové, Malcolma Chapmana „Etnicita“ je historickým trasováním tohoto výrazu a jeho příbuzných a alternativ. Přehledovou funkci mají rovněž příspěvky Michaela Hechtera „Teorie etnických vztahů. Primordialistické vs. strukturální výkladové modely“, „Epistemologický status konceptu etnicity“ Thomase H. Eriksena a do určité míry také text Jacka D. Ellera a Reeda M. Coughlana „Bída primordialismu: demystifikace etnických vazeb“, který si za cíl bere Clifforda Geertze (byl lepším terčem by byl třeba takový Edward Shils). Ostatně Geertzovo pojetí etnicity, či spíše jeho pojetí

primordiálních vazeb (třeba v esejí „The integrative revolution: primordial sentiments and politics in the new states“ z *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa* /1963/) by čítance slušelo. Druhý oddíl, „Jednotlivé přístupy k tematizaci etnicity“ otevírá slavná Barthova předmluva ke knize *Etnické skupiny a hranice*. Ne nadarmo se do textů věnujících se etnicitě stále znovu vkrádá slovní spojení „post-barthovské přístupy“, jakožto uchopení významu hranic mezi různými kategoriemi (symbolickými, sémantickými, prostorovými) na proces formování oddělených, vnitřně soudržných entit. Jak ve svém úvodu trefně podotýká Jakoubek (s. 35), postava Fredrika Bartha nám může být ilustrativním příkladem kontextuálního zmatení, které s sebou snahy o zařazení jednotlivých textů do určitých směrů zkoumání etnicity nesou. Barthovo pojetí etnicity bylo označováno za primordialistické, interakční, perennialistické, sociálně konstruktivistické či třeba instrumentalistické, a to jsme teprve na začátku. Rozvinutí některých Barthových tezí se v příspěvku „Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc“ věnuje Richard Jenkins, když podotýká, že identita je výsledkem vzájemného působení procesů probíhajících zevnitř (které tradičně stály v popředí zájmu antropologů) a těch, které působí zvenjšku. Do značné míry vymykající se je příspěvek belgického antropologa Pierra L. van den Bergheho, „Etnicita jako příbuzenský výběr: biologie nepotismu“, který v intencích sociobiologie chápe etnickou solidaritu jako sociální nadstavbu evolučního upřednostňování příbuzných organismů před těmi cizími. Třetí oddíl, „Případové studie“, otevírá příspěvek zakladatelské osobnosti manchesterské školy, Maxe Gluckmana s názvem „Sociální organizace moderního Zululandu“, v němž popisuje vzájemné vztahy (a konflikty) původních, černošských obyvatel a bělochů v této oblasti, která je dnes součástí Jihoafrické republiky a vyzdvihuje motiv hranic a jejich překonávání (*cross-cutting alliances*). Spojujícím prvkem třetí oddílu – kromě toho (jak je ostatně z názvu zřejmé), že se jedná o studie konkrétních případů – je jejich antiesencialistický přístup. Zřejmě nejpatrnější je to ve studii Rity Astutiové „Vezové nejsou druh lidí: identita, odlišnost a „etnicita“ rybářů západního Madagaskaru“. V ní autorka ukazuje, že madagaskarští Vezové identitu nechápou jako danost, která vyrůstá

z jedincova původu, nýbrž jako aktivitu: jedinec může jako Vezo jednat, může se žít prací jako Vezo či může obývat určité území jako Vezo. Jejich identita je tak identitou performativní a situační – změní-li se například obživa a místo pobytu daného Veza, jedinec přestává Vezem být.

Teorie etnicity překladatelského kolektivu okolo M. Jakoubka je vpravdě úctyhodným dílem – jak svým rozsahem a záběrem, vysokou úrovní překladů, tak i díky Jakoubkově konceptuálně a terminologicky skvěle zvládnutém (a již typicky polemickém) úvodu.

Snaha o ustálení české terminologie, vyjasnění a pročištění pojmů a jejich teoretické ukotvení je ostatně jedním ze zásadních přínosů této knihy. Jakoubek v již zmíněném doslovu k Eriksenově knize na důvod, proč vlastně texty z běžně používaných cizích jazyků překládat, naráží – chceme-li budovat českou vědu, je třeba promýšlet zásadní texty česky. Čítanka *Teorie etnicity* se tak pro nás, doufáme, stane referenčním bodem, či spíše výchozím místem pro preciznější a teoreticky robustnější sociálně vědní zkoumání etnicit(y).

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS / CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW 2019, ROČNÍK 55, ČÍSLO 2

STATI

Lukáš Slavík, Pavel Pospěch | Youtuberství jako konstrukce, destrukce a reparace soukromí

Markéta Šetinová, Jana Klímová Chaloupková | Role kognitivních schopností ve výběrovém párování: partnerské preference mladých lidí

Hana Daňková, Josef Bernard, Petr Vašát | Využití metody Respondent-Driven Sampling u populace lidí bez domova: základní principy, aplikace a praktická doporučení

Petr Soukup | P a d (Používání statistické a věcné významnosti v českých sociálních vědách)

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6× ročně (4× česky, 2× anglicky).

Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9,

tel.: 800 300 302, e-mail: postabo.prstc@cpost.cz

100 ROKOV OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA¹⁾

Boris Vaňo

Publikácia 100 rokov obyvateľstva Slovenska popisuje, analyzuje a hodnotí vývoj obyvateľstva za posledných 100 rokov, t.j. od vzniku 1. Československej republiky po súčasnosť. Ide o komplexný pohľad na obyvateľstvo Slovenska z hľadiska obsahového zamerania aj časového obdobia. Touto publikáciou sa završuje viacročná práca autorov, ktorí sa systematicky venovali mapovaniu rôznych aspektov vývoja obyvateľstva na Slovensku v rôznych časových úsekoch 20. a na začiatku 21. storočia.

Publikácia primárne poskytuje demografický pohľad na obyvateľstvo, ktorý však obsahuje širší spoločenský kontext. Tento sa prejavuje zohľadnením širších súvislostí pri analýze rodinného a reprodukčného správania obyvateľstva ako aj demografických dopadov na počet, prírastok a hlavné demografické štruktúry obyvateľstva – vek, pohlavie a rodinný stav. Prejavuje sa však aj zameraním na ďalšie štruktúry obyvateľstva, ktoré sa nepovažujú priamo za demografické ale s demografickým vývojom tesne súvisia. Ide o vzdelanie, národnosť, náboženské vyznanie, ekonomickú a odvetvovú štruktúru. Pozornosť sa v publikácii venuje aj rodinám a prepojenie medzi spoločenským a populačným vývojom dokumentuje ucelený pohľad na vývoj populačnej politiky.

Z časového hľadiska sa analýza obyvateľstva na Slovensku zameriava na tri ťažiskové obdobia. Ide o medzivojnové obdobie 1918–1938, obdobie socialistického Československa 1948–1989 a obdobie po páde komunistického režimu od roku 1990 až po súčasnosť.

Z metodologického hľadiska je možné považovať analýzu za štandardnú, spĺňajúcu všetky požiadavky,

ktoré sa kladú na takýto typ prác. Pri analýzach demografických procesov sa uplatňuje prierezový aj generačný prístup, prospektívny pohľad na populačné starnutie je v podmienkach Slovenska nový.

Text je vhodne doplnený grafmi a mapami, takže jednotlivé kapitoly získavajú ucelenú podobu, pričom však zostávajú prehľadné a nie sú zafarbené zbytočnými detailami v zmysle komplexnosti pohľadu na obyvateľstvo.

Veľmi pozitívne treba hodnotiť hneď úvodnú kapitolu, ktorá je venovaná prehľadu prameňov, zdrojov údajov a literatúry. Prispieva ku komplexnosti publikácie, nakoľko zdroje údajov pomáhajú dokresliť pozadie vývoja obyvateľstva. Takýto ucelený prehľad prameňov a zdrojov údajov za dlhšie časové obdobie nie je bežný. Môže pomôcť aj ďalším autorom lepšie sa orientovať v demografickej problematike, nakoľko hlavne zdroje a pramene z prvej polovice 20. storočia, ktoré sú spojené so začiatkom československej štatistiky, nie sú všeobecne známe.

Všetky informácie, údaje a zistenia obsiahnuté v publikácii potvrdzujú a dokumentujú významné zmeny, ktorými prešlo obyvateľstvo Slovenska za posledných 100 rokov. Zmeny v reprodukčnom a rodinnom správaní boli tak zásadné, že sa v niektorých prípadoch hodnotia ako demografická transformácia. Dopady demografického vývoja na počet, prírastok a štruktúru obyvateľstva a následne na celé fungovanie spoločnosti sú a budú veľmi významné.

Aj keď z historického hľadiska publikácia nepokrýva dlhé obdobie, 20. storočie bolo bohaté na významné politické a spoločenské udalosti. Historicko-spoločenský kontext pre toto obdobie tvoria dve svetové vojny, viaceré lokálne vojnové konflikty, do ktorých sa však často zapájali aj svetové mocnosti, svetová hospodárska a svetová finančná kríza, viaceré migračné vlny, vznik a rozpad geopolitických blokov založených na totalitných režimoch, významné

1) Branislav Šprocha, Pavol Tišliar: 100 rokov obyvateľstva Slovenska. Bratislava, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2018. 445 s., ISBN 978-80-89881-14-7.

integračné aj dezintegračné procesy, ktoré sa prejavovali v štátoprávnom usporiadaní aj v celkovom fungovaní spoločnosti, predovšetkým v ekonomike.

Určite aj turbulentnosť v spoločenskom vývoji za posledných 100 rokov prispela k zásadným zmenám vo vývoji obyvateľstva. Svedčí to okrem iného aj o významnom prepojení a vzájomnom ovplyvňovaní sa medzi demografickým vývojom na jednej strane a spoločenským a sociálno-ekonomickým vývojom na druhej strane.

Pohľad na 100 rokov vývoja obyvateľstva na Slovensku umožňuje pochopiť zákonitosti vo vývoji obyvateľstva a do budúcnosti môže slúžiť aj ako návod na predchádzanie nepriaznivému

demografickému vývoju a v prípade potreby ako návod na vyrovnávanie sa s dopadmi demografického vývoja na spoločnosť. Demografický vývoj sa totiž vyznačuje sinou kontinuitou a demografické vplyvy pretrvávajú sprostredkovane cez vývoj počtu a štruktúry obyvateľstva celé desaťročia. Týka sa to samozrejme aj tých negatívnych vplyvov. Významné zmeny vo vývoji obyvateľstva po roku 1990, ktoré spôsobili výrazné rozdiely v predrevolučnom a porevolučnom demografickom vývoji, prinášajú na Slovensku veľké demograficky podmienené výzvy, ktoré tu budú prítomné najmenej do polovice 21. storočia. Len pochopenie demografického vývoja v širšom kontexte umožní na ne správne reagovať.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

29. ROČNÍK, 2/2019

VEDECKÉ ČLÁNKY

Boris Vaňo | Demografické výzvy na Slovensku na najbližšie desaťročia

Branislav Šprocha | Projekcia generaçnej plodnosti a sobášnosti v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním

Branislav Bleha, Boris Divinský | Faktory neurčitosti v predikciách vývoja zahraniçnej migrácie v Slovenskej republike

Branislav Šprocha | Demografická budúcnosť EÚ v prognózach Eurostatu

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky (vychází 4x do roka), distribuuje a objednávky prijímá ŠÚ SR, informační servis, Miletičova 3, 824 67. Roční předplatné: 20 € (5 € za jeden výtisk).

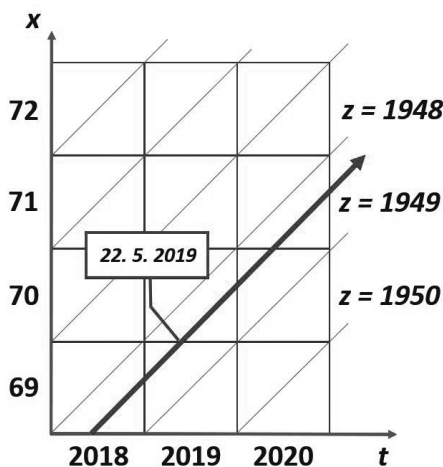
Dvě významné čáry života v české demografii

V České republice existují dvě tradiční demografické základny, které se geograficky nacházejí blízko sebe, ale fungují každá na jiné univerzitě. Je to samozřejmě katedra demografie a geodemografie na Přírodovědecké fakultě UK a katedra demografie na Fakultě informatiky a statistiky VŠE. Osvětlovat tuto skutečnost čtenářům časopisu Demografie by asi nemělo většího smyslu, protože toto dobře vědí. Stejně tak vědí, že obě katedry měly ve své historii silné osobnosti, které byly svým přístupem k demografii unikátní a často se na poli odborných diskusí střetávaly a dávaly posluchačům možnost nahlédnout do různých přístupů na demografii, ať již to byl a je klasický přístup Přírodovědecké fakulty nebo více aplikační a v některých aspektech matematictější přístup Fakulty informatiky a statistiky.

V době vzdálenější to byly osobnosti jako prof. Zdeněk Pavlík a na druhé straně prof. Vladimír Roubíček, v novější době pak prof. Jitka Rychtaříková a doc. Felix Koschin. Autoři tohoto článku měli výjimečnou možnost okusit nejen oněch zmiňovaných odborných diskusí, ale dokonce absolvovali studium v některé z jeho částí na obou univerzitách, a mohou tak posoudit výhody a nevýhody obou přístupů, ale zejména měli možnost navštěvovat přednášky a poznat přístup těchto výrazných osobností české demografie. Byť samotné studium autoři ukončili již před lety, rok 2019 jim opět připomněl studentská léta, protože je rokem, který je z tohoto pohledu výročním.

V tomto roce totiž, slovy demografické analýzy dlouhodobě reprezentované prof. Rychtaříkovou, přechází její čára života v Lexisově diagramu z jednoho I. nebo III. hlavního souboru událostí do dalšího (autoři si dovolí drobnou poznámku, že z pohledu II. hlavního souboru událostí se nic pozoruhodného neděje, snad jen přechod mezi soubory elementárními), konkrétně situaci popisuje Obr. 1. V případě doc. Koschina je tomu v roce 2019 již 10 let, kdy jeho čára života skončila svou dráhu v dolním elementárním souboru věku 63 let.

Obr. 1: Demografické vyjádření nedávného jubilea prof. Jitky Rychtaříkové

Do přístupů obou z nich k demografii se silně promítá jejich vzdělání, které bylo v případě doc. Koschina matematické (MFF UK) a v případě prof. Rychtaříkové geograficko-demografické (PřF UK a Univerzita Paříž 1 Panthéon-Sorbonne). Proto byly hodiny na VŠE orientovány spíše k matematickému základu demografie (statistice) a na PřF UK byl kladen důraz spíše na analýzu demografických ukazatelů z pohledu regionálního nebo historického.

Rozhodně nelze na tomto místě vzpomenout všech významných publikací nebo projektů, kterých se tyto demografové zúčastnili, nestačil by na to nejspíše prostor ani jednoho celého čísla Demografie. Nelze také vzpomenout všech diskusí, které spolu tyto osobnosti vedly např. na půdě ČDS, protože často nejsou zaznamenány jinak než pouze v paměti účastníků a někdy ani tam ne, ale rozhodně to byly diskuse, které demografickou komunitu posouvaly dále a ukazovaly zejména mladším kolegům možné směry uvažování o demografických tématech,

což soudobé české demografii možná chybí více, než si uvědomujeme.

Vedle takových diskusí však oba cítili, že na poli demografie chybí v České republice některé výstupy ve srovnání s jinými státy, kde měla často demografie i kratší historii než u nás. Šlo zejména o téměř nulovou kohortní analýzu úmrtnosti, která byla omezena existencí období s velmi špatnou nebo vůbec žádnou informací o intenzitě úmrtnosti. Proto se doc. Koschin podílel na rekonstrukci odhadů počtů obyvatel a počtu zemědělců podle věku a pohlaví v období 2. světové války. Prof. Rychtaříková se pak v posledních deseti letech výraznou měrou zasloužila o konstrukci prvních kompletních kohortních úmrtnostních tabulek pro území České republiky, neboť byla vedoucí výzkumného týmu¹⁾, který tyto tabulky zpracoval a následně publikoval a jehož měli tu čest být členy i autoři tohoto textu, za což prof. Rychtaříkové dodatečně děkují.

Autoři rozhodně neměli ambici psát medailonek o těchto dvou osobnostech české demografie,

protože tato role přísluší spíše pamětníkům či kolegům-vrstevníkům, ale přesto by rádi vyjádřili, že si nesmírně váží možnosti zažít nejen přednášky a výuku dvou výrazných osobností české demografie posledních dvou desítek let, ale také následně spolupráce v rámci výzkumných týmů, které tyto osobnosti vedly. Vedle vzpomínky na doc. Felixe Koschina bychom rádi popřáli prof. Rychtaříkové:

- mnoho dalších vědeckých úspěchů a radosti z práce,
- mnoho dalších nadaných studentů,
- mnoho dalších úspěšně řešených vědeckých projektů,
- mnoho dalších vědeckých výstupů a
- mnoho dalších let prožitých ve stavu *“úplné tělesné, duševní a sociální pohody, který je výsledkem souladu ve vzájemném působení organismu a prostředí.”*²⁾

Petr Mazouch (VŠE), Klára Hulíková (PřF UK)

1) Projekt GA ČR, č. P404/12/0883 *“Generační úmrtnostní tabulky České republiky: data, biometrické funkce a trendy”*, jehož datové výstupy vč. kompletních kohortních úmrtnostních tabulek jsou dostupné online: <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/veda-a-vyzkum/vybrane-projekty/generacni-umrtnostni-tabulky-ceske-republiky-data-biometricke-funkce-a-trendy/datove-vystupy>

2) Definice WHO.

Z České demografické společnosti

Na březnovém diskuzním večeru ČDS představila *Markéta Pechholdová* z Katedry demografie Fakulty informatiky a statistiky VŠE studii zkoumající vliv rodinného stavu a vzdělání na úmrtnost. Přednáška **Rodinný stav a vzdělání jako determinanty zdraví: analýza propojených záznamů ze sčítání 2011 v ČR** se skládala ze dvou tematických bloků. V první části byly představeny dlouhodobé trendy diferenční úmrtnosti podle rodinného stavu na základě analýz dat z evidence přirozené měny a ze sčítání od roku 1961 do roku 2010. Dle těchto dat se ukazuje, že rozdíly v úmrtnosti dle rodinného stavu po celé období narůstaly: z původních 3 let v roce 1961 na více než 9 let u mužů a 7 let u žen v roce 2010. Rozdíly narůstaly i navzdory změnám ve sňatkovém chování v 90. letech, kdy došlo ke změně struktury populace ve prospěch svobodných a rozvedených osob. Podle teorie předpokládající selektivní působení na vstupu při sňatku (tzn. vyšší šanci na sňatek mají zdravější jedinci, při obecně vysoké sňatečnosti zůstanou ve větší míře nesezdaní zdravotně hendikepovaní jedinci) by se měly s klesající sňatečností snižovat i pozorované rozdíly v úmrtnosti. Vývoj v ČR tomu však neodpovídal, rozdíly narůstaly až do roku 2010. Tento nárůst lze pravděpodobně vysvětlit tím, že jedinci, kteří vstupují do sňatku a setrvávají v něm i v prostředí liberální sňatečnosti a rozvodovosti jsou jedinci, pro které sňatek přináší rozličné benefity včetně zdravotních. Z pohledu celkové úmrtnosti však má pokles počtu sezdaných jedinců negativní vliv na celkový pokles naděje dožití: pokud by nedošlo ke změně ve struktuře podle rodinného stavu od roku 1991, nárůst naděje dožití mohl být o 0,9 let vyšší než nárůst skutečně pozorovaný (v populaci žen tento vliv nebyl tak patrný).

Druhá část přednášky pojednávala o výsledcích studie úmrtnostních rozdílů podle vzdělání a rodinného stavu v roce 2011. Tato část analýzy byla založena na individuálních záznamech zemřelých propojených se záznamy ze sčítání lidu. V takto pojatém datovém souboru je eliminováno riziko chyby při zjišťování informace o vzdělání a rodinném stavu po úmrtí jedince, neboť tato informace pochází přímo od daného jedince tak, jak ji o sobě uvedl při sčítání. Tento způsob je obecně považován za nejspolehlivější možný v současné statistice

a zároveň řeší problém s vysokou mírou nezjištěných údajů o vzdělání zemřelých, která rapidně vzrostla po odstranění povinnosti oznamovat vzdělání zemřelého na úmrtním listu. Úroveň vzdělání byla rozdělena do čtyř kategorií, stejně tak i rodinný stav. Rozdíl v naději dožití mezi nejvyšší a nejnižší vzdělanostní skupinou byl 12 let u mužů a 6 let u žen, rozdíl mezi nesezdanými a sezdanými byl 9 let u mužů a 7 let u žen. Vzdělání tak v roce 2011 diferencovalo úroveň úmrtnosti více než rodinný stav.

Na diskuzním večeru České demografické společnosti konaném 17. 4. 2019 přednesl *Jiří Novák* z konzultantské společnosti Tools4F, s.r.o. příspěvek na téma **Analýza pravděpodobnosti invalidity**. Autor představil posluchačům vlastní způsob výpočtu pravděpodobnosti invalidity založený na datech poskytnutých Českou správou sociálního zabezpečení a následně prezentoval výsledky daného výpočtu za celou Českou republiku, jednotlivé kraje a vybrané diagnózy. Posluchači byli seznámeni s odhadem pravděpodobnosti nastání jednotlivých stupňů invalidity; tedy pravděpodobnosti, že člověk, který je na začátku roku zdravý, se v daném roce stane invalidním (bude mu přiznána invalidita daného stupně).

Vývoj pravděpodobnosti invalidity dle jednotek věku pro muže se přibližně do 40. roku věku jedince závažně nemění, ale po 40. roce lze pozorovat významný nárůst hodnot ve všech třech stupních invalidity. Oproti tomu vývoj pravděpodobnosti invalidity dle jednotek věku pro ženy se začíná významně měnit už od 30. roku, kdy pro první stupeň invalidity nastává strmý vzestup hodnot, a pro druhý a třetí stupeň dochází jen k pozvolnému růstu. V další části přednášky autor prezentoval porovnání hodnot za 3. stupeň invalidity na úrovni krajů, ze kterých jako nejrizikovější vychází Ústecký kraj, a naopak nejnižších hodnot bylo dosaženo v Praze. V poslední části prezentované práce byla popsána pravděpodobnost invalidity dle diagnóz členěných podle klasifikace MKN-10 a porovnání jednotlivých stupňů invalidity bylo ilustrováno na 5. skupině: Duševní poruchy a poruchy chování.

VÝZKUMNÉ STUDIE A INDEXY PRO HODNOCENÍ KVALITY ŽIVOTA SENIORŮ A AKTIVNÍHO STÁRNUTÍ

Oldřich Čepelka

Kvalita života seniorů a aktivní stárnutí jsou dva z klíčových pojmů současné gerontologie a sociologie. Účelem příspěvku je podat popis mezinárodně významných a několika dalších charakteristických způsobů měření a hodnocení obou jevů a doprovodit jej metodologickými poznámkami.

V 1. části se ve stručnosti zabýváme pojmem kvality života a při rozlišení jeho vnějších a vnitřních komponent přinášíme se stručnými komentáři popis vybraných výzkumných koncepcí, kterými se kvalita života měří. V 2. části se věnujeme pojmu aktivního stárnutí a nejrozšířenějšímu národnímu indexu aktivního stárnutí. Ve 3. části shrneme popisované studie a nástroje do přehledu a ve 4. části se zamýšlíme nad možnostmi konstrukce a užití individuálního indexu aktivního stáří.

1. KVALITA ŽIVOTA

Od poloviny 20. století byla naše sociologie, ale i filozofie a ekonomie, konfrontována s pojmy, které měly a mají vystihnout „cílovou funkci“ vývoje společnosti z hlediska života obyvatel. Všechny našly silné uplatnění v politice. Byly to především:

- od 50. let pojem životní úroveň s cílem „zvýšit životní úroveň pracujícího lidu“;
- od 70. let pojem způsobu života s cílem „rozšířit socialistický způsob života“ a překonat masovou orientaci na spotřebu materiálních statků,
- v současnosti pojem kvality života s cílem „zlepšit kvalitu života“ a lépe propojit hmotné i nehmotné podmínky života s dosahováním životní pohody (well-being).

Tyto pojmy ovšem nejsou souřadné, jejich výčet má pouze připomenout historický kontext.

Co je kvalita života? V literatuře se nachází množství definic i kontextového výkladu a je také mnoho operacionálních definic umožňujících kvalitu života měřit. Zdá se, že nejčastější pojetí kvality života je úmyslně či neúmyslně navázáno na definici zdraví z roku 1946 Světové zdravotnické organizace („Zdraví je stav úplné fyzické, duševní a sociální pohody...“) a na výčet vnějších podmínek pro zdraví.

Kvalita života jednotlivce se odráží v míře jeho životní pohody (well-being), která se většinou stává komponentou celkového indexu kvality života, pokud je počítán. WHO definovala v r. 1996 i samotnou kvalitu života lidí, a to jako „individuální vnímání vlastního postavení v životě v kontextu kultury a hodnotového systému, v němž žijí a ve vztahu k jejich cílům, očekávání, standardům a zájmům“ (WHAT, 1996).

Kvalita života se nyní chápe ve dvou dimenzích:¹⁾

- a) vnější: zahrnuje vlastnosti prostředí, které člověka obklopuje (např. jaké služby a zařízení má k dispozici, jaké jsou vlivy životního prostředí apod.) – řeší statistici, demografové, sociologové;
- b) vnitřní: zahrnuje vlastnosti samotného individua (fyzické a duševní zdraví, subjektivní pohodu, prožívání v dané etapě života aj.) – řeší sociologové a psychologové; v popředí hodnocení bývá celková emoční bilance subjektu (v daný okamžik) a životní spokojenost.

Tyto dvě dimenze předurčují způsoby zjišťování či měření a do velké míry odlišují i sociologický a psychologický přístup ke kvalitě života.

Pro účely tohoto příspěvku lze dále rozlišit:

- „neindexové přístupy“ – v nichž se kvalita života vystihuje jako mnohorozměrný a kvalitativní

1) Širší kategorizaci konceptů kvality života provedl například R. Veenhoven v roce 2000 (Tomeš, 2017, s. 105–106).

pojem, který lze přesto zkoumat empiricky a vyjádřit číselnými ukazateli,

- „indexové přístupy“ – v nichž je navíc snaha vystihnout kvalitu života jediným nebo několika číselnými ukazateli.

1.1 Vnější dimenze kvality života

„Objektivní dimenze“ kvality života, tj. fakta o hmotných podmínkách života obyvatel, je sledovaná pomocí indexových i neindexových postupů. Jen pro připomenutí: životní úroveň se kdysi měřila počtem ledniček a televizorů na 1 000 obyvatel, později na 100 obyvatel (nebo domácností), později místo ledniček automobily atp.

Kvalita života podle ČSÚ

Příkladem neindexového a přitom extenzivního pojetí je řešení předložené v publikaci ČSÚ v roce 2014 (ČSÚ, 2014), na níž zatím její zpracovatel nenavázal. Opíralo se o preferované životní hodnoty dospělé populace, což je oblast zdraví, práce, rodiny, bydlení, vzdělání, bezpečnost a volný čas. Mezi ukazatele kvality života ČSÚ v devíti doménách zahrнул:

- Hrubý domácí produkt na obyvatele a příjmy na obyvatele.
- Oblast práce: Míra nezaměstnanosti, příjmová nerovnost, podíl zaměstnance s nízkými příjmy, podíl domácností s velmi nízkou intenzitou práce, podíl dobrovolných částečných pracovních úvazků, podíl osob, které uvádějí zdravotní riziko při práci.
- Podíl bydlení ve vlastních bytech.
- Pocit bezpečí, míra kriminality.
- Oblast zdraví: Veřejné výdaje na zdravotnictví, nemocnost, délka pracovní neschopnosti, počet obyvatel na jednoho lékaře, výdaje domácností na zdraví.
- Vzdělání: Podíl obyvatel s úplným středoškolským vzděláním, resp. vysokoškolským vzděláním.
- Volný čas: počet návštěvníků kulturních zařízení, vybavenost domácností počítačem, výdaje na dovolené aj.

Další ukazatele se specificky týkají stárnutí: ČSÚ zde uváděl vztah starobních důchodů k úhrnu hrubých a čistých mezd, počet neuspokojených žadatelů o umístění v domovech pro seniory, střední délku života a naději dožití ve zdraví, která

se vyhodnocuje ze tří údajů: vnímané zdraví, chronická nemocnost a disabilita v každodenních činnostech. Ukazatele však nejsou agregované do jednoho indexu a také nejsou samostatně počítány pro seniory.

Můžeme mít řadu námitek směřujících k nízké obsahové a konstruktové validitě ukazatelů a také k výběru ukazatelů: byla použita technika „co dům dal“, což je velmi praktické omezení, které spolu s finančními limity často omezuje i sociology. Ti také často nemohou zkoumat, co by chtěli a jak by potřebovali, a používané pojmy musí zužovat.

Celoevropská statistika o příjmu a životních podmínkách (EU-SILC)

Eurostat vytvořil soubor ukazatelů sloužících k posouzení životní úrovně a kvality života a doplňující dotazování v domácnostech. V ČR se výběrové šetření o životních podmínkách uskutečňuje na vzorku cca 8 tisíc domácností se souběžným dotazováním členů domácnosti od 16 let. V roce 2018 bylo šetření zaměřeno na hmotnou deprivaci, problémy s bydlením a životní pohodou. Ta zahrnovala například dotaz na celkovou životní spokojenost, vnímané sociální vyloučení, obdrženou hmotnou a nehmotnou pomoc, pocit osamělosti, převažující nálady, pocit štěstí a další.

Indikátorový rámec pro měření kvality života

V ČR je nejambicióznějším projektem Indikátorový rámec pro měření kvality života (Maussen, 2018), který v roce 2018 dokončila skupina 97 expertů pro Úřad vlády. Kvalitu života navrhuje měřit v 11 oblastech: 1) příjem a bohatství; 2) zaměstnanost; 3) bydlení; 4) zdraví; 5) sladování pracovního a soukromého života; 6) vzdělávání; 7) mezilidské vztahy; 8) občanská angažovanost a dobré vládnutí; 9) životní prostředí; 10) bezpečnost; 11) osobní pohoda. Ze všech navrhovaných ukazatelů je již většina sledována různými institucemi (národními i mezinárodními).

Ani zde nedošlo k pokusu integrovat ukazatele do souhrnného indexu kvality života.

Indexové přístupy rovněž respektují, že kvalita života je složitým, mnohovrstevnatým jevem, avšak snaží se ji vystihnout složeným indexem. Index

se skládá z indikátorů (ukazatelů), které jsou minimálně ordinálního, častěji však kardinálního typu²⁾.

Index Numbeo

Typickým příkladem je složený index kvality života, vypočítávaný společností Numbeo (<https://www.numbeo.com>), založené v roce 2009 a nezávislé na státní správě. Index se počítá pro jednotlivé země a města. Svými údaji sem mohou přispět obyvatelé všech zemí světa přímo.

Do výpočtu vstupují ukazatele v osmi doménách: kupní síla, bezpečí, zdravotní péče, životní náklady, podíl cen nemovitostí na příjmu, doba dojíždky do zaměstnání, znečištění životního prostředí a oblíbenost místního podnebí. Pro jednotlivé domény jsou stanoveny váhy. Samy domény zahrnují dílčí ukazatele. Například v doméně znečištění životního prostředí se hodnotí 16 ukazatelů, mezi nimiž je kromě hodnocení čistoty pitné vody nebo ovzduší také čistota okolí bydliště, kvalita zelených ploch, nakládání s odpady a další.

Data se sbírají a indexy počítají průběžně. Například v únoru 2019 je Česko v Evropě celkově

na 18. místě ze 34 zemí (včetně Ruska) a na 25. místě ze 71 zemí, odkud byl dostatek informací. Indexy vybraných evropských zemí jsou v Tab. 1.

Česko je ve srovnání s většinou zemí, které dosáhly celkově vyšších hodnot indexu kvality života, hodnocena jako bezpečnější, s lepší zdravotní péčí a nízkými životními náklady, avšak s vyšším stupněm znečištění. Ve srovnání s většinou zemí, které vykazují nižší hodnotu indexu, vykazuje vyšší kupní sílu, ale také vyšší životní náklady. Mezi všemi zeměmi „vyniká“ především vysokým a rostoucím podílem cen nemovitostí na průměrných měsíčních čistých příjmech (celkově 2. za Srbskem).

Podobně jako tomu bývá v řadě dalších ukazatelů, které se týkají životní úrovně, hmotných životních podmínek, kvality služeb, pohody života, aktivního stárnutí a podobně, také podle hodnot indexu Numbeo dochází v Evropě k typickému rozdělení na úspěšný sever a západ a relativně zaostalý východ a jih.

Vstupními daty pro výpočet jsou údaje zasílané jednotlivci – obyvateli. Jejich počet se tedy stále mění. K 21. únoru 2019 přispělo v ČR do hodnocení jednotlivých domén 274 až 1336 účastníků. Ti jsou

Tab. 1: Výťah z žebříčku zemí dle indexu Numbeo k 21. 2. 2019

The ranking of European countries according to the Numbeo index as of 21 Feb. 2019

Pořadí / Ranking	Země / Country	Index / Index	Pořadí / Ranking	Země / Country	Index / Index
1	Dánsko	198,57	18	Česko	158,79
2	Švýcarsko	195,93	19	Francie	157,83
3	Finsko	194,01	20	Litva	156,36
4	Rakousko	191,05	21	Slovensko	153,10
5	Holandsko	188,91	22	Lotyšsko	149,15
	
13	Velká Británie	170,81	30	Bosna a Hercegovina	124,51
14	Chorvatsko	165,31	31	Srbsko	119,83
15	Portugalsko	163,50	32	Makedonie	110,64
16	Belgie	162,09	33	Rusko	104,94
17	Irsko	160,82	34	Ukrajina	102,34

Zdroj: <https://www.numbeo.com>.

Source: <https://www.numbeo.com>.

- 2) Sociologové jsou zvyklí povyšovat ordinální proměnné na kvazikardinální (intervalové) škály se stupni velmi spokojen – spokojen – nespokojen apod., označují je přirozenými čísly a tato čísla pak sčítají, násobí a dělí, takže vzniká dojem, že jde o spojitou a plně měřitelnou proměnnou, u níž lze definovat aritmetický průměr a rozptyl. Od dob pětistupňových Likertových škál zdánlivě stejných intervalů přetrvává chybný předpoklad ekvidistance (stejně vzdálenosti mezi sousedními stupni škály).

však pouze z 21 převážně velkých a středních měst a protože nejsou vybírání některou standardní procedurou, jde vlastně především o anketu založenou na individuálních znalostech (ceny, mzdy) a na pětistupňových škálách spokojenosti. Jen některé údaje, např. o cenách nemovitostí a příjmech jsou převzaty z oficiálních statistik. Hodnota indexu se přepočítává průběžně, „on-line“, tak, jak se kumulují individuální data od obyvatel za posledních 18 měsíců.

Uvádíme zde Numbeo pro originální metodiku, která je založena na sběru množství údajů od místních obyvatel, jejich vyjádření pomocí ukazatelů a výpočet složeného, výsledného indexu. Zásadní námitky můžeme směřovat na výběr domén a jejich komponent (tedy na obsahovou validitu i reliabilitu), na výběr ukazatelů, na spolehlivost měření (kvalita sběru dat a jeho délka) a na použití vah.

Index Obce v datech

Společnost Obce v datech, s.r.o. ve spolupráci s poradenskou agenturou Deloitte vypočítává index kvality života pro obce s rozšířenou působností z veřejně dostupných dat.

Do výpočtu je zahrnuto 29 ukazatelů ve třech doménách: a) zdraví a životní prostředí (např. počet dostupných lékáren nebo délka života); b) materiální zabezpečení (práce, bydlení) a vzdělání; c) služby a vztahy (například dostupnost bankomatů, počet místních spolků, účast ve volbách).

Pro každou obec s rozšířenou působností (kterých je 206) se vypočítávají hodnoty ukazatelů v každé doméně a určuje se pořadí obce v rámci ČR a kraje. Data pocházejí ze statistik a evidencí státních orgánů. Například index lékáren je založen na podílu počtu lékáren, které se nacházejí na území obcí, na počtu obyvatel a dále na počtu lékáren, které se nacházejí v dojezdové vzdálenosti 30 minut od radnice. Data jsou přebírána z evidence Státního úřadu pro kontrolu léčiv. Ukazatel má váhu 3,5 %.

Indexy jsou standardizované na škále 0 (obec, jejíž hodnota daného indexu je nejnižší ze všech obcí) až 10 (obec s nejvyšší hodnotou indexu). Obce jsou řazeny jak v rámci kraje, tak celé ČR. V Tab. 2 uvádíme jako příklady 5 obcí s nejvyšší kvalitou života, 5 obcí s nejnižší kvalitou života a výběr krajských měst.

Zásadní námitky lze opět formulovat pro výběr domén a jejich komponent, pro výběr ukazatelů i pro použití vah. Data jsou však velmi reliabilní, neboť nezávisí na dobrovolném zapojení občanů a jimi poskytovaných informací o životě ve městě (jako v přístupu Numbeo), nýbrž na ukazatelích sledovaných veřejnou správou. Velkou otázkou je samozřejmě konstruktivní validita, například u indexů založených na počtu zařízení lze diskutovat, proč se mají započítávat pouze zařízení fungující v místě anebo ve vzdálenosti do 30 km. Další slabinou datové základny je její možné zastarávání (např. index znečištění ovzduší se počítá z dat v období 2012–2016).

Tab. 2: Výťah z žebříčku obcí s rozšířenou působností dle indexu kvality života k 21. 2. 2019 / The ranking of Czech municipalities with extended powers according to data from the quality of life index (QOL) as of 21 Feb. 2019

Pořadí / Ranking	Obec s rozšířenou působností / Municipality with extended powers	index / Index	Pořadí / Ranking	Obec s rozšířenou působností / Municipality with extended powers	index / Index
1	Říčany	10,0	24	Hradec Králové	6,6
2	Praha	9,8	171	Ostrava	3,4
3	Černošice	8,3	176	Ústí n. L.	3,2
4	Třeboň	8,2		...	
5	Trhové Sviny	7,7	202	Litvínov	1,5
	...		203	Most	1,3
8	České Budějovice	7,3	204	Vítkov	1,3
11	Plzeň	7,0	205	Karviná	0,2
16	Brno	6,8	206	Orlová	0,0

Zdroj: <https://www.obcevdtech.cz/>.

Source: <https://www.obcevdtech.cz/>.

Měření a hodnocení kvality života navrhuje nebo provádí řada institucí, například OSN (17 Sustainable Development Goals z roku 2015 přijatých v rámci Agendy 2030), OECD (Index lepšího života) a další. Iniciativně však vzniká i mnoho dalších, neoficiálních přístupů.

1.2 Vnitřní dimenze kvality života

Objektivní ukazatele tělesného zdraví nebo mentálních funkcí jsou v rámci výzkumu kvality života seniorů zařazovány do dlouhodobého evropského výzkumu SHARE a amerického Health and Retirement Study. Velké studie kvality života se však zaměřují především na subjektivně vnímanou kvalitu života a data sbírají pomocí osobních rozhovorů nebo samostatně vyplňovaných dotazníků.

Dotazníky jsou vesměs založeny na škálování souboru položek (příznaků kvality života) ve tvaru dichotomických nebo častěji ordinálních proměnných s transformací na intervalovou škálu s výpočtem v podobě sumy dosažených hodnot nebo váženého či neváženého aritmetického průměru.

Především v oblasti medicíny vznikla řada nástrojů měřících kvalitu života pacientů s různými diagnózami, například LQoLP (Lancashire Quality of Life Profile) pro chronické psychiatrické pacienty, NYHA pro kardiologické pacienty, Quality of Life Index W. O. Spitzera (původně jen pro onkologické pacienty) a řada dalších.

K nejpoužívanějším z těchto nástrojů patří dotazník Světové zdravotnické organizace WHO QOL a dotazník CASP. Přístup k datům z 10 dlouhodobých studií v různých zemích světa a EU jako celku s možností porovnávání lze získat z <https://g2aging.org>.

Dotazník WHO QOL

Dotazník obsahuje otázky typu „Nakolik jste spokojen se svým zdravím?“ a odpovědi jsou kvantifikovány s pomocí pětistupňové (Likertovy) ordinální škály (např. vůbec ne – trochu – tak středně – velmi – extrémně), jejíž stupně jsou – jak bývá v psychologii a sociologii zvykem – ohodnoceny přirozenými čísly od 1 do 5.

Původní vydání WHOQOL je z roku 1995. Základní dotazník – WHOQOL-100 – zahrnuje šest domén: fyzické zdraví, prožívání, resp. psychické zdraví, dále sociální vztahy, prostředí, fyzická nezávislost a duchovní oblast. Později vznikl zkrácený WHOQOL-BREF a 26 otázkami ve čtyřech prvních z uvedených domén. Objevily se námitky proti obsahové validitě dotazníků, avšak další diskuse a hlavně praxe je oslabila (u nás *Dragomirecká – Bartoňová*, 2006).

Dotazníky WHOQOL jsou určeny lidem ve věku 18 až 65 let, pro osoby starší 65 let se používá dotazník WHOQOL-OLD, který obsahuje 33 otázek v 6 odlišných doménách: fungování smyslů, nezávislost, pocit naplnění, sociální zapojení, intimita a postoj ke smrti. Opět se používá Likertova pětistupňová škála, avšak s úpravou pro kvazidistantní měření³⁾.

Dotazník CASP

CASP je devatenácti-, resp. dvanáctibodový dotazník zaměřený na subjektivní pohodu starších lidí. Dotazuje se na kontrolu, autonomii, seberealizaci a uspokojení. Je používán mimojiné ve studiích ELSA (Anglická longitudinální studie o stárnutí je k dispozici na <https://www.elsa-project.ac.uk>), v SHARE (viz dále) a jiných.

Jednotlivým otázkám jsou přiřazeny stupně 0 až 3 a součet odpovědí pak poskytuje ukazatel kvality života. Vychází z velmi úzkého pojetí kvality života – pouze z hodnocení současného prožívání a postojů. Jde ostatně o psychologický, nikoliv sociologický nástroj.

Dotazník EQLS

Evropské šetření o kvalitě života probíhá od roku 2003 ve 4–5 letech intervalech ve 28 členských a pěti kandidátských zemích EU. Nezaměřuje se jen na kvalitu života, nýbrž také na kvalitu veřejných služeb a na kvalitu společnosti. V rámci kvality života se zabývá subjektivní pohodou, zdravím a dalšími aspekty životní situace individua, jakými jsou bydlení, životní podmínky, hmotná nouze, rovnováha mezi pracovním a mimopracovním časem a poskytovaná péče. Jsou tu také otázky na účast dotazovaných na

3) Při přípravě škály označují subjekty na úsečce bod mezi dvěma položkami škály, které vnímají jako nejpresnější vyjádření vlastního hodnocení.

bohoslužbách, společenských akcích, školeních, dále dobrovolnická práce, práce s internetem a jiné aktivity a rovněž hodnocení životní spokojenosti a dalších prožitků či postojů.

Dotazování osob ve věku od 18 let formou osobních rozhovorů zahrnovalo v roce 2016 celkem 104 otázek s 262 položkami.

Health and Retirement Study

HRS patří k nejvíce propracovaným a publikovaným soustavám zjišťování různých aspektů života starší populace. Realizuje se v USA (University of Michigan a Národní institut stárnutí). Jde o dlouhodobou studii na panelu 20 tisíc osob z šesti věkových kohort od 50 let věku. Část dotazování je zaměřena na subjektivně vnímanou situaci lidí, jejich postoje a aktivity a v tomto ohledu jde o cenný příspěvek ke studii otázek stárnutí a kvality života ve stáří. Jsou zde přístupná všechna data, dotazníky, jakož i informace o konstrukci jednotlivých otázek, důvodech zařazení, formulacích a způsobu výpočtu. V tomto smyslu jde možná o nejlépe zdokumentovanou studii v dané tématice.

SHARE

The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (Výzkum zdraví, stárnutí a důchodu v Evropě) je dlouhodobý, multidisciplinární mezinárodní výzkum populace EU a Izraele ve věku 50+. Sběr dat probíhá každé dva roky a každá země si může ke společnému dotazníku (k obsahu rozhovoru) připojit své vlastní otázky. Podobně jako HRS se zabývá nejrůznějšími aspekty života lidí včetně jejich životní pohody, aktivit, majetku a příjmů, zdraví, práce, zdravotní péče, odchodu do důchodu a sociální vztahů. Také SHARE umožňuje přístup k datům a podává podrobné popisy, avšak proti HRS se jeví jako méně přehledný.

SHARE se explicitně nezabývá kvalitou života, obsahuje ovšem mnoho otázek, které se jí týkají. Podobné je to s životní pohodou a s aktivitami ve věku od 50 let a ve stáří. V posledním případě se však – v otázkách AC035–037 – omezuje na zjištění frekvence šesti aktivit a spokojenosti s nimi (dobrovolnická činnost, vzdělávání, účast ve spolcích, účast v politických organizacích, četba knih apod., luštění křížovek apod., hraní karet a podobných her).

Z toho ovšem nelze učinit úplný závěr o „aktivnosti“ jednotlivce.

2. AKTIVNÍ STÁRNUTÍ

Koncepce aktivního stárnutí zdůrazňuje propojení aktivity a zdraví. Podstatnou podmínkou zdravého stárnutí jsou samostatně vyvíjené aktivity seniorů včetně aktivit ve prospěch společnosti. Aktivní stárnutí je „proces co nejlepšího využití příležitostí pro zdraví, participaci a bezpečnost, které zlepšují kvalitu života lidí v průběhu stárnutí“ (WHO, 2002). Vychází z postulátu, že by lidé měli prožít a mít radost z aktivního života také ve starším věku. (Většina jejich potřeb ve stáří nemizí a může být uspokojována pouze přiměřenými aktivitami.) Termín „aktivní“ se netýká pouze chování jednotlivce na úrovni jeho každodenního života a života domácnosti nebo rodiny; podle WHO má vystihnout pokračující účast seniora ve společenských, ekonomických, kulturních, duchovních a občanských oblastech života, tedy v rodině, v komunitě i v celé společnosti.

Od počátku odborných debat o empirických charakteristikách aktivního stárnutí bylo zřejmé, že aktivní stárnutí nelze vyjádřit jediným ukazatelem, jakým je zaměstnanost, fyzická aktivita seniora nebo veřejné výdaje na důchody a zdravotní péči (Boudiny, 2013). Ostatně i tyto jednodimenzionální modely aktivního stárnutí musely být v praxi vyjadřovány soustavou dílčích ukazatelů. Například posuzování fyzické aktivit seniorů vedla k měření individuální vytrvalosti, síly, pružnosti a rovnováhy, ke zjišťování vynakládaného času apod. Každá redukce se logicky dostávala do rozporu s vnímáním stáří samotných seniorů a zkracovala obraz o různých skupinách osob, které z určitých příčin nemohly dostát nárokům jednotlivých kritérií.

Multidimenzionální přístupy vycházejí z běžného poznatku, že senioři participují v různých a kvalitativně rozmanitých oblastech života. Typický koncept aktivního stárnutí tak zahrnuje ekonomické aktivity, domácí péči, participaci na životě komunity včetně dobrovolnictví a konečně oblast zájmových aktivit ve volném čase (např. Avramov, 2003). Tím se ovšem segreguje kohorta mladších seniorů (tzv. 3. věku) od starších seniorů (4. věku), a proto se rovněž vyskytují pokusy o dostatečně univerzální kritéria pro

celý starší věk (Boudiny, 2013). Je však otázka, proč bychom se měli pokoušet o všeobjímající kritéria vztahující se k celému seniui, chceme-li vystihnout právě ty charakteristiky aktivního stárnutí, které jsou přirozeně typické pro mladší seniory⁴⁾, jejichž možnosti aktivního života stejně jako přínosu pro

společnost jsou vysoké a individuálně i společensky významné.

Podobně chápou požadavky na národní politiky podpory aktivního stárnutí i celosvětově a celoevropsky významné politické organizace. Například Hospodářský výbor pro Evropu OSN

Tab. 3: Přehled domén a ukazatelů AAI / The domains and indicators of AAI

Skutečná praxe aktivního stárnutí / <i>Active ageing</i>			Podmínky pro aktivní stárnutí <i>Conditions to active ageing</i>
Zaměstnanost / <i>Employment</i>	Zapojení do života společnosti <i>Participation in the life of society</i>	Nezávislý, zdravý a bezpečný život / <i>Independent, healthy and secure living</i>	Podmínky a prostředí umožňující aktivní stárnutí <i>Conditions and environment conducive to active ageing</i>
váha domény: 35%	váha domény: 35%	váha domény: 10%	váha domény: 20%
míra zaměstnanosti osob 55-59 let	dobrovolnické aktivity	fyzická aktivita	naděje dožití jako podíl dosažené délky života z cíle 105 let ve věku 55 let ⁵⁾
míra zaměstnanosti osob 60-64 let	péče o děti nebo vnoučata	dostupnost zdravotní péče	podíl budoucí délky života ve zdraví na celkové střední délce života ve věku 55 let
míra zaměstnanosti osob 65-69 let	péče o starší dospělé	nezávislý životní režim	duševní pohoda
míra zaměstnanosti osob 70-74 let	politická participace	finanční zabezpečení 1: relativní medián příjmu finanční zabezpečení 2: absence rizika chudoby finanční zabezpečení 3: absence mat. deprivace	využívání informačních a komunikačních technologií
		fyzické bezpečí celoživotní učení	míra sociálních kontaktů dosažené vzdělání

Zdroj: Zaidi, 2013, s. 8.

Source: Zaidi, 2013, s. 8.

Tab. 4: Výtah z žebříčku zemí dle AAI za rok 2016 / Ranking of European countries according to the AAI for 2016

Pořadí / <i>Ranking</i>	2016	AAI	Pořadí / <i>Ranking</i>	2016	AAI
1	Švédsko	47,0	13	Česko	34,8
2	Nizozemsko	42,2	14	Malta	34,2
3	Dánsko	41,9	15	Kypr	34,2
4	Finsko	40,5		...	
5	V. Británie	40,4	25	Polsko	29,9
	...		26	Chorvatsko	29,3
11	Estonsko	36,2	27	Maďarsko	28,8
12	Rakousko	34,9	28	Řecko	27,0

Zdroj: <https://statswiki.unece.org/>.

Source: <https://statswiki.unece.org/>.

- 4) O hranici mezi mladším a starším seniorským věkem přitom není dle K. Boudinyové jednotné mínění, klade se mezi 75 a 85 lety.
5) „Remaining life expectancy at 55 divided by 50 to calculate the proportion of life expectancy achievement in the target of 105 years of life expectancy“ (Zaidi, 2013, s. 69).

(UNECE) ve zprávě z roku 2017 zdůraznil čtyři cíle vládních politik v oblasti stárnutí: 1. podporovat dlouhý pracovní život a udržovat pracovní schopnost, 2. podporovat společenské zapojení (*participation*) a začlenění (*inclusion*) a vymýcení diskriminace, 3. zajišťovat důstojnost, zdraví a nezávislost ve starším věku, 4. udržovat a posilovat mezigenerační solidaritu (Synthesis, 2017, s. 3).

Index aktivního stárnutí populace (AAI)

AAI (Active Ageing Index) je zjišťován výběrem UNECE ve 28 zemích EU pro věkové kohorty mezi 55 a 74 lety. Jde o složený index, který je založen na 22 dílčích ukazatelích ve čtyřech doménách: a) zaměstnávání starších osob, b) zapojení do života společnosti, c) nezávislý, zdravý a bezpečný život, d) podmínky umožňující aktivní a zdravé stárnutí. Jak zdůrazňuje zpracovatelský tým AAI (*Zaidi*, 2013, s. 9), zvolené ukazatele se týkají „výsledků“ procesu stárnutí, nikoliv okolností, které jej podmiňují, jako jsou například náklady na sociální a zdravotní péči.

Významnou skutečností je, že data pro výpočet hodnot ukazatelů se zjišťují dotazováním v domácnostech a že AAI obsahuje hodnoty „národních“ indikátorů z různých datových zdrojů. Například informace o zapojení do společenského života jsou z již zmíněných výzkumů European Quality of Life Surveys, které realizuje Eurofound, kdežto ukazatel využívání informačních a komunikačních technologií pochází ze zvláštního šetření Eurostatu, údaje o kontaktech s nejbližším okolím jsou převzaty z European Social Survey a údaje o vzdělávání z EU Labour Force Survey (Eurostat). AAI tedy nevypovídá o situaci jednotlivců, nýbrž o celkové úrovni vybraných jevů u osob 55–74 let v jednotlivých zemích jako celku (příp. v regionech).

Dílčí ukazatelé však do výsledného indexu nepřispívají stejnou váhou: pro každý byla váha stanovena posudkem expertů, a také samy domény nevstupují do celkového výpočtu hodnoty indexu stejnou váhou (Tab. 3).

AAI charakterizuje míru uplatnění potenciálu starších osob, jejich příspěvek k životu společnosti. V žebříčku všech zemí EU za rok 2016 se v nejvyšší skupině umísťují Švédsko, Finsko, Dánsko, V. Británie a Nizozemí, Česko je celkově 13., zatímco ve spodní části je Řecko a většina středoevropských

a východoevropských zemí (Tab. 4). Pochopitelně, při volbě jiných vah by se výsledky mohly i výrazně změnit.

Přestože je AAI dosud nejambicióznějším projektem v oblasti měření a hodnocení aktivního stárnutí, s dobře zpracovanou metodologií a přístupy k datům, vzbuzuje mnohostrannou kritiku z hledisek metodologických i meritorních. Předmětem kritických diskusí nad AAI jsou hlavně výběr a definice ukazatelů (obsahová validita), jejich váhy, které vstupují do výpočtu indexu, způsob výsledné kalkulace, celková metodologie a další skutečnosti (podrobněji např. *Vidovičová*, 2016; *Čepelka*, 2018).

3. TYPOLOGIE STUDIÍ

Je možné si nějak zpřehlednit všechny tyto studie a nástroje hodnocení (měření) kvality života a aktivního stárnutí? Jistě je to možné z mnoha hledisek; protože se však nezabýváme obsahem jednotlivých studií, nýbrž jejich metodologickým přístupem, postačí čtyři kritéria, resp. charakteristiky, a základní možnosti využití (Tab. 5).

Uvedené studie a nástroje hodnocení kvality života a aktivního stárnutí pak lze s pomocí uvedených kritérií zpřehlednit v seznamu (Tab. 6).

Většina studií se zaměřuje na situaci celé seniorské populace v daném státě anebo umožňuje celostátní ukazatele vytvořit. Studie jen zřídka postihují úroveň měst a obcí a úroveň domácností. Využívají kombinace objektivních ukazatelů s výpovědi či osobním hodnocením dotazovaných seniorů. Polovina studií a nástrojů v tomto přehledu byla vytvořena specificky pro populaci seniorů, což ovšem neznamená, že seniorské studie jsou stejně časté jako studie pro celou populaci obyvatel (často i od 15 let); je to pouze důsledek našeho výběru do přehledu. V dalších případech se vypočítává hrubý skóre většinou v podobě součtů nevážených hodnot získaných odpovědi.

Z přehledu je nicméně vidět, že tvorba souhrnných indexů není v sociologii a gerontologii v tématice kvality života a aktivního stárnutí „populární“. To může být odrazem skepse nad možností popsat složité, mnohvrstevnaté jevy pomocí jedné číselné charakteristiky. Na druhé straně však v sociologii běžně používáme proxy indikátory a také číselné charakteristiky tak složitých jevů, jakými jsou například postoje. Položíme dotazovanému jednu nebo několik otázek, jeho odpovědi „kvantifikujeme“

Tab. 5: Kritéria pro typologizaci studií. QOL = kvalita života, AA = aktivní stárnutí

Criteria for survey classification. QOL = quality of life, AA = active ageing

Kritérium / Criterion	Výskyt / Occurrence	Pro QOL / For QOL	Pro AA / For AA
Dosah:			
Aa – stát	častější	ano	ano
Ab – město		ano	-
Ac – domácnost		ano	-
Ad – jednotlivec	častější	ano	ano
Zdroj dat:			
Ba – objektivně sledované ukazatele		ano	-
Bb – subjektivní (výpovědi osob, sebehodnocení apod.)	častější	ano	ano
Bc – smíšené	častější	ano	ano
Populace:			
Ca – univerzální (nejčastěji 15+)	častější	ano	-
Cb – speciální, jen senioři (65+)		ano	ano
Je výstupem index, příp. skór?			
index		ano	ano
skór (technika sumovaných odhadů)		ano	ano

Zdroj: Vlastní šetření.

Source: Authors research.

Tab. 6: Přehled studií, resp. nástrojů zjišťování kvality života a aktivního stárnutí. Značka (+) znamená, že příslušný výsledek lze z dat zkonstruovat / An overview of the surveys and tools used to study QOL and AA

Zaměření Area of focus	Studie, nástroj Surveys, tools	Aa	Ab	Ac	Ad	Ba	Bb	Bc	Ca	Cb	Výstup index Index as outcome	Výstup skór Score as outcome
QOL	Studie QOL (ČSÚ 2014)	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
QOL	EU-SILC	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-
QOL	Indikátorový rámec QOL v ČR	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
QOL	Numbeo	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-
QOL	Obce v datech	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-
QOL	WHO-QOL 100, BREF, OLD	(+)	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+
QOL	CASP	(+)	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+
QOL	EQLS	(+)	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-
QOL, AA	HRS / USA	(+)	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+
.	SHARE	(+)	-	-	+	-	+	-	-	50+	-	(+)
AA	AAI	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-

Zdroj: Vlastní šetření.

Source: Authors research.

například na Likertově škále zdánlivě stejných intervalů a pro danou populaci spočítáme aritmetický průměr kvantifikovaných odpovědí. Nakolik přesnější a více validní je tento postup ve srovnání s výpočty složených indexů?

4. INDIVIDUÁLNÍ INDEX AKTIVNÍHO STÁŘÍ

Výraz „active ageing“ se překládá jako aktivní stárnutí, ačkoliv v řadě případů máme na mysli spíše okamžitý stav, resp. několik předchozích měsíců v životě seniora, tedy právě dosažený stupeň jeho aktivního stáří. Aktivní stárnutí je proces a často se chápe ve smyslu „stárnutí populace“, resp. celé společnosti. Pochopitelně je to poetická nadsázka, neboť společnost nemá stáří ve smyslu individuálního věku; můžeme pouze vypočítat aritmetický průměr věku všech obyvatel k určitému datu. Obě úvahy vedou k tomu, že by mohlo být užitečné mít k dispozici index aktivního stáří jednotlivce.

Jak jsme viděli, AAI nevyovídá o situaci jednotlivců, nýbrž o celkové úrovni vybraných jevů u osob 55–74 let v jednotlivých zemích jako celku (příp. v regionech). Především dosud nelze analyzovat rozdíly mezi seniory, resp. mezi členy různých socioekonomických a demografických skupin seniorů. Takovému účelu by mohl sloužit pouze index, který vznikne z výpovědí subjektů v jediném šetření založeném na dotazování reprezentativního vzorku populace. Ten by ovšem nemohl zahrnovat všechny informace o prostředí, které seniora obklopuje, nýbrž pouze to, jak je subjekt vnímá a hodnotí. Index nebude porovnávat státy a primárně ani hodnotit vnější podmínky, které mají senioři pro své aktivity (dostupnost služeb, dostupnost míst k zapojení).

Individuální index aktivního stáří by umožnil vyhodnocovat kvalitu života konkrétních osob ve smyslu aktivního stárnutí. Mohli bychom se tak dozvědět více i o osobních scénářích, které vedou k tomu, že člověk i ve starším věku je přiměřeně

aktivní, a to zejména mimo vlastní rodinu – ve veřejných (občanských) aktivitách, tedy při zapojení do života obcí, komunit a společnosti.

Rekonstruovat individuální AAI na bázi původního AAI, avšak s propojením na data SHARE, se pokusila J. Nunesová (Nunes, 2014) dosazením národních hodnot ukazatelů do vzorků databáze SHARE. Jako závisle proměnné kvality života použila sebehodnocení spokojenosti se životem a sebehodnocení stupně životního štěstí, zjišťovaného ve studiích SHARE.

Vztahy mezi individuálním indexem aktivního stárnutí a kvalitou života studovala také Maryam Tajvarová. Nicméně z dostupných pramenů (Tajvar, 2018) není patrné, jak byly individuální hodnoty AAI zjišťovány či vypočítávány. Pro zjišťování kvality života použila autorka hojně používaný 36položkový dotazník americké neziskové výzkumné organizace RAND⁶⁾, který byl původně vyvinut pro posuzování úrovně zdraví pacientů a jeho univerzální použití může být omezené.

Dotazováním by měly být zjišťovány alespoň dva meritorní okruhy skutečností: aktivity a prvky životní pohody:⁷⁾

a) aktivity:

aa) běžné (každodenní) aktivity s užitkem především pro samotný subjekt, jeho domácnost a rodinu – například sledování sportu jako divák (televize, stadion), aktivní provozování sportu (například jízda na kole nebo pěší turistika), návštěva kostela, církevního shromáždění, modlitebny, vzdělávání v kurzech, účast na odborných přednáškách, placená práce (pracující důchodce nebo OSVČ), hraní společenských her, využívání internetu, ale i péče o rodinné příslušníky a běžné sousedské vztahy;

ab) aktivity s přesahem do života obce, komunity, společnosti – například dobrovolnická práce v neziskové organizaci, výkon volené funkce v zájmové organizaci, činnost v politické straně (nikoliv jen členství), výkon volené politické funkce např. v městském zastupitelstvu, výuka na základní, střední nebo vysoké škole anebo

6) Dotazník je dostupný na https://www.rand.org/health-care/surveys_tools/mos/36-item-short-form/survey-instrument.html.

7) Aby získal první podklady pro konstrukci individuálního indexu, uskutečnil autor v únoru a březnu 2019 předvýzkum na vzorku 3 208 seniorů ve věku 60 a více let.

v kurzech, organizování a příprava veřejně přístupných akcí v obci, pravidelné či opakované poskytování finančních darů;

- b) prvky životní pohody:** vybrané hodnoty současného života, spokojenost se zdravím, emoční pohoda, postoje ke stáří a k veřejným aktivitám, vybrané charakteristiky osobních copingových strategií⁸⁾.

V úvahu bude třeba vzít faktory a prediktory aktivního stáří, resp. míry aktivity seniorů, jako jsou veřejné aktivity před získáním starobního důchodu, aktuální soběstačnost, život s partnerem, druh práce (resp. skupina profesí) z doby ekonomické aktivity, dosažené vzdělání a další.

Hlavní faktory ovlivňující aktivní stárnutí utřídila Rocío Fernándezová-Ballesterosová (*Fernández-Ballesteros*, 2008, s. 56). Rozlišila makro, mezzo

a mikroúroveň působení faktorů a seskupila je podle bezprostřednosti dopadu do kategorií distálních (vzdálených) a proximálních (blízkých). V případě mikroúrovně (jednotlivce) a blíže působících vlivů to jsou například kognitivní plasticita a rezerva, schopnost citové regulace, sebeřízení, copingové dovednosti a prosociální postoje. Například některé osobní copingové strategie „nahrávají“ vyšší intenzitě a rozmanitému zaměření aktivit; jsou to například anticipace problémů a rozpoznávání příležitostí, hledání smyslu, hledání podpory u blízkého okolí. To je však již doména psychologického výzkumu.

Index by se mohl stát i pomocným indikátorem (jakýmsi prediktorem) pro rozlišení 3. a 4. věku, neboť úbytek aktivit zaměřených na obec, komunitu a společnost se všeobecně považuje za typický jev pozdního stáří.

Odkazy na uvedené studie a nástroje

- EU-SILC v ČR: https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni_uroven_spotreba_domacnosti_prace
- Indikátorový rámec pro měření kvality života: <https://www.cr2030.cz/strategie>
- Numbeo: <https://www.numbeo.com>
- Obce v datech: <https://www.obcevdtech.cz>
- Dotazník CASP: <https://casp19.com>
- Dotazník WHOQOL: <http://www.who.int/healthinfo/survey/whoqol-qualityoflife/en/index2.html>
- EQLS: <https://www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys>
- Health and Retirement Study: <https://hrs.isr.umich.edu>
- SHARE: <http://www.share-project.org>
- Active Ageing Index: <https://statswiki.unecp.org/display/AAI/Active+Ageing+Index+Home>
- souhrnný datový zdroj různých studií stárnutí: <https://g2aging.org>

Literatura

- *ACTIVE Ageing Index 2014*. Analytical Report, 2015. UNECE/ European Commission. Dostupné z https://ec.europa.eu/eip/ageing/library/2014-active-ageing-index-aa1-analytical-report_en.
- Avramov, D. – Mašková, M. 2003. *Active ageing in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. ISBN 92-871-5240-3.
- Boudiny, K. 2013. Active Ageing: From Empty Rhetoric to Effective Policy Tool. *Ageing & Society* 33(6), s. 1077–1098. Dostupné z <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3728916/>.
- Čepelka, O. 2018. Od AAI k HAI? Měření aktivního stárnutí pomocí složených indexů. In Georgi, Hana – Šlamberová, R. (eds.), *Stárnutí 2018: Sborník příspěvků ze 4. Gerontologické mezioborové konference* (s. 10–16). Praha: Univerzita Karlova, 3. lékařská fakulta. Dostupné z http://www.konferencestarnuti.cz/-files/Starnuti_2018_sbornik.pdf.
- ČSÚ. 2014. *Tendence a faktory makroekonomického vývoje a kvality života v ČR v roce 2013*, s. 44–70.

8) Zde máme na mysli typické způsoby, jimiž se starší lidé vyrovnávají s faktem vlastního stárnutí či zda vůbec vyvíjejí vědomé úsilí k překonání nebo kompenzaci postupujícího úbytku tělesných a duševních sil.

- Dragomirecká, E. – Bartoňová, J. 2006. *Dotazník kvality života Světové zdravotnické organizace WHOQOL-BREF. Psychometrické vlastnosti a první zkušenosti s českou verzí. Psychiatrie* (10), 3, s. 144–149.
- Fernández-Ballesteros, R. 2008. *Active Aging. The Contribution of Psychology*, Gottingen: Hogrefe and Huber. ISBN 978-0-88937-360-0.
- Kuria, W. 2012. *Coping with age related changes in the elderly*. Helsinki: Arcada. Dostupné z <http://www.theseus.fi>.
- Maussen, J. a kol. 2018. *Shrnutí závěrečných zpráv expertních skupin pro identifikaci relevantních indikátorů kvality života v ČR*. Praha: Úřad vlády ČR. Dostupné z https://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/strukturalni-fondy/ukoncene_projekty/system-dlouhodobych-priorit-udrzitelneho-rozvoje-ve-statni-sprave-166278/.
- Nunes Cruz Ferreira, J. 2014. *Active Ageing Index and Quality of Life. A work project*. Dostupné z: <https://run.unl.pt/handle/10362/11532?locale=en>.
- *Synthesis Report on the Implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the ECE Region between 2012 and 2017*. 2017. Lisbon: Economic Commission for Europe.
- Tajvar, M. 2018. *Individual-level Active Ageing Index in Iran and Quality of Life of Older People*. Příspěvek přednesený na 2. mezinárodním semináři k AAI v Bilbao v září 2018. Dostupné z: <http://www.unece.org/index.php?id=49105>.
- Tomeš, I. – Šámalová, K. a kol. 2017. *Sociální souvislosti aktivního stáří*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3612-2.
- Vidovičová, L. – Petrová Kafková, M. 2016. Index aktivního stárnutí (AAI) v regionální aplikaci. *Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje*, 58, (1), 49–66. ISSN 0011-8265.
- *What quality of life?* 1996. The WHOQOL Group. World Health Organization Quality of Life Assessment. World Health Forum 17, s. 354–356.
- WHO. 2002. *Active Ageing. A Policy Framework*. Geneva: World Health Organization.
- Zaidi, A. et al. 2013. *Active Ageing Index 2012. Concept, Methodology and Final Results*. Vienna: European Centre Vienna.

OLDŘICH ČEPELKA

Autor je doktorandem na Fakultě humanitních studií UK v Praze. Zabývá se problematikou aktivního stárnutí a aktivitami seniorů, které mají přímý dopad do života obcí, komunit a společnosti.

Population et Sociétés

2019, č. 564–565

Březen, č. 564

Proč se očekávaná délka života ve Francii nezvyšuje rychleji?

Gilles Pison

Nízké zvyšování naděje dožití v posledních letech vedlo autora k úvaze, zda se jedná jen o cyklické zpomalení nebo o nový trend srovnatelný s vývojem v dalších vyspělých zemích. Za zpomalením růstu mohou být i jiné příčiny než sezónní chřipkové epidemie, které probíhaly v několika posledních letech. Autor mj. uvádí, že rakovina se stala nejčastější diagnózou v případě úmrtí, i když úmrtnost na tuto diagnózu klesá.

V případě kardiovaskulárních nemocí v posledních desítkách let úmrtnost výrazně klesla, což se podstatně podílelo na nárůstu očekávané délky života.

Mezinárodní srovnání však ukazuje, že Francie zůstává v naději na dožití stále ve špičce mezi zeměmi severní a západní Evropy.

Text je doplněn grafy dobře ilustrujícími uváděné skutečnosti. První ukazuje vývoj naděje dožití při narození francouzských mužů a žen od roku 1994, druhý vývoj úmrtnosti od roku 1925 podle nejčastějších příčin úmrtí, třetí seznamuje s vývojem naděje na dožití ve vybraných evropských zemích, Japonsku a USA, opět v rozdělení na muže a ženy a nakonec je připojen i strom života a tabulka základních demografických charakteristik od roku 1950.

Duben, č. 565

Jaká jsou křestní jména, která dávají imigranti svým dětem ve Francii?

Baptiste Coulmont et Patrick Simon

Autoři po analýze dat získaných ze šetření Trajectoires et Origines, které v letech 2008 a 2009 provedl INED ve spolupráci s francouzským statistickým úřadem, svou odpověď shrnují do vyjádření, že výběr jmen je ovlivněn především místem původu a důležitostí, kterou migranti přikládají náboženství (zejména muslimského vyznání). Potomci imigrantů spíše než typická francouzská jména dostávají jména, jež lze označit za mezinárodní. S těmi se pak může identifikovat jak majoritní populace, tak i imigranti. Velice výmluvnými slogany obsahu celého textu jsou názvy podkapitol: Řekni mi jak, se jmenuješ a já ti sdělím, odkud pocházíš; Křestní jméno jako značka kulturní transformace; Jaký je vliv náboženství na výběr křestních jmen.

Stejně jako v jiných člancích ani v tomto nechybí grafy. Na prvním z nich je zobrazen vývoj podílu novorozenců s francouzským jménem. V roce 1945 až na výjimky všichni novorozenci dostávali jména, která lze označit za typicky francouzská, zatímco v roce 2005 byl nositelem francouzského jména zhruba každý druhý novorozenec (55 %). Druhý graf ukazuje vývoj zastoupení specifických křestních jmen podle regionu původu a jednotlivých generací. Na třetím je pak zachycen podíl muslimských jmen u vnoučat imigrantů podle míry důležitosti náboženství v životě rodičů. Přehledná tabulka udává tři nejčastější jména mužů a žen mezi imigranty a dále ve druhé a třetí generaci narozených již ve Francii.

Statistická ročenka ČR

Portrét České republiky v datech

pravidelně
od roku 1957

každoročně
česko-anglicky

v knižní
i elektronické
podobě

objednavky@czso.cz

www.czso.cz/ročenka_CR

PODKLADY

Redakce přijímá rukopisy v tištěné a elektronické podobě. V původním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně e-mailu.

ROZSAH PŘÍSPĚVKU:

Textová část studie by neměla přesahovat 20 normostran (1 NS = 1 800 znaků vč. mezer), tj. 36 000 znaků včetně mezer. Příspěvky do oddílů: Sčítání lidu, Diskuse a Přehledy by neměly přesahovat 8 NS, recenze 4 NS, zprávy 2 NS a anotace literatury 0,5 NS. Je třeba, aby zasláná studie obsahovala abstrakt do 5 řádků (Ř) v angličtině, resumé do 20 Ř v angličtině, abecední seznam citované literatury a stručnou informaci o autorovi – jeho odborném zaměření a názvy nejdůležitějších prací (do 5 Ř). Do anglického čísla zasílá autor článek v angličtině ve stejném rozsahu jako do české verze.

Rukopis je třeba zaslat v textovém editoru Word, zdrojová data pro tabulky a grafy v programu Excel, obrázky a mapy ve formátu *.tif, *.jpg, *.eps. Tabulky, grafy a obrázky je třeba zařadit do textu, jednotlivé strany musí být očíslovány. Názvy i těla tabulek, grafů a obrázků musí být dvojjazyčné (česko-anglické).

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Rozhodnutí o publikování rukopisu, resp. závěru redakční rady, je autorovi sděleno do 14 dnů po zasedání redakční rady.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

ZÁSADY PRO OPTIMÁLNÍ PODOBU PODKLADŮ

A. TEXTY (v textovém editoru MS Word)

1. V nastavení odstavce používejte pouze zarovnání VLEVO (na levou zarážku).
2. Vyznačování v odstavci (kurzívou, tučně) a používání indexů bude do sazby korektně přeneseno.
3. Nepoužívejte (v nastavení vypněte) funkci, která nuceně přesunuje do další řádky jednohláskové předložky a spojky (a, s, z, v, k apod.), jež by jinak vyšly na konec řádky.

B. GRAFY, OBRAZOVÉ SOUBORY

1. Pro zpracování grafů je kromě požadovaného typu (sloupcový, spojnicový, bodový apod.) nutné připojit zdrojová data v programu Excel.
2. Všechny obrazové soubory – např. mapy, fotografie ukládejte mimo textový soubor samostatně ve formátech *.tif, *.jpg, *.eps s odkazem v textu (graf 1, schéma 1 apod.).
3. Pro další technologické zpracování je důležité, aby bitmapové soubory měly ve velikosti 1:1 rozlišení 300 dpi.

C. PRAVIDLA CITACÍ A POPISKY

Příklady základních druhů citací:

Monografie

- Roubíček, V. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia. (U publikace s více než třemi autory se uvádí

jen příjmení prvního autora, za ním následuje zkratka a kol., u zahraničních publikací et al.)

- Hantrais, L. (ed.). 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan Press.
- *Potravy*. 2005. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.

Články v časopisech

- Bakalář, E. – Kovařík, J. 2000. Otcové, otcovství v České republice. *Demografie*, 42, s. 266–272.

Pokud je časopis stránkovaný průběžně v celém ročníku, není nutný údaj o čísle.

Články ve sbornících

- Daly, M. 2004. Rodinná politika v evropských zemích. In *Perspektivy rodinné politiky v ČR*, s. 62–71. Praha: MPSV ČR.

Elektronické dokumenty

Je třeba uvést:

1. specifikaci média (on-line, CD ROM, databáze, datový soubor)
2. datum stažení (cit. 29. 10. 2005)
3. webovou adresu (dostupné z: <<http://www.czso.cz>>)

Přednášky z konferencí

Maur, E. *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. Příspěvek přednesený na konferenci Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Praha, 14. 10. 2005.

Seznam literatury a odkazy

Jednotlivé položky jsou řazeny podle abecedy, více prací od téhož autora je řazeno sestupně od nejstarší k nejnovější. Pokud má autor v seznamu v jednom roce více plošek, rozlišují se přidáním písmen a, b, c... za rok vydání.

Příklad:

Syrovátka, A. 1962a. Úrazy v domácnosti. *Česká pediatrie*, 17, s. 750–753.

Syrovátka, A. 1962b. Úmrtnost dětí v českých zemích na dopravní úrazy. *Časopis lékařů českých*, 101, s. 1513–1517.

Odkazy v textu na seznam literatury

(Srb, 2004); (Srb, 2004: 36–37); (Syrovátka a kol., 1984).

Popisky tabulek a grafů (dodat v češtině a angličtině)

Tab. 1: Pohyb obyvatelstva, 1990–2010; Population and vital statistics, 1990–2010

Graf 1: Relativní věková struktura cizinců a obyvatelstva ČR celkem, 31. 12. 2009; Relative age distribution of foreigners and total population of CR, 31 Dec 2009

D. DOPORUČENÁ STRUKTURA ČASOPISU

viz https://www.czso.cz/csu/czso/pokyny_pro_autory

Demografie

revue pro výzkum
populačního vývoje

WWW.CZSO.CZ

Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje
Demografie, Review for Population Research

Vydává Český statistický úřad
Published by the Czech Statistical Office

Redakční rada Editorial Board:

Roman Kurkin (předseda redakční rady Chair of the Editorial Board),
Eva Henzlerová (výkonná redaktorka Managing Editor),
Markéta Arltová, Boris Burcin, Elwood D. Carlson, Tomáš Fiala, Ludmila Fialová,
Zuzana Finková, Natalia S. Gavrilova, Richard Gisser, Klára Hulíková, Nico Keilman,
Juris Krumins, Věra Kuchařová, Jitka Langhamrová, Michala Lustigová, Martina Miskolczi,
Zdeněk Pavlík, Markéta Pechholdová, Michel Poulain, Mirjana Rašević, Jiřina Růžková,
Jitka Rychtaříková, Eduard Souček, Luděk Šídlo, Josef Škrabal, Branislav Šprocha,
Leo van Wissen, Martin Zelený

Adresa redakce: Na padesátém 81, 100 82 Praha 10 - Strašnice

Telefon: +420 274 052 834

E-mail: redakce@czso.cz

www.czso.cz

Časopis je v plném znění uveřejněn (od roku 2004) na internetu na adrese:
<https://www.czso.cz/csu/czso/demografie>

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Objednávky vyřizuje: Myris Trade, s.r.o., P.O.Box 2, 142 01 Praha 4,
Česká republika, e-mail: myris@myris.cz

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s.p., Odštěpný závod Praha
č.j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Grafická úprava: Družstvo TISKOGRAF, David Hošek

Grafický návrh: Ondřej Pazdera

Tisk: Český statistický úřad

Cena jednoho výtisku: 58,- Kč

Roční předplatné včetně poštovného: 327,- Kč

Indexové číslo 46 465, ISSN 0011-8265 (Print), ISSN 1805-2991 (Online),

Reg. Zn. MK ČR E 4781

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 2/2019, ročník 61

Toto číslo vyšlo v červnu 2019

© Český statistický úřad 2019